

UNIVERZITET CRNE GORE
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA

Mr Teodora Stanković

Energetski resursi kao izvori sukoba
Analiza i poređenje uticaja faktora političkog nasljeđa
u tenzičnim regionima bivšeg SSSR-a, Bliskog istoka i
Južne Amerike

Doktorska disertacija

Podgorica, jul 2022.

UNIVERSITY OF MONTENEGRO
FACULTY OF POLITICAL SCIENCE

MSc Teodora Stanković

Energy issues as sources of conflicts
Analysis and comparison of the influence of political
heritage factors in tense regions of former USSR,
Middle East and South America

Doctoral dissertation

Podgorica, July 2022

PODACI O DOKTORANDU, MENTORU I ČLANOVIMA KOMISIJE

DOKTORAND

Ime i prezime: **Teodora Stanković**

Datum i mjesto rođenja: **23.01.1996. godine, Podgorica, Crna Gora**

Naziv završenog postdiplomskog studijskog programa: **Fakultet političkih nauka, smjer *Politikologija* – magistarske studije**

Godina završetka: **2019.**

MENTOR: **Prof. dr Srđan Darmanović**, redovni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet Crne Gore

KOMISIJA ZA OCJENU
PODOBNOSTI TEZE I
KANDIDATA: **Prof. dr Boris Vukićević**, vanredni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet Crne Gore
Prof. dr Srđan Darmanović, redovni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet Crne Gore
Prof. dr Đorđe Borozan, redovni profesor, Univerzitet Donja Gorica

KOMISIJA ZA OCJENU
DOKTORSKE DISERTACIJE: **Prof. dr Boris Vukićević**, vanredni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet Crne Gore
Prof. dr Srđan Darmanović, redovni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet Crne Gore
Prof. dr Đorđe Borozan, redovni profesor, Univerzitet Donja Gorica

KOMISIJA ZA ODBRANU
DOKTORSKE DISERTACIJE: **Prof. dr Boris Vukićević**, vanredni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet Crne Gore
Prof. dr Srđan Darmanović, redovni profesor, Fakultet političkih nauka, Univerzitet Crne Gore
Prof. dr Đorđe Borozan, redovni profesor, Univerzitet Donja Gorica

DATUM ODBRANE: _____

Naziv doktorske disertacije: Energetski resursi kao izvori sukoba: Analiza i poređenje uticaja faktora političkog nasljeđa u tenzičnim regionima bivšeg SSSR-a, Bliskog istoka i Južne Amerike

SAŽETAK

Geopolitički interesi velikih sila usko su vezani za ostvarivanje uticaja na države i regije bogate energetskim resursima. Naime, posjedovanje ili kontrola energetskih resursa se koristi kao moćan instrument u geopolitičkom nadmetanju. U ovoj doktorskoj disertaciji se razmatraju sukobljeni geopolitički interesi velikih sila u regionima bivšeg SSSR-a, Bliskog Istoka i južne Amerike, bogatim izvorima energije. Poseban akcenat je stavljen na geopolitičke relacije između EU i Rusije. U tom smislu, razmatrane su liberalna i geopolitička komponenta u njihovim odnosima, sa osvrtom na uticaj koji imaju jedna na drugu. Naime, na bazi statističke analize koja daje varijaciju ovih komponenti definisan je novi, dinamički model za opisivanje odnosa EU i Rusije. U modelu se posebno razmatraju geopolitičke komponente EU i Rusije i njeno preliivanje na globalni geopolitički nivo. Analiza pokazuje značajan rast ove komponente sa tendencijom koja je vodila eskalaciji ukrajinske krize i ratnim sukobima u ovoj zemlji.

U radu se daje osvrt na ukrajinsku krizu i razloge koji su doprinijeli ka zaoštavanju situacije. Takođe, razmatrani su i nedostaci meke (soft) geopolitike karakteristične za EU u odnosu na tzv. tvrdu (hard) geopolitiku Rusije. Analizirano je i preliivanje geopolitičke komponente na globalni nivo i refleksiju koju to ima na pojedine zemlje Zapadnog Balkana. U ovom slučaju, takođe, podaci pokazuju rast ruskog geopolitičkog uticaja na posmatrani region, čemu doprinosi i nedovoljno determinisana politička pozicija EU vezano za plan proširenja na zemlje Zapadnog Balkana.

U kontekstu energetske geopolitike razmatran je region Bliskog Istoka koji se odnosi na Irak i Siriju. Poseban fokus je stavljen na moguću ulogu EU u rješavanju sukoba. Naime, pokazano je da bi soft geopolitika EU mogla da bude djelotvorna pri definisanju modela institucionalnog inženjeringa koji bi se koristio za stabilizaciju ovog regiona, što bi istovremeno omogućilo da EU ostvari pristup energetskim izvorima koji bi bila značajna

alternativa do sada korišćenim ruskim, te da na taj način obezbijedi određeni stepen energetske nezavisnosti od Rusije.

Dodatno, razmatrani su i regioni Južne Amerike bogati energetske resursima. U doktorskoj disertaciji je sprovedena i analiza u vezi istorijskog i političkog nasljeđa, koji pojedine regione čine pogodnim i sklonim tenzijama i izbijanju sukoba. U tom smislu su apostrofirane slabosti i nedostaci razmatranih političkih sistema u prevazilaženju socijalnih i/ili etničkih tenzija. Ovo je naročito važno kada se ovakvi regioni razmatraju u kontekstu potencijalnih sukobljenih interesa velikih sila.

Da bi se potkrijepila teorijska razmatranja i došlo do najznačajnijih zaključaka koji predstavljaju nove rezultate i doprinose disertacije, urađen je značajan broj statističkih analiza podataka.

Ključne riječi: energija; geopolitika; konflikti; Evropska unija; Rusija; Ukrajinska kriza; Zapadni Balkan; Bliski istok; Južna Amerika

Naučna oblast: Politikologija

Uža naučna oblast: Energetska geopolitika

UDK:

Dissertation title: Energy issues as sources of conflicts: Analysis and comparison of the influence of political heritage factors in tense regions of former USSR, Middle East and South America

ABSTRACT

The geopolitical interests of the great powers are closely linked to their impact on countries and regions being rich in energy resources. The possession or control of energy resources is used as a powerful tool in geopolitical competition. This doctoral dissertation discusses the conflicting geopolitical interests of the great powers in the energy rich regions of the former USSR, the Middle East, and South America. Special emphasis was placed on geopolitical relations between the EU and Russia. In that sense, the liberal and geopolitical components of their relations were considered, with particular reference to the influence they have on each other. Namely, a new, dynamic model for describing the relations between the EU and Russia has been defined on the basis of statistical analysis that gives a variation of these components. The model specifically considers the geopolitical components of the EU and Russia and their overflow to the global geopolitical level. The analysis shows a significant growth of this component with a tendency that led to the escalation of the Ukrainian crisis and the armed conflicts in this country.

The dissertation provides an overview of the Ukrainian issue and the reasons that led to the aggravation of the situation. Also, the shortcomings of soft geopolitics, which is characteristic of the EU, are considered in relation to the so-called hard geopolitics of Russia. The overflow of the geopolitical component to the global level and the reflection that has on certain countries of the Western Balkans, were also analyzed. In this case, the data shows the growth of Russia's geopolitical influence in this region, which is also contributed by the EU's political position regarding the EU enlargement plan to the Western Balkan countries.

In the context of energy geopolitics, the part of the Middle East region, which refers to Iraq and Syria, was also considered. Herein, a special focus was placed on the possible role of the EU in conflict resolution. It was shown that the EU's soft geopolitics could be effective in defining the model of institutional engineering that would be used to stabilize this region, which would also enable the EU to gain access to alternative energy resources and thus to ensure a certain degree of energy independence from Russia.

Additionally, the energy rich regions of South America, were considered and discussed. In the doctoral dissertation, an analysis was conducted regarding the historical and political heritage, which makes certain regions suitable and prone to tensions and the outbreak of conflicts. In that sense, the weaknesses and shortcomings of the considered political systems in overcoming social and/or ethnic tensions are emphasized. This is especially important when considering such regions in the context of the potentially conflicting interests of the great powers.

In order to substantiate the theoretical considerations and reach the most significant conclusions bringing new results and contributions of the dissertation, a significant number of statistical data analyses were performed.

Keywords: energy; geopolitics; conflicts; European Union; Russia; Ukrainian crisis; Western Balkans; Middle East; South America

Scientific area: Political science

Specific scientific area: Energy geopolitics

UDK:

SADRŽAJ

Popis slika	9
1. Uvod.....	11
2. Pregled istraživanja.....	16
3. Odnosi između EU i Rusije sa osvrtom na ukrajinsku krizu	20
3.1 Energija kao važan geopolitički faktor i njen uticaj na odnose između EU i Rusije	20
3.2 Energetski odnosi - Teorijski okvir.....	23
3.2.1 <i>Konceptualizacija odnosa EU i Rusije u kontekstu energetskih odnosa</i>	<i>25</i>
3.3 Analiza odnosa EU-Rusije i njihove međuzavisnosti u kontekstu energetske geopolitike	26
3.3.1 <i>Istorijski pregled odnosa EU i Rusije.....</i>	<i>26</i>
3.3.2 <i>Energetska međuzavisnost EU i Rusije</i>	<i>28</i>
3.3.3 <i>Činjenice koje govore u prilog ruskoj energetskej geopolitici.....</i>	<i>29</i>
3.3.4 <i>Sukobi interesa između EU i Rusije i njihov uticaj na geopolitički stav EU.....</i>	<i>30</i>
3.3.5 <i>Sukob političkih identiteta koji je rezultirao ukrajinskom krizom</i>	<i>31</i>
3.3.6 <i>Neki globalni uticaji ukrajinske krize.....</i>	<i>32</i>
3.4 Pitanja energetske bezbjednosti kao posljedica aktuelnih odnosa EU i Rusije	33
3.5 Model odnosa EU-Rusija na osnovu statističkih podataka	34
3.6 Glavne karakteristike i ishodi odnosa EU i Rusije u periodu od izbijanja ukrajinske krize do početka rata	41
3.7 Sumarni osvrt na geopolitičku i liberalnu komponentu odnosa EU i Rusije.....	43
4. Odnosi između EU i Rusije – refleksija na Balkan	45
4.1 Uvod.....	45
4.2 Detaljna analiza trgovinske razmjene EU i Rusije.....	47
4.2.2 <i>Od ekonomskih partnera do geopolitičkih rivala: refleksija na Zapadni Balkan</i>	<i>50</i>
4.3 Ekonomski uticaj EU i Rusije na region Zapadnog Balkana	51
4.3.1 <i>Analiza ekonomskih indikatora uticaja EU i Rusije na Zapadni Balkan</i>	<i>52</i>
4.3.2 <i>Uticaj u energetskom sektoru</i>	<i>60</i>
4.4 Meki mehanizmi uticaja Rusije na zemlje Zapadnog Balkana	63
4.5 Zaključna razmatranja uticaja EU i Rusije na zemlje Zapadnog Balkana	69
5. Bliski istok.....	71
5.1 Uvod.....	71
5.2 Teorijski okvir vezan za etnicitet i etničke sukobe	74

5.2.1. Primordijalizam, instrumentalizam i socijalni konstruktivizam.....	74
5.3. Sukobi na Bliskom istoku koji su predmet analize	77
5.3.1 Problem Iračkog Kurdistan.....	77
5.3.2 Sirijski građanski rat.....	79
5.4 Posredovanje i uticaj EU kao ključni faktor stabilizacije i demokratizacije	81
5.4.1 Koncept strategije EU posredovanja zasnovane na pristupu regionalne saradnje	89
5.4.2 Institucionalni inženjering i modeli podjele vlasti u promovisanju političke stabilnosti u regionu Bliskog istoka	91
5.5 Zaključna razmatranja vezano za rješavanje situacije na Bliskom istoku.....	94
6. Južna Amerika.....	96
6.1 Uvod.....	96
6.2 Energetski resursi u Južnoj Americi.....	96
6.3 Istorijski pregled odnosa SSSR-a i država u Južnoj Americi.....	97
6.4 Obnavljanje ruskog prisustva u Južnoj Americi.....	98
6.7 Kompetitivni autoritarizam i socijalna previranja.....	101
6.8 Diskusija sa analizom trenutne situacije	104
7. Zaključak	106
Appendix	108
Multiopcioni iterativni model za upravljanje etničkim sukobima: zemlje Zapadnog Balkana kao studija slučaja.....	108
7.1 Uvod.....	108
7.2 Teorijska osnova: Etniciteti i etnički konflikti	109
7.2.1 Etnicitet	109
7.3 Institucionalni dizajn za upravljanje etničkim sukobima – Konsocijacionizam i Centripetalizam: Pojednostavljeni model.....	111
7.3.1 Konsocijacionizam i centripetalizam	112
7.3.2 Segmenti političkih sistema koji se koriste za institucionalni dizajn.....	115
7.4 Spoljni uticaj kao faktor podsticaja usvajanja demokratskih standarda.....	119
7.5 Dinamički model za upravljanje etničkim sukobima	120
7.6. Zemlje Zapadnog Balkana kao studija slučaja.....	123
7.6.1 Crna Gora	123
7.6.2 Bosna i Hercegovina	125
7.6.3 Sjeverna Makedonija.....	126
7.6.4 Hrvatska	126

7.6.5 <i>Srbija</i>	127
7.7 Diskusija.....	128
Bibliografija	129

Popis slika

Slika 1. Pojednostavljeni model odnosa EU-Rusije.	36
Slika 2. Trgovina EU sa Rusijom: ukupan uvoz EU (sve robe uključujući energiju) iz Rusije, uvoz energije u EU iz Rusije, uvoz drugih dobara u EU iz Rusije i izvoz EU (dominantno druge robe sa zanemarljivim izvozom energije) u Rusiju.	36
Slika 3a. Indeks geopolitičkog rizika (GPR) za period 2010-2020. godine: prosječni i maksimalni indeks geopolitičkog rizika godišnje za Rusiju.	38
Slika 3b. Indeks geopolitičkog rizika (GPR) za period 2010-2020. godine: prosječni i maksimalni globalni indeks geopolitičkog rizika godišnje.	38
Slika 4. Globalni geopolitički rizik (od 1990. godine) sa zumiranim podacima u posljednjoj deceniji.	40
Slika 5. Trgovina energentima Evropske unije sa Rusijom.	48
Slika 6a. Trgovina energentima i svim ostalim robama između EU i Rusije	49
Slika 6b. SDI iz EU u Rusiju	49
Slika 7. Ukupan uvoz u zemljama Zapadnog Balkana iz EU i Rusije	53
Slika 8. Ukupan izvoz iz zemalja Zapadnog Balkana u EU i Rusiju	53
Slika 9. Uvoz i izvoz na Zapadnom Balkanu iz Rusije (u milionima dolara)	55
Slika 10. Uvoz i izvoz na Zapadnom Balkanu iz EU (u milionima dolara)	56
Slika 11. Trgovina između Crne Gore i Rusije (u milionima dolara)	57
Slika 12. SDI iz EU u zemljama Zapadnog Balkana u 2016. godini	58
Slika 13. Poređenje SDI u Crnoj Gori i Srbiji iz EU i Rusije u milionima eura.	59
Slika 14. Uvoz u Srbiji; energija naspram ukupnog uvoza iz Rusije	60
Slika 15. Uvoz energije u zemljama Zapadnog Balkana u poređenju sa ukupnim uvozom iz EU	61
Slika 16. Rezultati ankete u Srbiji	64
Slika 17. Rezultati ankete u Srbiji	65
Slika 18. Vjerska pripadnost u zemljama Zapadnog Balkana	66

Slika 19. Broj demonstracija u Crnoj Gori po mjesecima	67
Slika 20. Indeks globalnog geopolitičkog rizika (GPR) mjereno u posljednjih 30 godina.....	83
Slika 21. Gore: Trgovina između Iraka i Evropske unije od 2010. do 2020. godine (izvoz, uvoz i ukupno), Dolje: Ukupna trgovina sa Evropskom unijom u odnosu na ukupnu trgovinu sa ostalim zemljama isključujući Evropsku uniju.. ..	85
Slika 22. Top 10 trgovinskih partnera za Irak.....	86
Slika 23. Gore: Trgovina između Sirije i Evropske unije od 2010-2020 (izvoz, uvoz i ukupno), Dolje: Ukupna trgovina sa EU u odnosu na ukupnu trgovinu sa drugim zemljama izuzev EU	87
Slika 24. Top 10 trgovinskih partnera za Siriju.	88
Slika 25. Pojednostavljeni model za upravljanje etničkim sukobima.....	114
Slika 26. Segmenti političkih sistema koji će biti predmet institucionalnog dizajna.....	115
Slika 27. Dinamički model za upravljanje etničkim sukobima	121

1. Uvod

Kreiranje šire slike u vezi sa novim geopolitičkim trendovima, koji su posljedica kompleksne međuzavisnosti energetske pitanja, su od posebnog značaja za razumijevanje globalnih političkih kretanja i konflikata u svijetu. Kontrolom energetske izvora moguće je, pored ekonomske dobiti ostvariti i značajan politički uticaj. Stoga, u regionima koji su bogati energijskim izvorima postoji velika isprepletenost interesa velikih sila. Kao rezultat toga, javljaju se sukobi, čije posljedice imaju globalni uticaj. Predmet ove doktorske disertacije je da se analiziraju tri različita regiona bogata energijskim izvorima. Svaki od regiona se nalazi u različitoj fazi konflikta, a u svim konfliktima su uključeni najznačajniji globalni akteri. Disertacija se jednim dijelom bavi regionima bivšeg SSSR-a bogatim energijskim izvorima sa posebnim osvrtom na Ukrajinu, gdje su dugotrajna tranzicija i „izobličena demokratija“ omogućili da konflikti eskaliraju. Takođe, doktorska disertacija daje pregled stanja na Bliskom istoku, faktorima koji ukazuju na podložnost regiona konfliktima, te konačno u tom svijetlu su analizirani konflikti u Siriji i Iraku uz definisanje mogućih rješenja za ovaj region. Konačno, u ovoj tezi je analizirana situacija u osjetljivim regionima Južne Amerike bogate energijskim resursima poput Venecuele, Bolivije, Ekvadora i Čilea, gdje se trenutno dešavaju politička i socijalna previranja. Ovi regioni bi mogli biti zahvaćeni intenzivnijim sukobima s obzirom na preklapanje interesa u ovom dijelu svijeta.

Za svaki od pomenutih regiona, posebno treba naglasiti prirodu odnosno karakter režima, jer su to sistemi sa ozbiljnim manjkom demokratije, po prirodi ranjivi, i u određenim okolnostima postaju dugoročni izvor konflikata. Refleksije političkih i geostrateških promjena (kao posljedica učešća velikih sila) su posebno analizirane za slučaj zemalja Zapadnog Balkana, sa osvrtom na Crnu Goru.

Osnovni cilj istraživanja je uspostavljanje korelacije između konflikata i energetske politike Evropske unije (EU), Sjedinjenih Američkih Država (SAD) i Rusije kao najznačajnijih globalnih aktera, čiji se interesi značajno preklapaju. U slučaju Južne Amerike, posebna pažnja je posvećena sukobljenim interesima SAD-a, Rusije i Kine. Treba primijetiti da je važno da se uspostavi korelacija i sa konfliktima u državama, koje nisu značajne samo sa aspekta energetske izvora, već sa aspekta alternativnih ruta

napajanja energijom. Posebno interesantan primjer su Ukrajina i Sirija. Svaki od ovih konflikata je doveo do velikih nestabilnosti i ratova, koji čak zahtijevaju značajne promjene političkih sistema, a negdje i međusobno priznatih granica. Stoga, u disertaciji, akcenat je stavljen na analizu nestabilnosti političkih sistema i etničkih konflikata, koji su doveli pomenute države u poziciju da budu poligon za borbu interesa velikih sila. Bliski istok je posebno interesantan, jer se dodatno otvaraju brojni izazovi u Iraku i Siriji sa problemom Kurda, koji u dijelu teritorije posjeduju značajne energetske resurse. Nakon razmatranja ova dva regiona, analiziran je slučaj Južne Amerike, koja opet, s druge strane, ima drugačije političko i kulturno nasljeđe, ali takođe predstavlja plodno tle za moguće intenzivnije sukobe.

Iz prethodne kratke analize proističe problem koji treba razmatrati. On se ukratko može sažeti kroz nekoliko ključnih istraživačkih pitanja:

1. a) Kakva je korelacija između velikih energetske resursa i političke nestabilnosti uzrokovane političkim nasljeđem i etničkim sukobima?
b) Kakav je uticaj liberalne i geopolitičke komponente u karakterizaciji odnosa između EU i Rusije, te kako je na dinamiku varijacija ovih komponenti uticala kriza i rat u Ukrajini?
2. a) Kako je energetska geopolitika između EU i Rusije, kao i ukrajinska kriza uticala na region Zapadnog Balkana i proces EU integracija?
b) Da li je ovaj region postao „talac“ geopolitičkih relacija i ekonomskih uticaja EU i Rusije, i do koje mjere?
3. a) Koji faktori, osim energije, čine razmatrani dio Bliskog istoka (Sirija i Irak) posebno nestabilnim regionom koji je vrlo podložan sukobima?
b) Kako u razmatranim regionima ublažiti efekte suprotstavljenih interesa primjenom političkog inženjeringa?
4. Koji su potencijalni regioni nestabilnosti u Južnoj Americi i koliko su bogati energetske resursima?

U osnovi odgovora na istraživačka pitanja, korišćene su tri fundamentalne hipoteze:

H1: Energetski resursi jačaju autoritarne režime i imaju negativan uticaj na proces demokratske tranzicije, a posljedica toga je da nedemokratski režimi postaju podložni konfliktima u koje ih uvlače suprotstavljeni interesi velikih sila.

H2: Energetski resursi predstavljaju međunarodni faktor koji izaziva sukobe i tenzije u svijetu i utiče na intenzitet i trajanje sukoba.

H3: Procesi demokratizacija i integracija kroz institucionalni inženjering uz posredovanje EU kao multinacionalnog i multikulturalnog medijatora mogu da budu osnov za prevazilaženje sukoba i mirni suživot.

Metodologija korišćena u istraživanju je bazirana na primarnim i sekundarnim izvorima. Naime, kao primarni izvori korišćene su statističke baze podataka (Eurostat, UN, Comtrade i Statista). Iz obilja podataka selektovani su i obrađeni najreprezentativniji uzorci koji su zajedno sa rezultatima iz literature, kao sekundarnim izvorom, korišćeni da potkrijepe teorijska razmatranja i zaključke u ovoj disertaciji.

S obzirom da se radi o vrlo kompleksnoj temi, istraživanja pojedinačnih navedenih segmenata su krucijalna da bi se dao jedan pristup, koji povezuje svaki od partikularnih problema. Doktorska disertacija je bazirana na detaljnom istraživanju pitanja energije i konflikata u pomenutim regionima od interesa. Da bi se uspostavila korelacija, što je cilj disertacije, korišćen je, kao što je navedeno, veliki broj relevantnih izvora i podataka. Ova disertacija pruža jedan multidisciplinarni pristup koji kombinuje teorije vezane za etničke konflikte, institucionalni inženjering i komparativnu analizu sa međunarodnim odnosima i globalnim tendencijama.

Doktorska disertacija se sastoji iz šest cjelina: Uvoda, pet poglavlja koja se bave navedenom problematikom, Zaključka i Apendiksa.

Nakon Uvoda, u drugoj glavi je dat opšti pregled literature vezano za pitanje energije i regiona bogatih energetskim resursima, kao što su regioni bivšeg SSSR-a, zatim Bliski

istok i Južna Amerika. Cilj ove glave je da postavi osnovu za posmatranje energetske resursa u kontekstu geopolitike.

U trećoj glavi su razmatrani geopolitički odnosi između EU i Rusije. Drugim riječima, posmatrana je njihova energetska i ekonomska međuzavisnost kroz liberalnu komponentu odnosa, te uticaj ove komponente na geopolitičku komponentu. U ovoj glavi je također definisan model koji na bazi fluktuacije ovih komponenti daje analizu geopolitičkih relacija EU i Rusije, sa posebnim osvrtom na period od izbijanja ukrajinske krize do danas. Predloženi model kao i zaključci koji slijede iz analize podataka za prethodne godine ukazuju na eskalaciju geopolitičkih odnosa koja je vodila ka ratu u Ukrajini.

U četvrtoj glavi je posmatrana refleksija geopolitičkih odnosa EU i Rusije na region Zapadnog Balkana. Pokazano je da nakon izbijanja ukrajinske krize, geopolitički uticaj Rusije u regionu jača, bez obzira na to što su ekonomske investicije koje dolaze iz EU u posmatrani region značajno veće od investicija iz Rusije. Ova glava se pored toga bavi i analizom političke odluke EU da uspori integracije Zapadnog Balkana, čime je otvorila značajan prostor za politički upliv i uticaj Rusije.

U petoj glavi je razmatran dio regiona Bliskog Istoka kome pripadaju Irak i Sirija. Sukobi u ovom regionu su značajnim dijelom posljedica interesa velikih sila vezano za energetska pitanja. Irak je bogat energetske izvorima u području u kojem žive Kurdi, dok je Sirija interesantna za tranzit energije od Saudijske Arabije ka EU. Pored faktora energije, nestabilnost ovog regiona je dobrim dijelom posljedica historijskog i političkog nasljeđa koje je stvorilo probleme između različitih etničkih i vjerskih grupa, kao i neriješeno kurdsko pitanje. U tom smislu, značajan dio ove glave je posvećen analizi situacije u ovim zemljama, kako bi se bolje shvatili uzroci etničkih tenzija, te na osnovu toga predložio model zasnovan na institucionalnom inženjeringu, koji bi mogao biti osnova za rješavanje konflikata. U modelu je posebno apostrofirana uloga EU zahvaljujući kojoj bi se mogla bolje globalno geostrateški pozicionirati, a ujedno obezbijediti i alternativne energetske resurse koji bi poboljšali njenu geopolitičku situaciju u odnosima sa Rusijom. S obzirom da se ova glava bavi institucionalnim inženjeringom, u apendiksu doktorske disertacije je uključen i multi-opcioni i multi-iteracijski dinamički model institucionalnog inženjeringa kojim se daje generalan pristup rješavanju konflikata i stabilizaciji političkih sistema.

U šestoj glavi je razmatran region Južne Amerike bogat energetskeim izvorima. Ono što je karakteristično za ovaj region je da sva pažnja velikih sila nije fokusiranja na njega, te da se i u ovom slučaju radi o politički nestabilnim državama koje mogu lako da postanu polje za geostratešku borbu između velikih sila poput SAD, Rusije i Kine.

Zaključna razmatranja su data u zadnjem poglavlju.

2. Pregled istraživanja

Energija, kao važan resurs u kontekstu ekonomskog razvoja, dobija strateški značaj i postaje jedan od najvažnijih faktora u geopolitici (Grivach et al., 2017). Naime, u svaku žarišnu tačku sukoba su umiješane velike sile koje kontrolišu energetske resurse, posebno tržište nafte i gasa, što dovodi do geopolitičkih igara i restrukturiranja moći, koje posljedično uzrokuju sukobe u različitim djelovima svijeta (Grivach et al., 2017; Lehmann, 2017). U literaturi (Le Billon, 2004; McLaughlin i Thies, 2012; Ross, 2015a; Wright, Franz i Geddes, 2015) se koristi termin „prokletstvo resursa“ (eng. *resource curse*) za zemlje koje su bogate energetske resursima i koje nisu u stanju da to bogatstvo iskoriste za jačanje svojih ekonomija. Karakteristično je da su to ranjivi politički sistemi sa nedovoljnim nivoom demokratije i zbog svoje nestabilnosti predstavljaju plodno tle za konflikte. Energetski resursi, kao što su nafta, prirodni gas i litijum, nastoje da autoritarni režim učini trajnijim i pomažu u pokretanju nasilnih sukoba (Le Billon, 2004; Tsui, 2010; Bayramov, 2017).

Kaspijski region i Centralna Azija su regionu od posebnog interesa za Rusiju i Evropsku uniju (EU), jer su prilično bogati energijom i nalaze se blizu EU. Ovi izvori gasa i nafte su za EU važni, jer bi mogli biti alternativa ruskim izvorima. Činjenica, koja otežava pristup, je što ne postoje putevi za tranzit energije iz ovog regiona ka Evropi. Dakle, strateški projekat za energetske sigurnost EU je bio izgradnja gasovoda, koji vode kroz Južni Kavkaz, takozvani naftovod Nabucco (Kusznir, 2011). Rezultat toga su bile ruske političke i vojne akcije usredsređene na prisustvo u ovom važnom regionu. Rusija je bila veoma odlučna da SAD, NATO i EU drži što dalje od ovog regiona i u tu svrhu, Rusija je koristila/pojačala sukobe u bivšim sovjetskim republikama: Gruziji (u regionu Abhazije i Južne Osetije), Azerbejdžanu (region Nagorno-Karabah) i Tadžikistanu.

Izvori gasa i nafte su bili osnovni razlog zašto je Rusija počela da razvija koncept energetske velesile umjesto da se oslanja isključivo na vojni potencijal. U tom smislu, kao prvi korak, Rusija je iskoristila svoj uticaj na susjedne države (Azerbejdžan, Turkeministan, Kazahstan i Uzbekistan) da bi ih ubijedila da izvoze energiju preko ruske teritorije (Cameron i Orenstein, 2012; Korteweg, 2018). To omogućava Rusiji da drži

zavisnim zemlje koje uvoze energiju. S druge strane, Rusija je stvarala jedan novi koncept dostavljanja energetske resursa, kako bi izbjegla transport gasa prema Zapadu preko teritorija „nepouzdatih“ zemalja. Dakle, investirali su u izgradnju gasovoda poput Sjevernog toka.

Sasvim je jasno da je na taj način Rusija osmislila moćan koncept stavljajući mnoge države u zavistan položaj u pogledu snadbijevanja energijom, a takva zavisnost se lako može koristiti i za uspostavljanje političke zavisnosti (Malek, 2013). Njen glavni cilj je da se predstavi kao izuzetno pouzdan dobavljač za EU. To je bila dugoročna strategija. Međutim, EU je kasnije primijetila da Rusija ne želi samo profit, već bi željela da kontroliše politički odnos sa EU. Stoga, energetske faktor je ugrađen u osnovne principe ruske diplomatije (Smith Stegen, 2011).

Kada govorimo o regionima bogatim naftom, treba naglasiti da su Kazahstan, Turkmenistan i Uzbekistan zadržali autoritarne oblike vlasti nakon sticanja nezavisnosti, dok su druge zemlje bivšeg Sovjetskog saveza započele proces demokratizacije, ali nisu mogle na pravi način da se suoče sa velikim poteškoćama na putu ka demokratskim reformama, pa su se, stoga, vratile autoritarizmu. Za neke države se ova tranzicija kretala ubrzanim tempom (Azerbejdžan, Tadžikistan), dok je kod drugih država, tranzicija bila sporija (Jermenija, Rusija). Međutim, demokratske reforme su se usporile u Azerbejdžanu (zbog sukoba u Nagorno-Karabah) i u Tadžikistanu (zbog građanskog rata). Gruzija i Ukrajina su neko vrijeme držale balans između autoritarizma i demokratije (Gel'man, 2008; Cameron i Orenstein, 2012; Rezvani, 2020), ali je u Ukrajini 2022. godine eskalirao rat (ruska invazija), koji će zasigurno imati dalekosežne posljedice na sve segmente društva.

Bliski istok je predstavljao veoma važan faktor u svjetskoj ekonomiji. Ovaj region, najvažnije energetske-geopolitičko područje na svijetu zbog svog specifičnog položaja i ogromnih naftnih i gasnih polja, postao je područje interesa mnogih svjetskih ekonomskih, političkih i vojnih sila. Rusija i SAD su bile potpuno svjesne važnosti upravljanja ovim područjem, čineći, svojim uplitanjem, Bliski istok vrlo nestabilnom regijom.

Budući da region Bliskog istoka sadrži približno 60 procenata svjetskih rezervi nafte i gasa, borba za dominaciju na Bliskom istoku i danas postoji (Vidakis i Baltos, 2015; Penner Angrist, 2019; Rubin i Katulis, 2019). Istorijski gledano, u svijetlu prethodnih iskustava i razvoja u energetske geopolitici, može se zaključiti da će se politička nestabilnost, sukobi i previranja na Bliskom istoku nastaviti sve dok postoji interesovanje najvećih svjetskih ekonomija za region. Tokom proteklih 70 godina, politički instrumenti kojima se pokušava steći dominacija nad regionom su se promijenili, ali motivi su i danas isti. Iz tih razloga, Bliski istok je nestabilan region u pogledu čestih građanskih ratova. Zbog svog geostrateškog položaja i ogromnih količina fosilnih goriva, ova nestabilnost se odražava na energetska tržišta širom svijeta.

U Južnoj Americi, energetske resursi predstavljaju važan geopolitički faktor. Prisustvo Rusije u Južnoj Americi predstavlja njenu strategiju da širi svoj uticaj u tom regionu i izgradi sistem međunarodnih odnosa bez američke hegemonije (Jeifets, 2015). Odnosi između Rusije i pojedinih država u Južnoj Americi (Venecuela, Bolivija, Ekvador) imaju značajan uticaj na njihov politički poredak (autoritarizam). Naime, ukoliko bi se vlast promijenila u navedenim državama, moglo bi doći do smanjenja ruskog uticaja u tom regionu što bi predstavljalo ozbiljan rizik za ruske interese. Jedan od motiva prisustva Rusije u Južnoj Americi je i da pokaže da, iako su joj nametnute ekonomske sankcije od strane EU i SAD-a, to je neće spriječiti da djeluje na međunarodnom polju.

Kao što je već rečeno, bogatstvo energetske resursa može uticati na ekonomsku i političku stabilnost države, donoseći niz problema sa kojima države sa manjkom demokratskog kapaciteta, nisu u stanju lako da se izbore. U tom smislu, treba pomenuti slučaj Bolivije (koja je bogata prirodnim gasom i litijumom), Venecuele, Ekvadora i Čilea (koje su bogate naftom). Za Južnu Ameriku je karakteristično postojanje socijalnih tenzija i konflikata. Staviše, može se reći da je učestalost nasilnih sukoba u Južnoj Americi u snažnoj korelaciji sa energetske resursima (Ross, 2015b; McNeish, 2018; Viscidi, 2019).

Dakle, činjenica da je energija jedan od najznačajnijih resursa u kontekstu ekonomskog razvoja i geopolitike, čini da je ova tema veoma aktuelna i da se veliki broj istraživača bavi njome sa različitih aspekata. Kao što smo istakli, energetske izvori su, s jedne strane, nejednako distribuirani, a s druge strane, važni su za razvoj svake zemlje. Stoga, oni

predstavljaju jedan od najbitnijih faktora zbog kojih izbijaju međunarodni konflikti i tenzije. Očigledna je težnja velikih sila da imaju kontrolu nad energetske resursima, što posljedično vodi sukobu interesa i konfliktima među njima. Postoji veliki broj radova u renomiranim, međunarodnim časopisima, koji se bave pitanjem energije i interesima velikih sila, kao što su: SAD, Rusija i EU (Smith Stegen, 2011; Alexandrova-Arbatova, 2015; Wright, Frantz i Geddens, 2015; Marx, 2016; Romanova, 2016; Haukkala, 2018; Hendrix, 2018;; Siddi, 2018; Schenoni i Mainwaring, 2019; Shuya, 2019). S obzirom da je pitanje energije povezano sa geopolitičkim pozicioniranjem, ono je vrlo kompleksno i prožeto nizom političkih pitanja kroz koje se komplikuju odnosi velikih sila i regiona od interesa. Naglasimo da je posebna pažnja u literaturi posvećena odnosima Evropske unije i Rusije kroz energetske međuzavisnost i energetske politike (Barysch, 2008; Smith, 2016; Karolewski i Davis Cross, 2017). U tom smislu, posebno se apostrofiraju sukobi u Gruziji, Nagorno-Karabah i Ukrajini. Brojna naučna literatura govori da su ovi problemi višeslojni i da je njihovo proučavanje veoma značajno za budući razvoj odnosa Evropske unije i Rusije i država koje su u fokusu spora sa posebnim akcentom na Ukrajinu.

Iako je dijelom povezan sa prethodno opisanim konfliktom, konflikt na Bliskom istoku, takođe, ima u osnovi geostratešku borbu za kontrolu energetske izvora ili transport energije ka Zapadu. S jedne strane, značajan broj radova oba konflikta posmatra samo sa aspekta energetske resursa, a sa druge strane, veliki broj radova se posebno bavi podložnošću ovih regiona ka sukobima u smislu političkih sistema koji nisu razvili kontrole za suzbijanje etničkih tenzija i sukoba. Paralelno, sa prethodna dva konfliktna regiona, kao što je navedeno, interesantno je analizirati i južnoameričke države bogate energetske resursima, koje polako postaju predmet spora i sukobljenih interesa sila (Venecuela, Bolivija, Ekvador i Čile).

3. Odnosi između EU i Rusije sa osvrtom na ukrajinsku krizu

U ovom poglavlju je analizirana energetska geopolitika EU i Rusije u svjetlu geopolitičke i liberalne komponente njihovog odnosa. Analiza je pokazala da je značajan rast geopolitičke komponente privremeno prouzrokovao smanjenje liberalne komponente. Nakon toga, liberalna komponenta je stabilizovana, jer se njihovi snažno suprotstavljeni geopolitički stavovi djelimično „prelivaju“ na globalni geopolitički nivo. Međutim, na globalnom nivou, EU djeluje mehanizmima tzv. meke geopolitike (eng. *soft geopolitics*), a samim tim i njene sposobnosti u rješavanju krize, koja ima globalni uticaj, su ograničene, što je evidentno u slučaju Ukrajine. Pored toga, EU se suočava sa poteškoćama u obezbjeđivanju alternativnih izvora i ruta za snabdijevanje energijom. Teorijska razmatranja su potkrijepljena statističkom analizom podataka. Kao rezultat toga, predložen je model, koji daje dinamičku analizu odnosa između EU i Rusije, uključujući promjene geopolitičke i liberalne komponente.

3.1 Energija kao važan geopolitički faktor i njen uticaj na odnose između EU i Rusije

Savremeno doba karakteriše geoe ekonomska logika obezbjeđivanja pristupa važnim prirodnim resursima, koja igra presudnu ulogu u određivanju pojave i geografske raspodjele, a vrlo često i intenziteta i trajanja „ratova za resurse“, koji se nazivaju geoe ekonomskim i geopolitičkim konfliktima (Le Billon, 2004; Wigell i Vihma, 2016; Cadier, 2018). Jedan od najvažnijih resursa u kontekstu ekonomskog razvoja i geopolitike je energija kao strateška roba i za dobavljače i za države potrošače (Judge, Maltby i Sharples, 2016; Romanova, 2016). Kao što je rečeno, izvori energije nisu jednako raspoređeni među zemljama, što ih čini veoma zavisnim od energetskih proizvoda. S obzirom da je energetska pitanje ključno za ekonomski razvoj, ono često predstavlja okidač za sukobe i tenzije u svijetu, posebno u regionima koje karakterišu ranjivi politički sistemi sa nižim nivoom demokratije (Grivach et al., 2017).

U analizi međunarodne energetske geopolitike razvijeni su različiti teorijski pristupi. U literaturi, međunarodna energetska politika se obično posmatra kroz realistički (geopolitički) i liberalni (tržišni) pristup (Forsberg i Haukkala, 2016; Romanova, 2016; Siddi, 2017a; Casier, 2020). Realistički pristup zasnovan je na energetskej dimenziji geopolitike (energetske geopolitike) i posmatra energiju kao strateško sredstvo za ostvarivanje političkog uticaja. Drugim riječima, u geopolitičkom pristupu, države koje proizvode energiju koriste je kao izvor moći, sredstvo za političko nadmetanje i geostrateško pozicioniranje (Siddi, 2018; Wilson, 2019). Sa druge strane, liberalni pristup posmatra energiju sa komercijalnog aspekta kao robu, koja bi trebalo da obezbijedi beneficije za svaku uključenu stranu, gdje se trgovina energijom obavlja u skladu sa određenim standardima i utvrđenim normama (Romanova, 2016; Siddi, 2018).

U odnosima EU i Rusije dominira energetskeo pitanje. Geopolitički i liberalni pristupi igraju važnu ulogu u razumijevanju njihovih odnosa i trenutne situacije. Naime, EU veoma zavisi od uvoza gasa i pitanje snabdijevanja je od posebnog značaja za ekonomiju EU. Rusija je jedan od glavnih aktera na globalnom energetskeom tržištu sa značajnim izvozom energije u EU, snabdijevajući EU sa otprilike 40% gasa, 33% sirove nafte i 29% čvrstih goriva (DG Energy, 2020; Siddi, 2020). S druge strane, EU je strateški partner SAD-u, obje su aktivno uključene u geostrateške igre, što dodatno utiče na složene odnose između EU i Rusije (Rossbach, 2018). Stoga se, iz perspektive EU, liberalna (tržišna) komponenta se preklapa sa geostrateškom komponentom, jer EU svoju zavisnost od ruske energije doživljava kao prijetnju. Zbog toga EU preduzima korake za smanjenje zavisnosti od ruskog gasa. S druge strane, u Rusiji se geopolitička komponenta značajno povećala na osnovu benefita od izvoza gasa i zato Rusija preduzima korake da osigura potražnju ne samo od EU, već i od Kine (Romanova, 2016; Grivach et al., 2017).

Pored veoma intenzivnih i zategnutih uzajamnih aktivnosti vezanih za energetskeo pitanja, odnos EU i Rusije je opterećen isprepletanim kulturnim i istorijskim nasljeđem, ekonomskom zavisnošću i geostrateškim interesima (Siddi, 2012; Franzke, Koszel i Kinyakin, 2016; Boyd-Barrett, 2017). Uz sve to, EU je često usklađivala svoje glavne spoljnopoličke akcije u skladu sa SAD-om, što utiče na odnose EU i Rusije (Rossbach, 2018).

Treba naglasiti da, s jedne strane, EU ima stvarni potencijal da djeluje kao globalna sila, ali da je, s druge strane, nedopustivo zavisna od drugih velikih sila, u ovom slučaju kada govorimo o snabdijevanju energijom od Rusije. Kreiranje odgovarajuće spoljne politike EU dodatno komplikuje činjenica da države članice imaju veoma heterogene interese i potrebe, kao i pregovarački uticaj i kapacitet (Gareis, Hauser i Kernic, 2013; Siddi, 2017a, 373). Za sva pitanja, koja su dio zajedničke spoljne politike potrebna je jednoglasnost. EU takođe ima heterogenu strukturu u smislu svog ekonomskog i političkog sistema, nivoa demokratije i kulturnog nasljeđa svojih država članica. Susjedstvo EU je takođe raznoliko (Rusija, Turska, arapske zemlje, zemlje Zapadnog Balkana, itd.). Članice EU, koje se graniče sa Turskom ili Rusijom, na primjer, imaju sasvim različite stavove u vezi sa odnosima sa ovim zemljama u poređenju sa stavovima ostalih članica EU (Siddi, 2017a; Siddi, 2020, 3). Takođe, odnosi EU i Rusije su postajali sve više zategnuti zbog sankcija, koje je EU uvela Rusiji zbog sukoba u Ukrajini (Sakwa, 2015; Tsakiris, 2015; Boyd-Barrett, 2017; Gaufman, 2017; Casier, 2020; Siddi, 2020), a posebno nakon izbijanja rata u Ukrajini 2022. godine. Sve gore pomenute činjenice ukazuju na stepen preklapanja i međusobne zavisnosti između geopolitičkog i liberalnog pristupa.

Dobit Rusije od trgovine sa EU je značajna i to je povećalo njeno samopouzdanje da djeluje kao globalni akter. Rusija koristi resurse u korist svoje energetske geopolitike za kontrolu političkih odnosa sa EU (Gareis, Hauser i Kernic, 2013; Judge, Maltby i Sharples, 2016; Siddi, 2018). Stoga su energetska pitanja trenutno glavna snaga ruske spoljne politike (Smith Stegen, 2011; Romanova, 2016; Siddi, 2018). Četiri super-gigantske kompanije su stvorene u koordinaciji sa Kremljom kako bi imale kontrolu nad ovom sferom industrije. Glavni cilj je bio obezbijediti monopol u snabdijevanju energijom i zadržati cijene nafte na najvišem mogućem nivou (Franzke, Koszel i Kinyakin, 2016).

Dakle, cijela ova situacija je značajno povećala uticaj geostrateške komponente sa obje strane, a ovaj sukob interesa je kulminirao ukrajinskom krizom 2014. godine, pošto je Ukrajina važan faktor za tranzit ruskog gasa u EU (Haukkala, 2015). To je rezultiralo alternativnim projektima zaobilazjenja ukrajinskih gasovoda (Siddi, 2020), koji su podigli tenzije. Međutim, povećane tenzije nisu dovele do bilo kakvog ozbiljnog prekida u

snabdijevanju gasom, već do preliivanja geopolitičke komponente u odnosu između EU i Rusije na globalnu geopolitičku scenu, otvarajući nova žarišta, kao što je Sirija.

Stoga su u ovom poglavlju analizirane varijacije geopolitičke i liberalne komponente u odnosima EU i Rusije. U skladu sa analizom, može se zaključiti da je snažno povećanje geopolitičke komponente izazvalo smanjenje liberalne komponente u periodu od nekoliko godina nakon krize i nakon tog perioda, ova komponenta je stabilizovana. Nakon što je geopolitički rizik dostigao vrhunac, geopolitička komponenta u odnosima EU-Rusija djelimično je prenijeta na globalnu geopolitičku scenu. Međutim, hibridni oblik geopolitike EU, nazvan meka geopolitika, nije efikasan u poređenju sa tradicionalnim oblikom tvrde geopolitike, koje koristi Rusija. Dakle, EU se suočavala sa ozbiljnim nedostacima u rješavanju odgovarajućih problema. Statističkom analizom podataka izveden je model, koji opisuje dinamiku promjena liberalne i geopolitičke komponente. Korišćeni su statistički podaci o trgovini između EU i Rusije (kao indikatori za liberalnu komponentu) i indeks geopolitičkog rizika (kao indikator za geopolitičku komponentu). Prikazani teorijski okvir zajedno sa statističkom analizom podataka korišćen je za kreiranje modela, koji sveobuhvatno odslikava odnose EU i Rusije u ovoj oblasti.

3.2 Energetski odnosi - Teorijski okvir

Dva dominantna pristupa, koja se koriste u opisivanju međunarodnih odnosa, su realizam i liberalizam (Donnelly, 2008; Berryman, 2012; Siddi, 2017a; Siddi, 2020). Realistički pristup karakteriše sopstveni interes države, koji je njena glavna pretpostavka u međunarodnim odnosima. Ovaj pristup se uglavnom zasniva na korišćenju moćnih resursa u korist „opstanka države“ (Donnelly, 2008). Nacionalni interesi su stavljeni kao najviši prioritet. S druge strane, liberalni pristup ističe obostrane ili multilateralne benefite u međunarodnim odnosima, miroljubivu saradnju zasnovanu na zajedničkim normama, političke i ekonomske slobode i poslovno orijentisanu međuzavisnost. Shodno tome, nivo napretka u društvu se procjenjuje na osnovu sposobnosti da se oslabi potreba za konfrontacijom ili agresivnom nadmoći i umjesto toga pređe na ekonomske benefite. Štaviše, realistički koncept se obično vezuje za sferu visoke politike (eng. *high politics*),

koja se bavi fundamentalnim pitanjima države. Dakle, političke odluke se donose na najvišem državnom nivou, najčešće samo od strane političkih elita. Liberalni koncept se stoga više odnosi na nisku politiku (eng. *low politics*) zasnovanu na zajedničkim interesima i intenzivnoj ekonomskoj saradnji. Dakle, bez nametanja nacionalnih ili bezbjednosnih pitanja, nisku politiku karakteriše efikasnija i lakša operativnost i saradnja, koja podrazumijeva manje zategnute odnose i dugoročnu stabilizaciju.

U ovom kontekstu, moguće je posmatrati teorijske okvire za međunarodne energetske odnose i energetske politiku. Realistički pristup u energetske geopolitici posmatra energetske resurse kao konkurentski instrument na globalnoj geopolitičkoj sceni. Pitanje energije se posmatra kao „oružje“ koje se može koristiti za političku dominaciju u geostrateškim igrama (Judge, Maltby i Sharples, 2016; Romanova, 2016; Siddi, 2017a). Prema tome, država koja posjeduje energetske resurse, kreira svoju strategiju da u potpunosti kontroliše korišćenje ovih resursa bez upliva drugih međunarodnih aktera (Siddi, 2017a). Države, koje nemaju energetske resurse, su stavljene u zavistan položaj što ih čini ranjivim, u slučaju da žele da djeluju na globalnoj političkoj sceni. One moraju da budu svjesne da bi mogle da se suoče sa problemom da svojim građanima obezbijede osnovne potrebe. U takvim situacijama, energetska bezbjednost postaje centralno pitanje međunarodnih odnosa. Povećanje energetske bezbjednosti jedne države može uticati na percepciju prijetnje od strane druge države. Kada energetske pitanje počne da se doživljava kao prijetnja, onda to izaziva kontra-mjere za protivtežu, što obično dovodi do tenzija ili sukoba.

Obje komponente, realistička i liberalna, su obično prisutne u međunarodnim odnosima. Može se naglasiti da percepcija prijetnje može odrediti da li će odnos biti više orijentisan ka realističkom ili liberalnom kontekstu (Forsberg, 2019). Ako je percepcija prijetnje bezbjednosti i stabilnosti jedne zemlje dominantna, onda preovladava realistički pristup. Naprotiv, ako su u pitanju ekonomski interesi, onda će dominirati liberalni koncept. Stoga, možemo primijetiti da se energetske odnose mogu opisati određenim mehanizmom preplitanja između ove dvije komponente. Štaviše, intezitet svake komponente u energetskim odnosima se tokom vremena mijenja i prilagođava u zavisnosti od međusobne percepcije i uticaja spoljnih faktora. Međusobna percepcija dvije strane u energetske saradnji ima veoma važnu ulogu, pri čemu na percepciju generalno utiču

istorijske, kulturne, ekonomske i političke prilike. Percepcija prijetnje obično utiče na povećanje geopolitičke (realističke) komponente, i obrnuto; liberalni pristup dominira, ako postoji mala ili nikakva percepcija prijetnje.

3.2.1 Konceptualizacija odnosa EU i Rusije u kontekstu energetske odnosa

Razmotrimo ukratko energetske odnose EU i Rusije u kontekstu prethodnog analiziranog teorijskog okvira. Energetska pitanja su važne odrednice odnosa EU-Rusija, prije svega u ekonomskom, ali i u geopolitičkom smislu. Za EU, Rusija predstavlja glavnog dobavljača nafte, gasa i uglja. Energetski resursi, s druge strane, donose Rusiji blizu dvije trećine njihovih ukupnih prihoda od izvoza (Romanova, 2016). Shodno tome, energetske odnose EU i Rusije karakteriše visok stepen međuzavisnosti. Naime, EU zavisi od snabdijevanja energijom, dok Rusija zavisi od finansijskih prihoda i trgovine drugim dobrima i resursima. Na primjer, do skoro je 75% stranih investicija u rusku ekonomiju dolazilo iz EU (Haukkala, 2018, 54).

Intenzitet i struktura trgovine energijom variraju u skladu sa različitim nivoima odnosa EU i Rusije. Ipak, očigledno je da postoji uporište za premisu da se energetske odnose EU i Rusije oslanjaju na liberalnu paradigmu (Romanova, 2016; Siddi, 2017a). Međutim, vremenom je njihova međusobna zavisnost u pogledu potražnje i snabdijevanja energijom počela da uključuje i bezbjednosno pitanje. Ovo zahtijeva adekvatnu strategiju energetske sekjuritizacije za obje uključene strane. Naime, pitanje energetske bezbjednosti se ne odnosi samo na sigurnost snabdijevanja EU, već i na sigurnost potražnje ruskog gasa, koja je ključna za rusku energetska politiku (Judge, Maltby i Sharples, 2016). Dakle, niska politika je ostavljena po strani dajući mjesto visokoj politici i realističkom pristupu, naglašavajući sekjuritizaciju energetske odnosa. U ovom poglavlju, biće prikazano da su ova dva pojma isprepletena i najčešće je pitanje percepcije koji od njih je dominantniji.

U prošlosti, kada je Rusija bila ekonomski slaba, trgovina energijom između EU i Rusije značajno je poboljšala njenu ekonomsku moć kroz povećani izvoz energije u EU. S druge strane, EU je iskoristila svoj ekonomski potencijal da pokrije nedostatak energetske resursa kroz trgovinu sa Rusijom. Istovremeno, EU je izvozila drugu robu u Rusiju. Nakon što je Rusija stabilizovala svoju ekonomsku poziciju, vođena percepcijom

da spoljni faktori mogu ugroziti njene nacionalne interese i željom da djeluje kao globalni akter, Rusija je počela da okreće svoju energetska politiku ka realističkom pristupu, koristeći energiju da utiče na geopolitička dešavanja. Drugim riječima, energija se koristi kao sredstvo za pokazivanje moći suprotstavljenoj strani, kao što se činilo tokom ukrajinske krize. Ovaj pristup se takođe naziva „diktati politike moći“ (eng. *the diktats of power politics*) i zasnovan je na suštinski nekompatibilnim samopercepcijama EU i Rusije (Judge, Maltby i Sharples, 2016).

Očigledno, za sveobuhvatnu analizu energetske odnosa EU i Rusije moramo pažljivo razmotriti realističku i liberalnu komponentu kao ključne parametre i za EU i za Rusiju. Posebno je kroz analizu važno sagledati preovladavanje geostrateškog ili liberalnog koncepta i u slučaju EU i Rusije. U tom smislu, treba napomenuti da ne možemo odbaciti moć energetske geopolitike EU na određenom nivou, kao ni utisak da ruska energetska geopolitika ponekad nije proizvod jasnog geopolitičkog cilja, već odgovor na percepciju zasnovanu na događanjima na geopolitičkoj sceni (Casier, 2016; Kustova, 2017, 100). Treba dodati da Rusija takođe efikasno koristi pravne i tehnokratske alate modela liberalnog tržišta (Romanova, 2016).

Za konzistentnu analizu potrebno je dati kratak istorijski pregled odnosa EU i Rusije, kao i više detalja o njihovoj energetske međuzavisnosti.

3.3 Analiza odnosa EU-Rusije i njihove međuzavisnosti u kontekstu energetske geopolitike

3.3.1. Istorijski pregled odnosa EU i Rusije

Početkom 1990-tih godina, sa početkom odnosa EU-Rusija, Evropska zajednica je prihvatila Ugovor o Evropskoj energetske povelji kao osnovnu deklaraciju za regulisanje energetske tržišta evropskih zemalja, harmonizaciju i smanjenje poreza na energiju i smanjenje direktnih uticaja države, što predstavlja stubove liberalizacije i regulacije energetske tržišta. Sporazum o partnerstvu i saradnji između EU i Rusije potpisan je u junu 1994. godine, prvobitno zaključen na period od deset godina. Na samitu u Sankt

Peterburgu (2003. godine), EU i Rusija su uspostavile zajednički okvir za saradnju u oblastima ekonomije, pravosuđa, bezbjednosti, kulture, istraživanja i obrazovanja (Franzke, Koszel i Kinyakin, 2016). Štaviše, u cilju uspostavljanja saradnje u regionu Baltičkog mora, EU i Rusija su sprovele politiku „Sjeverne dimenzije“ u partnerstvu sa dvije nordijske zemlje, Norveškom i Islandom (2007. godine). Nakon toga, 2008. godine su počeli pregovori o novom sporazumu između EU i Rusije, sa ciljem proširenja saradnje u različitim oblastima. Neki autori (Haukkala, 2015; Judge, Maltby i Sharples, 2016) tvrde da je EU imala za cilj da nametne Rusiji percepciju sopstvenog ekonomskog i političkog poretka, ali je Rusija pokazala izvjesnu nevoljnost.

Otkako je predsjednik Vladimir Putin došao na vlast, njegove spoljnopolitičke aktivnosti bile su veoma povoljne za Rusiju, posebno tokom njegovog drugog predsjedničkog mandata (2004-2008). U deceniji ekonomskog rasta podržanog visokim cijenama energije, to je omogućilo Moskvi da stekne finansijsku nezavisnost od Zapada. Istovremeno, prema Lisabonskom ugovoru 2009. godine (Hauser, 2013), EU se obavezala da sprovodi Zajedničku spoljnu bezbjednosnu politiku (Common Foreign Security Policy), poštujući svoje strateške interese i omogućavajući postizanje spoljnopolitičkih ciljeva.

Poslije ruske intervencije na Krimu, obustavljeni su svi pregovori i procesi. Evropski savjet je zamrznuo svoju saradnju sa Rusijom 2014. godine, ostavljajući samo minimalan nivo saradnje između obje strane (Judge, Maltby i Sharples, 2016). Stoga su na početku 21. vijeka, EU i Rusija još uvijek bile dva različita partnera sa različitim programima, političkim stavovima i političkim identitetima (Marx, 2016). Kada govorimo o EU, treba naglasiti da je ona regionalna organizacija, koju karakteriše sistem odlučivanja na više nivoa zasnovan na zajedničkim vrijednostima i principima. Ipak, opšti interesi i pojedini nacionalni interesi država članica EU nisu uvijek podudarni. Ovdje je posebno važno napomenuti da EU, zbog svojih ranijih negativnih iskustava, njeguje meki pristup u geopolitici. Glavna karakteristika meke moći EU je promovisanje multilateralizma (Nitoiu i Sus, 2019). S druge strane, politika Rusije se zasniva na tradicionalnim vrijednostima sa dobro fokusiranim spoljnim i regionalnim interesima, koji su od suštinskog značaja za nacionalnu unutrašnju koheziju. Ruski nacionalni interes je najviši cilj, dok je nacionalni identitet jak, što dovodi do snažnog osjećaja patriotizma. Ovdje

istorijska sjećanja takođe oblikuju percepciju bezbjednosti, posebno u slučaju Rusije, gdje okolnosti iz prošlosti značajno utiču na aktuelno političko rezonovanje (Forsberg, 2019).

3.3.2 Energetska međuzavisnost EU i Rusije

Saradnja EU i Rusije u oblasti energije može se posmatrati od 1968. godine, kada je prvo snabdijevanje gasom Austriji obezbijedio Sovjetski Savez i nastavljena je uprkos tenzijama tokom Hladnog rata. Posljednjih godina se povećala međuzavisnost između EU i Rusije u pogledu energetike, stavljajući pitanje energetske bezbjednosti u centar pažnje. Kao što smo ranije pomenuli, EU nastoji da obezbijedi svoje snabdijevanje energijom, dok Rusija treba da obezbijedi plasman svoje energije na tržište EU. Rusija obezbjeđuje približno jednu trećinu uvoza gasa u EU (39,9% u 2016. godini) što je oko 60% ukupnog ruskog izvoza gasa (Judge, Maltby i Sharples, 2016; Casier, 2020). EU takođe uvozi više od 30% sirove nafte iz Rusije (Casier, 2020). Istovremeno, EU je vodeća po ulaganju direktnih stranih investicija u Rusiji sa približno 75% dionica direktnih stranih investicija (Casier, 2020).

Posebno je zanimljivo spomenuti da je, na primjer, 2017. godine Gazprom prodao blizu 192 milijarde kubnih metara prirodnog gasa u EU i Tursku, od čega veliki dio ide preko ukrajinskih gasovoda (koji su stari i skupi za održavanje), dok je ukupan kapacitet ostalih pravaca oko 104 milijarde kubnih metara. Stoga, već tada se javlja potreba da se osigura pouzdano snabdijevanje EU, bilo kroz renoviranje ukrajinskih gasovoda ili kroz nove rute koje bi zaobilazile Ukrajinu. Dakle, pored postojećeg Sjevernog toka, kapaciteta 55 milijardi kubnih metara godišnje, Rusija već tada radi na alternativnim projektima, kao što su Sjeverni tok 2 (da bi se udvostručio kapacitet postojećeg Sjevernog toka na 110 milijardi kubnih metara godišnje) i Turski tok (Vihma i Wigell, 2016; Siddi, 2018; Siddi, 2020).

S druge strane, EU pokušava da uvozi više gasa iz drugih regiona, što značajno povećava geopolitičku komponentu u energetske odnosima sa Rusijom. Region Centralne Azije, Sjeverne Afrike i Bliskog istoka su interesantni zbog svoje blizine EU. Ove regione karakterišu (u značajnoj mjeri) zemlje sa nestabilnom ekonomskom i političkom situacijom koja nosi visok rizik. Pored toga, korišćenje gasa od novih snabdijevača

zahtijeva velika ulaganja u transportnu infrastrukturu. Planovi EU za diversifikaciju uvoza gasa izazivaju zabrinutost ruskih proizvođača gasa, povećavajući ruske težnje da pronađu alternative za izvoz gasa (Malek, 2013). Svakako da ovo dodatno ilustruje visoko isprepletane ekonomske i geopolitičke interese između EU i Rusije (Smith Stegen, 2011; Malek, 2013; Casier, 2016; Romanova, 2016).

3.3.3 Činjenice koje govore u prilog ruskoj energetske geopolitici

Pošto su gas i nafta od velike važnosti za Rusiju, kako ekonomski tako i geopolitički, to je bio suštinski razlog da Rusija razvije koncept energetske supersile. Energetski faktor je postao jedan od osnovnih principa ruske diplomatije (Smith Stegen, 2011). Rusija je iskoristila svoj uticaj na susjedne zemlje kao što su Azerbejdžan, Turkmenistan, Kazahstan i Uzbekistan (Smith Stegen i Kusznir, 2015) da ih ubijedi da izvoze energiju preko ruske teritorije. To je omogućilo Rusiji da im naplaćuje tranzit i da zemlje, koje uvoze energiju, učini zavisnim. Štaviše, sasvim je jasno da je Rusija osmislila moćan koncept da različite zemlje učini zavisnim od svog snabdijevanja energijom, a takva zavisnost se lako može upotrijebiti kao geopolitičko oružje (Malek, 2013). Rusija je brzo reagovala i na pokretanje projekata Sjeverni tok 2 i Južni tok, kako bi učinila besmislenim plan EU da obezbijedi transport gasa preko nestabilnih teritorija. U tom smislu, interes Rusije za prethodno pomenute regione bogate energetske resursima (uključujući Bliski istok i energetski bogate regione u Africi) je da ti regioni ostanu nestabilni.

Očigledno, sve prethodne činjenice takođe ukazuju na jačanje geopolitičkog pristupa EU koji se odlikava kroz angažovanje u obezbjeđivanju alternativnih ruta snabdijevanja. Dodatno, ruska energetska geopolitika indukuje adekvatne akcije i odgovore od strane EU, što rezultira geopolitičkim igrama između EU i Rusije.

3.3.4 Sukobi interesa između EU i Rusije i njihov uticaj na geopolitički stav EU

Cjevovodi prirodnog gasa od zapadnog Sibira do zapadnoevropskih kupaca prolaze uglavnom preko Bjelorusije i Ukrajine. O važnosti ovih gasovoda govori činjenica da je, prije uspostavljanja Sjevernog toka, oko 80% potrebnog gasa isporučenog u EU, bilo preko ukrajinske teritorije, a oko 20% preko Bjelorusije (Kusznir, 2011; Nies, 2011). Ove tranzitne zemlje igraju ključnu ulogu u procesu snabdijevanja Evrope energijom.

Kao što je ranije pomenuto, regioni od posebnog interesa za EU su Centralna Azija, Kaspijski region kao i Bliski istok i Sjeverna Afrika, budući da su to energetske bogati regioni koji se nalaze relativno blizu EU. Shodno tome, EU je napravila iskorak 2007. godine potpisivanjem strateškog dokumenta EU-Centralna Azija za novo partnerstvo, ali je glavni izazov bio nedostatak ruta za transport energije. Dakle, strateški projekat energetske bezbjednosti EU bila je izgradnja gasovoda koji prolaze kroz politički nestabilni region Južnog Kavkaza, tzv. Nabucco gasovoda sa planiranim kapacitetom 31 milijardi kubnih metara (Kusznir, 2011). Međutim, nakon niza poteškoća koje su se pojavile, uključujući promjenu plana za opciju Nabucco Zapad; projekat nije sproveden. Naime, Azerbejdžan je želio da pređe na Južni gasni koridor, igrajući vodeću ulogu u tom projektu (Smith Stegen i Kusznir, 2015). Ovakva situacija je neminovno stavila ovaj region u fokus ruskih geopolitičkih interesa. Stoga je Rusija bila veoma odlučna da drži SAD, NATO i EU što dalje od ovog regiona. Suprotstavljeni interesi velikih sila izazvali su nestabilnost u Gruziji (u regionu Abhazije i Južne Osetije), Azerbejdžanu (region Nagorno-Karabah) i Tadžikistanu. Štaviše, Rusija je uložila značajne napore da pregovara sa Turkmenistanom (u vezi sa uvozom turkmenskog gasa), kako bi zadržala svoju jaku poziciju na tržištu EU i onemogućila kaspijskim državama mogućnost da trguju sa EU (Smith Stegen i Kusznir, 2015).

Sumirajući ova razmatranja, možemo reći da je za EU strateški važno da izgradi gasovod do centralnoazijskih izvora gasa i da koristi energente iz Kazahstana i Turkmenistana. Međutim, gasovod treba da prođe kroz Kaspijsko more. Sasvim je jasno da se Rusija protivila takvoj ideji i čak su u tom smislu tražili podršku od Irana. Takođe, Sirija je razmatrana kao alternativna ruta, koja ide od Saudijske Arabije do mediteranskih zemalja.

Međutim, sukob i građanski rat u Siriji (gdje su Rusija i SAD bile značajno uključene) spriječili su da se takva mogućnost desi u bliskoj budućnosti (Vihma i Wigell, 2016).

Kao što smo vidjeli, postoje suprotstavljeni geopolitički interesi između EU i Rusije, na koje značajno utiče i međusobna percepcija prijetnje. U tom smislu, u sljedećoj sekciji će se napraviti kratka analiza suprotstavljenih političkih identiteta, kao i analizu percepcije koju EU i Rusija imaju jedna o drugoj.

3.3.5. Sukob političkih identiteta koji je rezultirao ukrajinskom krizom

Pored suprotstavljenih interesa po pitanju energije, EU i Rusija se suočavaju i sa širim političkim pitanjima, koja podrazumijevaju posebnu političku tradiciju i kulturno nasljeđe. Kao rezultat toga, države koje imaju nestabilne političke sisteme, pod jačim uticajem oba aktera, postaju pogođene, kao što je bio slučaj sa Ukrajinom.

Težnja pojedinih političkih elita da se približe EU dovela je do međusobnog uključivanja EU i Rusije. Kao rezultat podrške EU, izbila je revolucija na Majdanu. Kao posljedica toga, režim u Ukrajini je promijenjen i Ukrajina je potpisala sporazum o političkom i ekonomskom pridruživanju sa EU. Ovo je bio okidač, koji je doveo do sukoba u istočnoj Ukrajini, gdje je Rusija podržavala separatiste u regionu Donbasa. Takođe, Rusija je anektirala Krim, strateški važan dio Ukrajine. Pored toga, pošto je Ukrajina bila glavna prepreka za plan Rusije da uključi bivše sovjetske države u evro-azijski projekat, problem sa Ukrajinom je postao žarište tenzija između EU i Rusije (Heidelberg Institute for International Conflict Research, 2016; Freire, 2020).

Države članice EU, koje se graniče sa Rusijom, bile su prilično zabrinute, pa su pojačale aktivnosti NATO-a u ovom dijelu EU. S druge strane, Rusija je ovu situaciju shvatila kao prijetnju svom suverenitetu. Paralelno, SAD su ubjeđivale svog saveznika, Ujedinjene Arapske Emirate, da povećaju proizvodnju nafte kako bi smanjenjem cijena nanijele štetu ruskoj ekonomiji. Kao odgovor, Rusija je ubjeđivala Kinu i Iran da odbace dolar u bilateralnoj trgovini. Štaviše, sirijski predsjednik Bašar Al Asad je odbio Katar da uspostavi alternativni gasovod, tako da bi naftovod pod kontrolom Rusije i Irana, koji prolazi kroz Irak i Siriju, smanjio interese američkih saveznika u tom regionu. Kao

posljedica toga, Sirija je ušla u građanski rat. Da zaključimo, opisani splet okolnosti značajno je ojačao percepciju uzajamne prijetnje, povećavajući geopolitičku komponentu kod svih aktera (EU, SAD, Rusija).

Štaviše, ova situacija postaje komplikovana sankcijama koje je EU uvela Rusiji. Sankcije su svakako uticale na rusku ekonomiju i bile su bez presedana protiv velike sile poput Rusije. Međutim, Kina se nije pridružila sankcijama protiv Rusije. Naprotiv, Kina je nastavila partnerstvo sa Rusijom, otvarajući mogućnost da nadoknadi gubitke u ruskoj ekonomiji. Povrh svega, Rusija i Kina potpisale su tridesetogodišnji ugovor o snabdijevanju gasom: Istočnom rutom je planirano snabdijevanje sa kapacitetom od 38 milijardi kubnih metara prirodnog gasa godišnje, a Zapadnom rutom – Altajski gasovod dodatnih 30 milijardi kubnih metara (Romanova, 2016, 866). Iako je Rusija pokušala da se okrene održivom razvoju, sankcije su nanijele štetu ruskoj ekonomiji, što je dovelo do pada BDP-a od 1,5% u 2015. godini (Vihma i Wigell, 2016). Ipak, cilj da se unesu značajne promjene u politički život u Rusiji nije postignut.

3.3.6 Neki globalni uticaji ukrajinske krize

Nije teško zaključiti da umjesto izolacije Rusije, koju su očekivale EU i SAD, postaje izvjesna intenzivna polarizacija u svijetu. Što se tiče budućih odnosa EU i Rusije, očigledno da se oni komplikuju unoseći veliki stepen neizvjesnosti oko pitanja rješavanja krize.

Početak ukrajinske krize se takođe može posmatrati kao indikator, koji može pokazati sposobnost EU da djeluje kao odgovoran međunarodni akter. Nekoliko država članica EU su susjedi Ukrajine, tako da rusko miješanje u Ukrajinu ozbiljno utiču na njihovu percepciju bezbjednosti. Sankcije, koje je EU uvela i kontrasankcije Rusije su direktno uticale na ekonomije obje strane. Štaviše, ukrajinska kriza se smatrala važnim pitanjem i za bezbjednost EU. To je razlog zašto je Ukrajina bila u fokusu politike EU u posljednje dvije decenije (Boyd-Barrett, 2017). Važno je istaći da od izbijanja krize 2014. godine, EU nije napravila pretpostavku za njeno rješenje.

Uzimajući u obzir trenutnu situaciju u Ukrajini, EU se suočava sa više problema nego na početku ukrajinske krize kao i nedostatkom zaokružene strategije za odnose sa Rusijom. Mogućnost da se u Ukrajini stabilizuje situacija i krene putem ekonomskog napretka je bila neprihvatljiva za Rusiju. Ona je težnju ekonomski naprednog susjeda bliskog EU i NATO preduprijedila invazijom 2022. godine. Očigledno da će rješenje rata u Ukrajini zahtijevati snažnu involviranost SAD-a i EU u pregovorima sa Rusijom. Imajući u vidu izgubljene ljudske živote, materijalnu štetu i trenutni gubitak kontrole nad značajnim dijelom teritorije, Ukrajina je veliki gubitnik u ovom komplikovanom geostrateškom sukobu.

3.4 Pitanja energetske bezbjednosti kao posljedica aktuelnih odnosa EU i Rusije

Pitanja energetske bezbjednosti su veoma važna u prikazanom kontekstu. Stanovnici evropskih zemalja su svjesni potencijalne prijetnje od sve veće zavisnosti od ruskog gasa, jer su već doživjeli kratak prekid u snabdijevanju gasom. S druge strane, EU koristi ovu situaciju da dâ osnov za posebne mjere, koje će preduzeti da prikaže Rusiju kao nepouzdanog dobavljača (Nitoiu i Sus, 2019, 11), te da, zbog situacije u Ukrajini, žele prekompoziciju snabdijevanja naftom, ali i gasom. Očigledno, da bi osigurala snabdijevanja energijom, EU je radila na diversifikaciji dobavljača (Siddi, 2018). Međutim, ovo je snažno povećalo geopolitičku komponentu EU. Zaista, ukrajinska kriza, zajedno sa obezbjeđivanjem gasa Ukrajini u vrijeme kada je Rusija prekinula snabdijevanje, kao i podrška EU projektima gasovoda Nabuko i Južnog gasnog koridora, podigli su tenzije u odnosima EU i Rusije (Siddi, 2018). S druge strane, Rusija je nastojala da obezbijedi zahtjeve za izvoz energenata prema EU i Kini (Alexandrova-Arbatova, 2015; Nitoiu, 2016; Romanova, 2016, 866; Siddi, 2020, 7). Na ovaj način se stvarala dilema o energetske bezbjednosti, jer svaka strana ima za cilj da unaprijedi svoju energetske bezbjednost, a ujedno da utiče na energetske bezbjednost druge strane. Sve ovo je pojačavalo uticaj geopolitičke komponente u njihovim odnosima (Judge, Maltby i Sharples, 2016).

Ovakva zategnuta situacija dostigla je tačku, gdje je geopolitička komponenta prevazišla liniju pretjerane dominacije nad liberalnim pristupom u odnosima EU i Rusije. Štaviše, to postaje podsticaj za geopolitičke igre na globalnom nivou. Aktivnije se uključuju SAD, Kina, Evroazijska unija, kao i regioni bogati energentima. Pored toga, globalni geopolitički pristup je podstaknut eskalacijom kriza u regionu Bliskog istoka (Vihma i Wigell, 2016). Na taj način, geopolitička komponenta odnosa EU-Rusija proizvodi novu komponentu, odnosno globalnu geopolitičku komponentu, sa tendencijom da jedna strana dođe do prevlasti nad drugom kroz širu globalnu geopolitičku igru. Ovo može objasniti paradoksalnu činjenicu da nije došlo do smanjenja trgovine između EU i Rusije (Siddi, 2017b), zadržavajući liberalnu komponentu i dalje aktivnom. Drugim riječima „višak“ geopolitičke ili realističke komponente prenijet je sa nivoa odnosa EU i Rusije na globalni nivo, kao mehanizam za zamrzavanje njihovih bilateralnih odnosa.

U ovom trenutku, situacija se ne čini povoljnom za EU; EU pokušava da poboljša svoju energetska bezbjednost, ali se osjeća energetska zavisnom, jer joj nedostaje stabilno i sigurno snabdijevanje energijom. Pored toga, EU sa svojim mekim geopolitičkim pristupom i ograničenim globalnim vojnim kapacitetima ima značajna ograničenja da djeluje kao tradicionalna ili čvrsta sila (u geopolitičkom kontekstu) i da ostvaruje svoje interese kroz globalnu geopolitiku (Nitoiu i Sus, 2019). Početak rata u Ukrajini, koji je izazvao čitav niz novih sankcija EU prema Rusiji, doveo je EU u nesigurnu i nezavidnu poziciju što se tiče budućeg snabdijevanja energijom od strane Rusije. Štaviše, u EU su se javili prilično disonantni tonovi po ovom pitanju; nije u potpunosti jasno šta EU postiže ovim mjerama.

U narednoj sekciji, prethodna analiza će biti dodatno potkrijepljena statističkom analizom podataka.

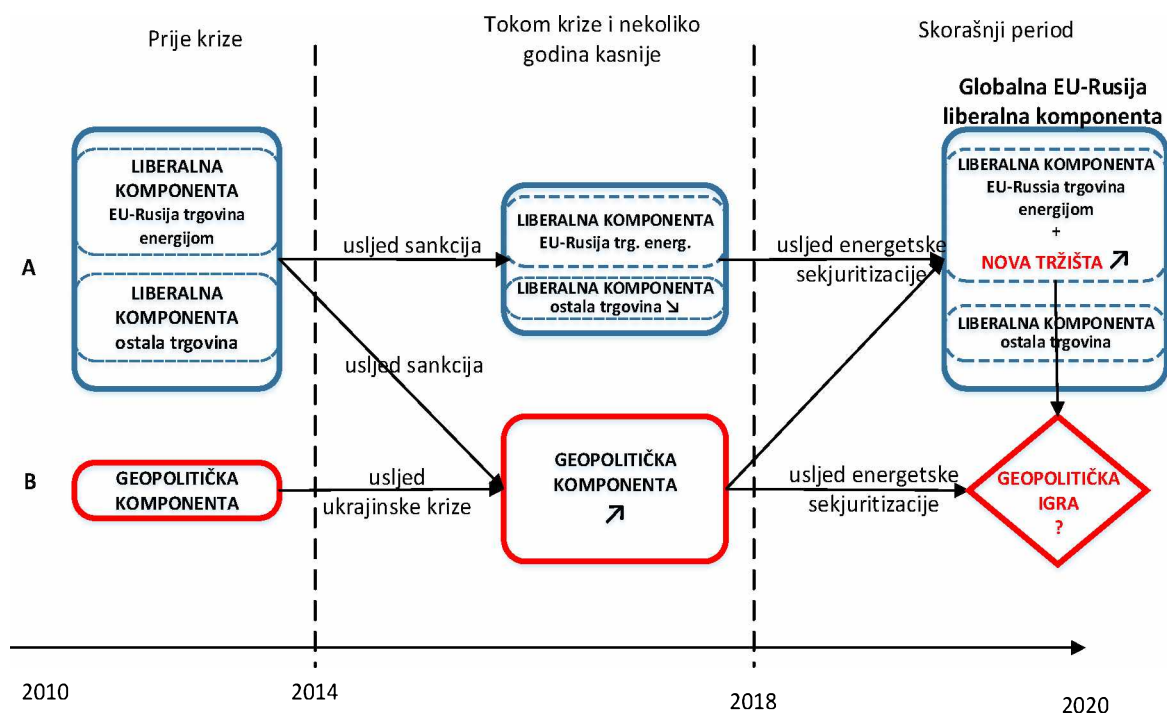
3.5 Model odnosa EU-Rusija na osnovu statističkih podataka

S obzirom na prethodno izlaganje, u ovom dijelu je predložen pojednostavljeni model energetska odnosa EU i Rusije, uzimajući u obzir i liberalnu i geopolitičku (realističku) komponentu, kao i neke ključne događaje i političke strategije (kao što su ukrajinska

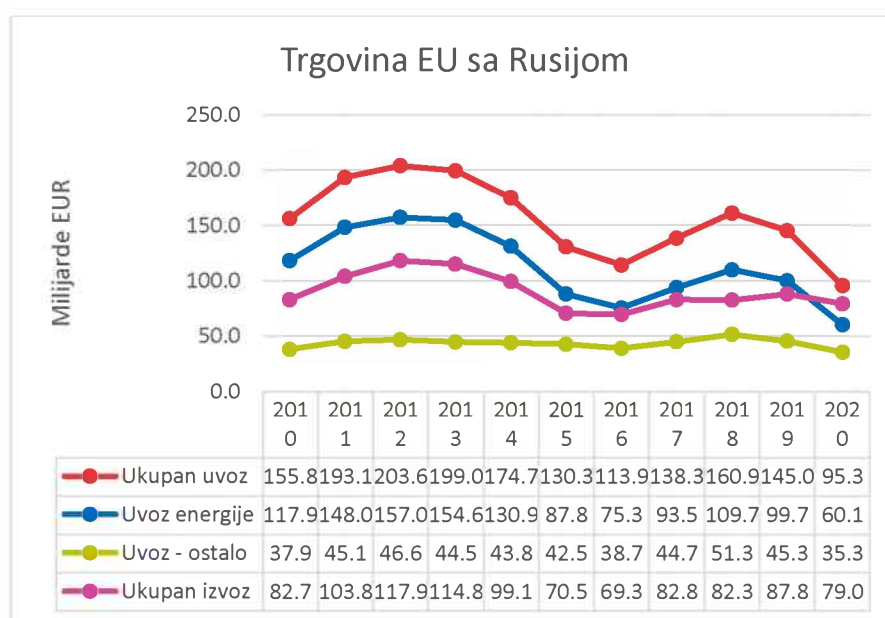
kriza, sankcije i novonastala potreba za energetsom sekjuritizacijom), koje su uticale na njihove bilateralne odnose ali i na globalnu geopolitičku scenu. Model je predstavljen dijagramom na Slici 1 i rezultat je analize podataka koji se odnose na trgovinu između EU i Rusije i indeksa geopolitičkog rizika.

Model pretpostavlja da je, u periodu prije ukrajinske krize, odnose EU i Rusije karakterisala jaka liberalna komponenta sa dominantnom trgovinom energentima, ali i veoma aktivna trgovina drugim dobrima između ova dva aktera. Geopolitička komponenta je bila niskog intenziteta pod uticajem niske percepcije o geopolitičkoj prijetnji. Nakon izbijanja ukrajinske krize, tenzije i uvedene sankcije izazvale su značajno pojačanje geopolitičke komponente u odnosima EU i Rusije, dok je istovremeno liberalna komponenta značajno smanjena u pogledu prihoda od trgovine energentima i drugim dobrima, koji su uticali na obje privrede. Štaviše, u periodu nakon krize, kao logična posljedica zategnutih odnosa između EU i Rusije, javlja se potreba za obezbjeđivanjem stabilnog privrednog rasta za obje strane, a posebno za obezbjeđivanjem strategije energetske sekjuritizacije (za potrebe EU i rusko snabdijevanje), jer je energija glavni trgovinski resurs.

Shodno tome, i EU i Rusija teže novim alternativama i novim tržištima za diversifikaciju trgovine (kao i odgovarajućih rizika). S jedne strane, to izaziva globalizaciju liberalne komponente i restruktuiranje investicija i proizvodnje slabeći neposredne bilateralne veze. S druge strane, povećana konkurencija i isprepleteni interesi donose pretpostavke u pogledu novih geopolitičkih interakcija i izazova. Kroz analizu statističkih podataka potkrijepićemo i razraditi predstavljeni model.

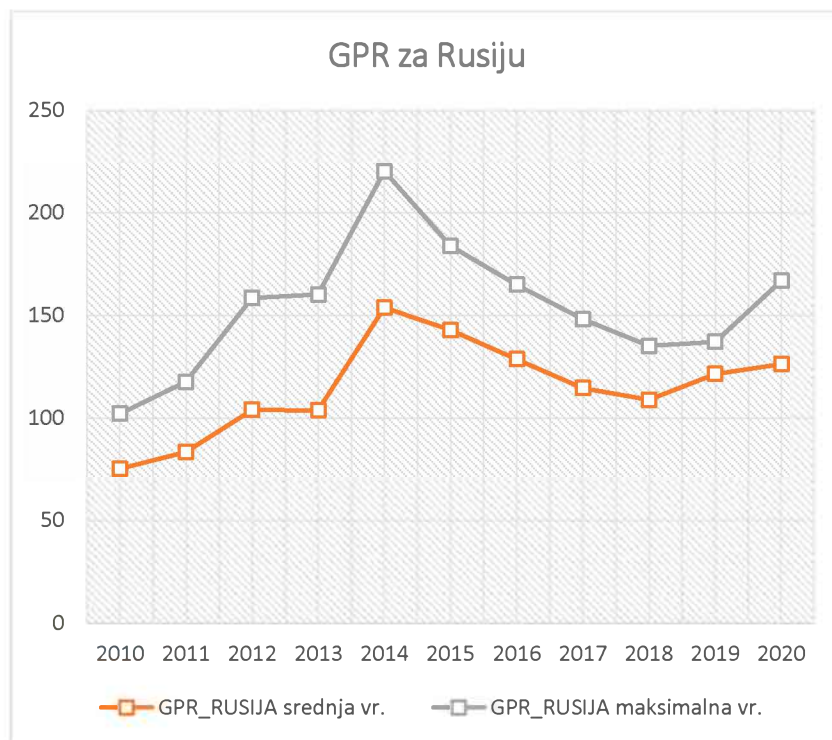
Slika 1. Pojednostavljeni model odnosa EU-Rusije.

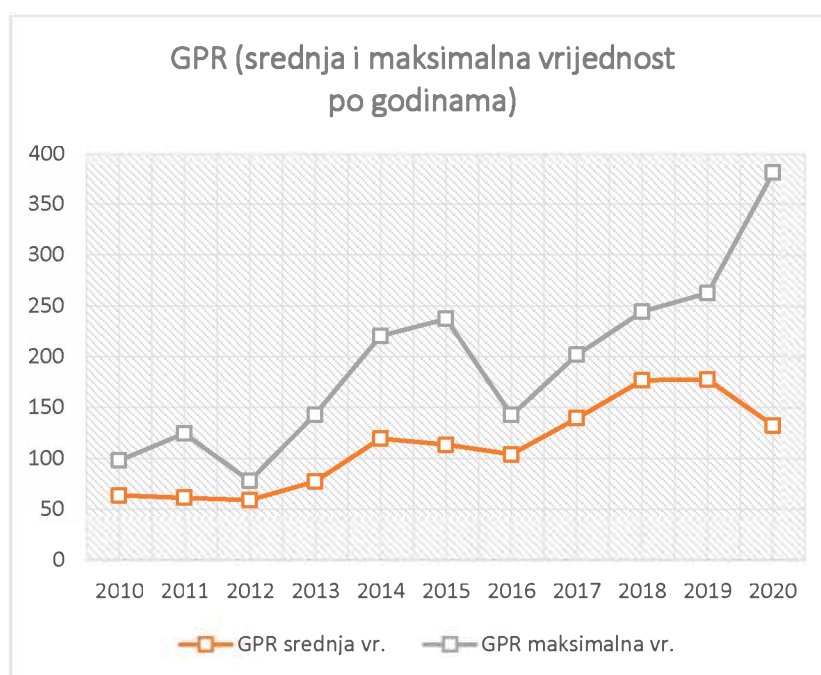
Slika 2. Trgovina EU sa Rusijom: ukupan uvoz EU (sve robe uključujući energiju) iz Rusije, uvoz energije u EU iz Rusije, uvoz drugih dobara u EU iz Rusije i izvoz EU (dominantno druge robe sa zanemarljivim izvozom energije) u Rusiju.

Slika 2 ilustruje trgovinu između EU i Rusije u periodu između 2010. i 2020. godine. Podaci su selektovani iz baze podataka Eurostata (2021a, 2021b), a zatim su obrađeni i kombinovani kako bi reflektovali ukupne iznose, kao i udio izvoza i uvoza energenata i drugih dobara. Može se primijetiti da se značajan pad trgovine između EU i Rusije dogodio 2014. godine sa ukrajinskom krizom i ruskom aneksijom Krima (Slika 2). Ove geopolitičke događaje pratile su sankcije od 2014. godine, koje su izazvale značajne ekonomske gubitke na obje strane. Posebno za Rusiju, izvoz energije se značajno smanjio (tj. uvoz energije u EU), ali je i pristup stranim zapadnim investicijama bio prilično težak. Usporavanje privrede je djelimično prouzrokovano i padom cijena nafte. S druge strane, izvoz ostalih roba iz EU (neenergetski proizvodi i roba), koja je takođe dominantna i veoma značajna komponenta bilateralne trgovine (Slika 2), značajno smanjen i najviše je uticao na poljoprivrednu industriju i proizvodnju hrane. Pored toga, uvoz ostalih roba u EU iz Rusije je neznatno pao (Slika 2). Shodno tome, liberalna komponenta odnosa EU i Rusije, posmatrana kroz međusobne trgovinske i ekonomske benefite, nastavlja ozbiljno da opada tokom 2015. godine, sa minimumom postignutim u 2016. godini. Zatim, dolazi do sporog oporavka bilateralne trgovine od 2016. godine. Nakon novih sankcija 2018. godine, praćenih trovanjem bivšeg špijuna Sergeja Skripalja (a kasnije i opozicionog lidera Alekseja Navaljnog 2020. godine), ponovo se bilježe niži indikatori bilateralne trgovine u 2019. i 2020. godini.

Ekonomski indikatori koji opisuju liberalne komponente odnosa EU-Rusija pokazuju pad bilateralne trgovine u okolnostima pod direktnim uticajem geopolitičkih događaja. Drugim riječima, na smanjenje liberalne komponente direktno utiče povećana geopolitička komponenta. To je evidentno i iz prethodnih brojki, ali uzmimo u obzir i indeks geopolitičkog rizika (GPR), koji odražava mogućnost ratova i tenzija u međunarodnim odnosima među državama.

Slika 3a. Indeks geopolitičkog rizika (GPR) za period 2010-2020. godine: prosječni i maksimalni indeks geopolitičkog rizika godišnje za Rusiju.

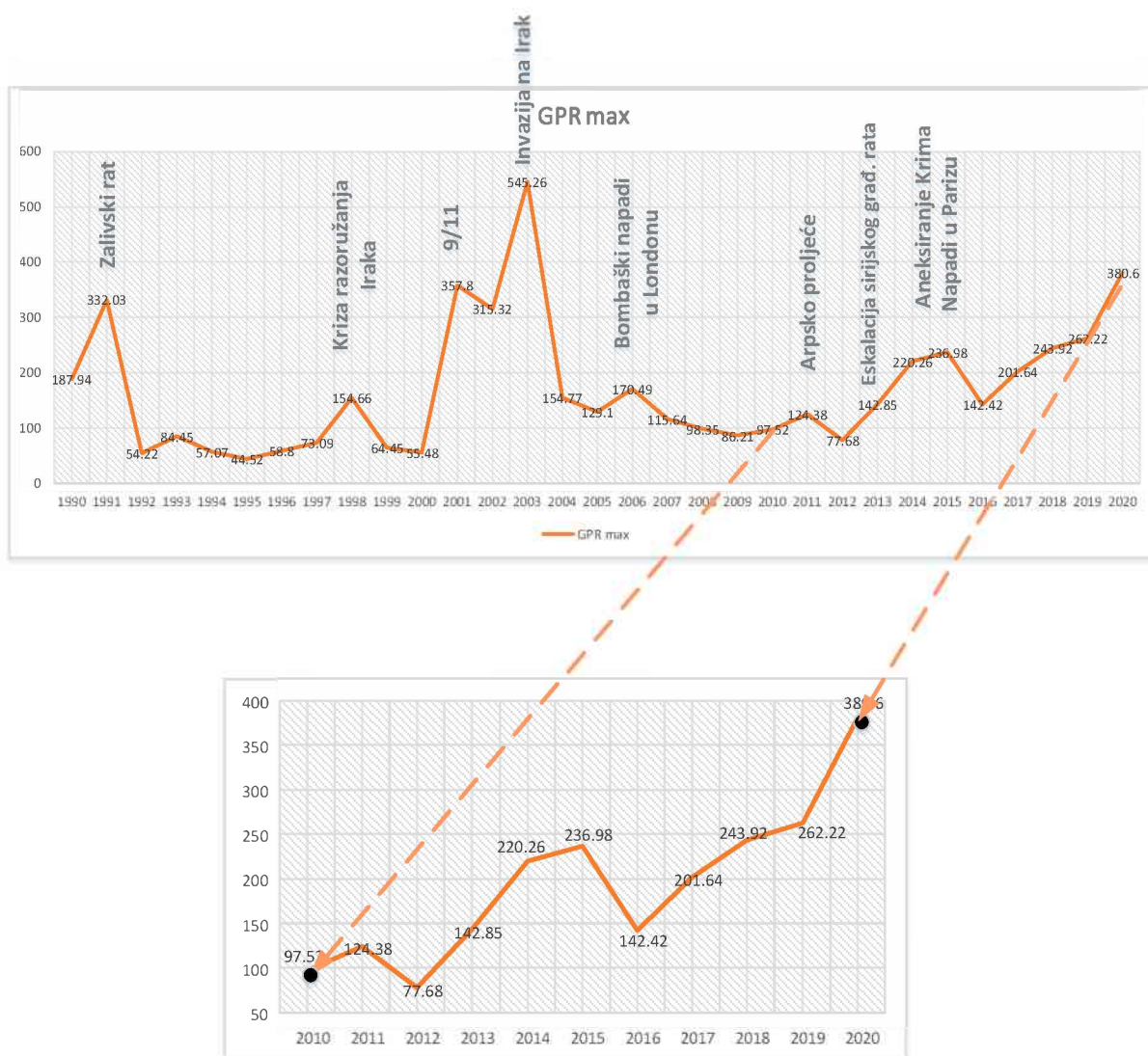

Slika 3b. Indeks geopolitičkog rizika (GPR) za period 2010-2020. godine: prosječni i maksimalni globalni indeks geopolitičkog rizika godišnje.

Indeks geopolitičkog rizika se izračunava na osnovu rezultata automatizovane pretrage iz elektronskih arhiva 11 nacionalnih i međunarodnih novinskih portala (Caldara i Iacoviello, 2019), gdje je nekoliko ključnih riječi koje odražavaju potencijal geopolitičkih tenzija snimljeno i prebrojano na mjesečnom nivou. Na osnovu dostupnih mjerenja (Caldara i Iacoviello, 2021), koja značajno variraju tokom svake godine, izračunali smo indeks geopolitičkog rizika po godini koristeći srednju i maksimalnu funkciju. Ovdje smo posebno zainteresovani za indeks geopolitičkog rizika za Rusiju, koji je dat na Slici 3a, ali su dati i rezultati za globalni indeks geopolitičkog rizika (Slika 3b). Analiza je fokusirana na rezultate u periodu 2010-2020. Globalni indeks geopolitičkog rizika je prikazan na Slici 4 i ukazuje na neke globalne geopolitičke događaje, pokazujući događaje od našeg interesa u globalnom kontekstu.

Kada posmatramo indeks geopolitičkog rizika za Rusiju, možemo primijetiti da se i srednja i maksimalna funkcija ponašaju slično. Iz toga možemo zaključiti da je prelomna tačka za geopolitički rizik bila 2014. godina, koja se pripisuje ukrajinskoj krizi. Kao što se može vidjeti, indeks geopolitičkog rizika se polako smanjivao (i prosječni i maksimalni godišnje) do 2018. godine, gdje ponovo imamo tačku prekida i promjenu pravca indeksa geopolitičkog rizika. Ovo se poklapa sa predstavljanim ekonomskim indikatorima, koji pokazuju lokalni maksimum u 2018. godini i brzo opadaju u naredne dvije godine.

Suočavajući se sa novonastalom situacijom sa energetsom sekjuritizacijom na obje strane (EU nastoji da obezbijedi snabdijevanje energijom, a Rusija nastoji da obezbijedi potražnju za energijom i veće cijene), liberalna komponenta EU-Rusija je proširena na globalni nivo sa implikacijama novih mogućnosti i novih tržišta. To donosi nove izazove, ne samo u bilateralnim odnosima EU i Rusije, već i izazove na globalnoj geopolitičkoj sceni. Iz globalnog indeksa geopolitičkog rizika na Slici 3b, posebno iz maksimalne komponente, možemo primijetiti da se vjerovatnoće geopolitičkih tenzija značajno povećavaju od 2016. godine. Iako odražava dešavanja na globalnoj geopolitičkoj sceni, geopolitička komponenta EU-Rusije svakako doprinosi većem nagibu krive.

Slika 4. Globalni geopolitički rizik (od 1990. godine) sa zumiranim podacima u posljednjoj deceniji.

3.6 Glavne karakteristike i ishodi odnosa EU i Rusije u periodu od izbijanja ukrajinske krize do početka rata

Energetski odnosi EU i Rusije dobili su snažan geopolitički karakter, kako kroz geopolitički stav Rusije i nastojanja EU da ograniči rusku političku moć, tako i kroz njihove suprotstavljene interese u Ukrajini. To je dovelo do toga da geopolitička komponenta nadraze bilateralne odnose i da se prelijeva ka globalnoj geopolitičkoj sceni. Kako je ranije rečeno, EU djeluje globalno koristeći meki geostrateški pristup, pokazujući određeni stepen zavisnosti od SAD-a. Štaviše, čini se da je takva situacija EU dovela u začarani krug; pokušaj da se riješi jedan problem izazvao je novi problem. Naime, dok EU pokušava da obezbijedi snabdijevanje energijom, čini se da je ukrajinsko pitanje dalje od rješenja i obrnuto. S obzirom na to da je energija globalno pitanje, ako EU želi da riješi energetske probleme na održiv način, ona mora da djeluje u skladu sa tvrdim (tradicionalnim) geopolitičkom pristupom (Kleinschmidt, 2019; Nitoiu i Sus, 2019).

U nastavku ćemo sumirati prethodnu analizu kako bi istakli neke zanimljive zaključke u kontekstu dvije posmatrane paradigme (realističke i liberalne). Naime, razmotrićemo kako su mjere, koje je preduzela EU, uticale na Rusiju. To će dokazati ili opovrgnuti opravdanost pristupa, koji je EU koristila u vezi sa tim pitanjem.

- 1) Kroz liberalnu komponentu, ruska ekonomija je rasla i Rusija je to iskoristila za intenziviranje procesa naoružavanja, što je dovelo do značajne modernizacije njenih oružanih snaga. EU je ovo shvatila kao prijetnju, što znači da se u njihovim odnosima povećalo prisustvo realističke (geopolitičke) komponente. Sankcije, uvedene Rusiji, imale su za cilj da negativno utiču na rusku ekonomiju, a samim tim i na njen vojni kapacitet. Međutim, to se nije dogodilo. Naprotiv, Rusija je takve namjere koristila kao izgovor za dalje intenziviranje svog naoružavanja, kao posljedicu većeg uticaja realističkog pristupa.
- 2) Važno je istaći da djelovanje EU nije uticalo na slabljenje autoritarnog režima u Rusiji u odnosu na vrijeme prije krize. Politička moć Putina je nesporna, a autokratija je jačala nakon 2014. godine (Haukkala i Popescu, 2016). Pored toga, obični građani u Rusiji počeli su da smatraju EU prijetnjom Rusiji. Jaz između

EU i Rusije učinio je Putinovu unutrašnju politiku otpornom na kritike EU. Naime, rusko javno mnjenje takve kritičare ne doživljava kao relevantne. Ovo proizvodi sve veći rast geopolitičke komponente na obje strane.

- 3) Zavisnost EU od ruskih energetske resursa nije smanjena u odnosu na period prije krize. Štaviše, Rusija je razvila dva alternativna gasovoda (Sjeverni tok 2 i Turski tok sa dva kraka), da bi žrtva takvog scenarija bila Ukrajina, jer bi mogla da izgubi značajan prihod od tranzita gasa. Možemo reći da liberalistička komponenta u ruskoj energetskej politici nije nestala bez obzira na korake koje je EU preduzela.
- 4) Pošto su okolnosti u Ukrajini dosta zavisile od geopolitičkih akcija EU i Rusije, politička situacija u Ukrajini je postajala složenija nego prije 2014. godine. Važan dio ruske teritorije Krima čvrsto drži Rusija, a region Donbas (bogat prirodnim resursima) je van kontrole ukrajinske vlade. Osim toga, proces demokratizacije u Ukrajini je bio jak spor. Posljedično, produženje takve situacije u Ukrajini povećavalo je geopolitičku komponentu, što je eskaliralo ratom u Ukrajini 2022. godine.
- 5) Sankcije Rusiji nisu smanjile sposobnost Rusije da djeluje kao globalna sila. Zaista, Rusija je prilično aktivna kao globalni akter. Rusija posebno ulaže napore da poveća svoju saradnju sa Kinom, Iranom i Turskom (Romanova, 2016; Grivach et al., 2017). Štaviše, Rusija je bila uključena u sirijski sukob, podržavajući Bašara al Asada, iz čega je izašla sa značajno povećanim samopouzdanjem. Pored toga, Rusija i Kina imaju potencijal da se međusobno dopunjuju iz globalne perspektive, naime, zajedno mogu djelovati kao supersila kroz sinergiju između ruske vojne moći i kineske ekonomije. Sve ovo je dovelo do toga da Rusija izvrši invaziju na Ukrajinu 2022. godine.

Kada se posmatraju pozitivni efekti koje je EU ostvarila, možemo reći da je na početku krize EU postigla značajnu koheziju među državama članicama, što je bilo prilično pozitivno za njeno geopolitičko djelovanje. Međutim, ovaj efekat je relativizovan sa Bregzitom. S druge strane, jedan od rezultata ove energetske geopolitičke igre bio je rat u Siriji, usljed čega je EU bila veoma opterećena problemom sirijskih izbjeglica.

Trenutna pozicija EU je takva da treba da vodi dugoročnu borbu sa Rusijom po pitanju energije i geopolitike. Važno je izvući pouku iz predašnjih događanja, jer ozbiljan pristup geostrateškim igrama treba da se zasniva na mnogim simulacijama sa različitim mogućim ishodima. U tom smislu, neophodno je imati alternativne planove, koji će predvidjeti različite okolnosti, kako bi se događaji držali pod kontrolom. Takođe, ako država želi da se ponaša kao globalni akter, važno je povlačiti globalne poteze, gdje svaki potez otvara niz novih perspektiva. Nakon godina, EU nije izgradila jasnu perspektivu u pogledu energije i ukrajinske krize. Jedan od razloga je i dezorijentacija EU kao meke geopolitičke sile i nemogućnost da djeluje autonomno tokom mandata američkog predsjednika Donalda Trampa.

3.7 Sumarni osvrt na geopolitičku i liberalnu komponentu odnosa EU i Rusije

Pozivajući se na dosadašnju analizu, možemo reći da je u jednom trenutku u Rusiji postojala dominacija realističkog pristupa nad liberalnim, dok je u EU izgledalo da je liberalistički pristup dominantan u odnosu na realistički. Takva asimetrična situacija nije bila održiva i neminovno je dovela do sinhronizacije stavova i pristupa na obje strane (EU i Rusija). Shodno tome, geopolitička komponenta EU je rasla. Takođe, liberalne komponente su postajale uravnotežene, ali su manje izražene na obje strane. Bilo je logično očekivati značajan pad trgovine energentima, ali ipak obje strane su morale da sarađuju u oblasti energetike, bez obzira što je liberalni pristup bio prilično ugrožen geopolitičkom komponentom.

Zanimljivo je zaključiti da geopolitička komponenta zapravo nije prestala da raste i da je to uslovalo izvjesno smanjenje liberalne komponente. Međutim, desilo se da se snažan geopolitički stav odnosa EU i Rusije počeo prelivati na globalni nivo. Naime, obje strane su u svoju energetska geopolitiku uvele globalnu geopolitičku komponentu, počevši da djeluju kao globalni akteri i očekujući rješenje, koje bi trebalo da dovede do izvjesne nadmoći jedne strane u odnosu na drugu. Sankcije Rusiji su održavale tenziju i produbljivale problem. Naime, lideri zemalja pogođenih sankcijama dobijaju dodatnu ulogu „zaštitnika od neprijatelja“, jačajući svoju poziciju unutar zemlje. U takvoj situaciji

se ne očekuju promjene ruske političke orijentacije, već porast tenzija prema EU. Samim tim, problem je sve teže riješiti iz perspektive EU. Osim toga, pošto EU djeluje u skladu sa mekom geopolitikom, bez dovoljno autonomnih vojnih kapaciteta, ona zavisi od SAD-a. Stoga, EU treba da sinhronizuje svoje geopolitičke interese sa interesima SAD-a, iako se ti interesi ne poklapaju uvijek, a posebno je to izraženo kada je riječ o odnosima sa susjednim zemljama EU.

Osim prethodno pomenutog, Ukrajina je postala žrtva odnosa EU i Rusije. Sa druge strane, kao što smo rekli, Rusija se intenzivnije okrenula evroazijskim integracijama i Kini, koja je takođe globalni akter. Kao rezultat takvog geostrateškog pristupa, Rusija je jedno vrijeme uspijevala da pomjeri globalni fokus sa Ukrajine na Siriju. To je razlog zašto je Ukrajina bila posmatrana kao svojevrsni „zaboravljeni problem“. Nakon sukoba u Siriji, kao što je istaknuto, Rusija je izašla sa pojačanim samopouzdanjem, što je dovelo do toga da preduzme drastične poteze prema Ukrajini. Prilično neočekivano Rusija je izvršila invaziju na Ukrajinu, čije su posljedice veliki broj izgubljenih života i devastirana teritorija. Zaista je teško vidjeti kako Ukrajina može ponovo da preuzme kontrolu nad izgubljenim teritorijama. Problem sa transportom gasa kroz Ukrajinu dodatno će pogoršati ukrajinsku situaciju.

Kao konačan zaključak možemo reći da je međusobna percepcija prijetnje pojačala uticaj geopolitičkih komponenti na obje strane. Međutim, ukoliko se skorije postigne kompromis oko geopolitičkih stavova, snažna ekonomska međuzavisnost (tržišni pristup) mogla bi se politički iskoristiti za normalizaciju odnosa EU i Rusije. Ovo bi dovelo do ravnoteže uticaja dvije komponente.

4. Odnosi između EU i Rusije – refleksija na Balkan

Ova glava ima za cilj da analizira najznačajnije mehanizme uticaja EU i Rusije na zemlje Zapadnog Balkana. Sprovedeno je istraživanje u smislu ispitivanja ekonomskih indikatora, kao što su: trgovina, direktne strane investicije, analiza tržišta energije. Rezultati pokazuju da je uticaj EU u zemljama Zapadnog Balkana, ostvaren značajnim ekonomskim investicijama, oslabljen zbog odugovlačenja EU oko strategije proširenja. Na taj način, ostavljeno je dosta prostora za jačanje ruskog uticaja i konsolidaciju proruskih tendencija, što za posljedicu ima pojačane geopolitičke interese u svom regionu. Podaci, korišćeni u analizi, dobijeni su iz relevantnih statističkih baza podataka i anketa.

4.1 Uvod

Ukrajinska kriza je značajno ojačala geopolitički stav i šire ambicije Rusije, posebno u odnosima sa EU (Haukkala, 2015; Forsberg i Haukkala, 2016; Romanova, 2016; Freire, 2020), što je posebno eskaliralo nedavnom ruskom invazijom velikih razmjera na Ukrajinu (februar 2022.godine). Posljednjih godina pokazalo se da je osjetljivi region Zapadnog Balkana postao inspirativan i pogodan poligon za geopolitičko nadmetanje EU i Rusije. Ovo je posebno naglašeno, jer je EU donijela odluku kojom se usporava proces integracija. Rusija je iskoristila ovu priliku da poveća svoj uticaj i bude sve više prisutna u percepciji građana i političkom životu na Zapadnom Balkanu, nastojeći da potkopa ciljeve EU (Wesslau i Wilson, 2016; Panagiotou, 2021). Prisustvo oba aktera u zemljama Zapadnog Balkana se vidi kroz prilično isprepletane uticaje nekoliko mehanizama: ekonomske zavisnosti i ekonomskih benefita, kulturno-istorijskih veza, društvene percepcije i uticaja medija, itd. (Zorić, 2017; Stojarová, 2020). Sa najnovijim geopolitičkim izazovima u Ukrajini, ovaj isprepletani uticaj postaje još izraženiji.

Značajan segment ovog poglavlja posvećen je sveobuhvatnoj analizi mehanizama ekonomske moći i njihovog efektivnog uticaja na Zapadnom Balkanu. EU i Rusija ulažu

u zemlje Zapadnog Balkana, ali analiza pokazuje da postoji značajan jaz između činjenica i percepcija kada se govori o ekonomskim beneficijama u ovom regionu. Štaviše, neki autori tvrde da Rusija ne može regionu da nametne realnu ekonomsku i vojnu snagu, te da stoga primjenjuje alternativne taktike zasnovane na korišćenju mekih uticaja (Stronski i Himes, 2019). Svakako se čini da je Rusija snažno prisutna u ovom regionu, koji je važna tranzitna ruta za ruski gas, a s druge strane, ideološki važan dio slovenskog i pravoslavnog svijeta. Shodno tome, krhki region Zapadnog Balkana je izložen pojačanim geopolitičkim rizikom uz moguće etničke sukobe, ekonomsku i političku nestabilnost (Zorić, 2017; Panagiotou, 2021). Stoga, EU bi trebala da pojača svoju odlučnost u pogledu proširenja, s obzirom na to da su neaktivnost oklijevanje očigledno doveli do umora i euroskepticizma.

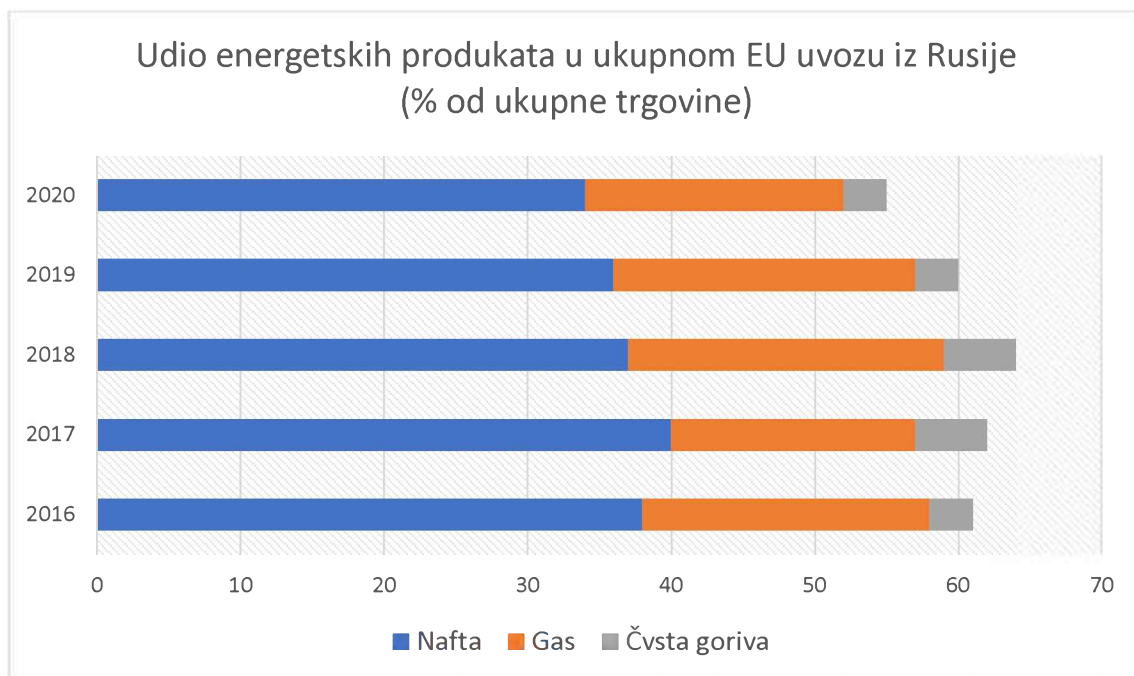
Energetska geopolitika između EU i Rusije, kao i ukrajinska kriza, zasigurno su uticale na tržište Zapadnog Balkana, a posljedično i na njegovu integraciju u EU. Naime, povećane geopolitičke tenzije između EU i Rusije u vezi sa ukrajinskom krizom posljedično su dovele do intenziviranja geopolitičkih igara i na Zapadnom Balkanu. Sve zemlje u regionu, koje još uvijek nisu članice EU, posebno su interesantne za Rusiju kako bi ojačala svoj geopolitički uticaj. Ispostavilo se da je, iako je EU bila široko ekonomski prisutna, evidentno oklijevanje u vezi sa strategijom proširenja EU ostavilo prostor za ekonomsku saradnju između Zapadnog Balkana i Rusije, čime se povećava prisustvo Rusije, a time i pomenuti geopolitički uticaj.

Analize, predstavljene u ovom poglavlju, su potkrijepljene pažljivo odabranim i obrađenim statističkim podacima o različitim aspektima trgovine i investicija iz EU i Rusije u regionu Zapadnog Balkana. Ova tema je relevantna u kontekstu najnovijih sukoba u Ukrajini, jer EU ne bi smjela da dozvoli otvaranje novog žarišta na Zapadnom Balkanu.

4.2 Detaljna analiza trgovinske razmjene EU i Rusije

Kao što smo ranije pomenuli, odnose EU i Rusije karakteriše socio-kulturne i istorijske veze, intenzivna ekonomska saradnja, posebno u oblasti trgovine energentima, a samim tim i prilično isprepleteni geostrateški interesi (Le Billon, 2004; Boyd-Barrett, 2017; Haukkala, 2018). U ovom slučaju, EU se obično posmatra kao zajednica sa zajedničkim vrijednostima, kao što su demokratija, vladavina prava, ljudska prava i liberalni trgovinski sporazumi. Ruski stav se sagledava kroz naglašene nacionalne interese i samopercepciju supersile koja datira iz rane istorije, o čemu svjedoči aktuelna situacija u Ukraniji.

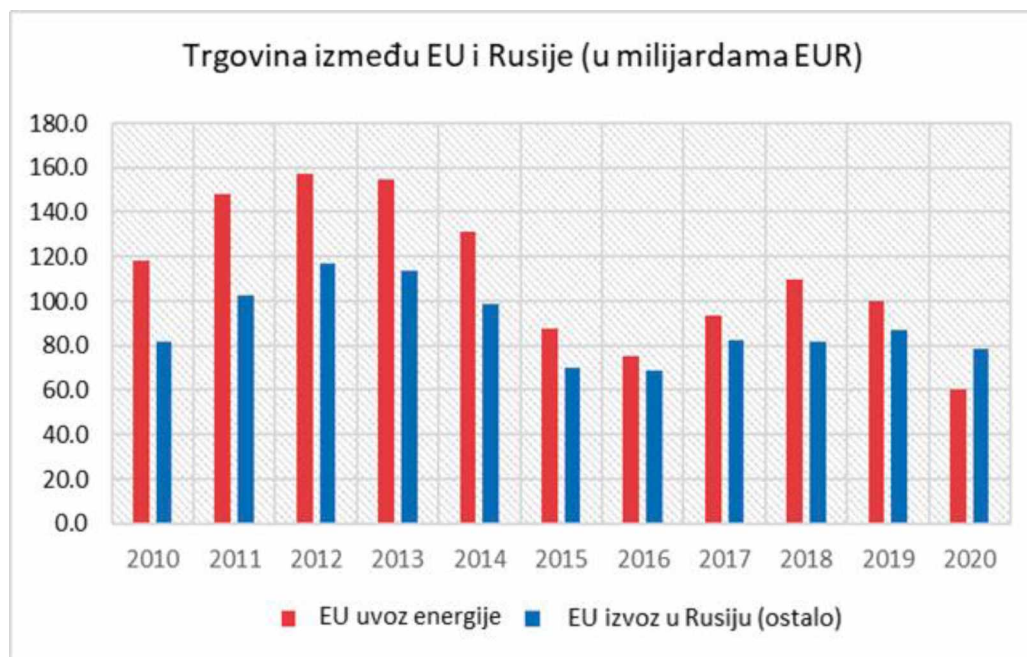
Da bismo imali bolji uvid u ekonomsku međuzavisnost EU i Rusije, uradićemo detaljnu analizu njihove trgovinske razmjene. Rusija je veoma važan trgovinski partner za EU, budući da je glavni snabdijevač energentima i generalno treći trgovinski partner. Naravno, kao što je naglašeno, pitanje energije dominira u odnosima EU i Rusije. EU je veoma zavisna od uvoza gasa i nafte, koji su od velikog značaja za njenu ekonomiju. EU uvozi 53% energije koju troši, uključujući skoro 90% svoje sirove nafte, 66% prirodnog gasa i 42% čvrstih goriva (Eurostat, 2020). EU koristi svoj ekonomski potencijal da obezbijedi neophodne energetske resurse kroz saradnju sa Rusijom, budući da je glavni snabdijevač EU, koji pokriva oko 40% gasa, 33% sirove nafte i 29% čvrstih goriva (Siddi, 2020). Učešće energenata u ukupnom uvozu EU iz Rusije dato je na Slici 5 za period 2016-2020 (izračunato na osnovu baze podataka Eurostata). Na primjer, Rusija obezbjeđuje jednu trećinu uvoza gasa u EU (blizu 40% u 2016. i 2017. godini), što je oko 60% ukupnog ruskog izvoza gasa (Casier, 2020).

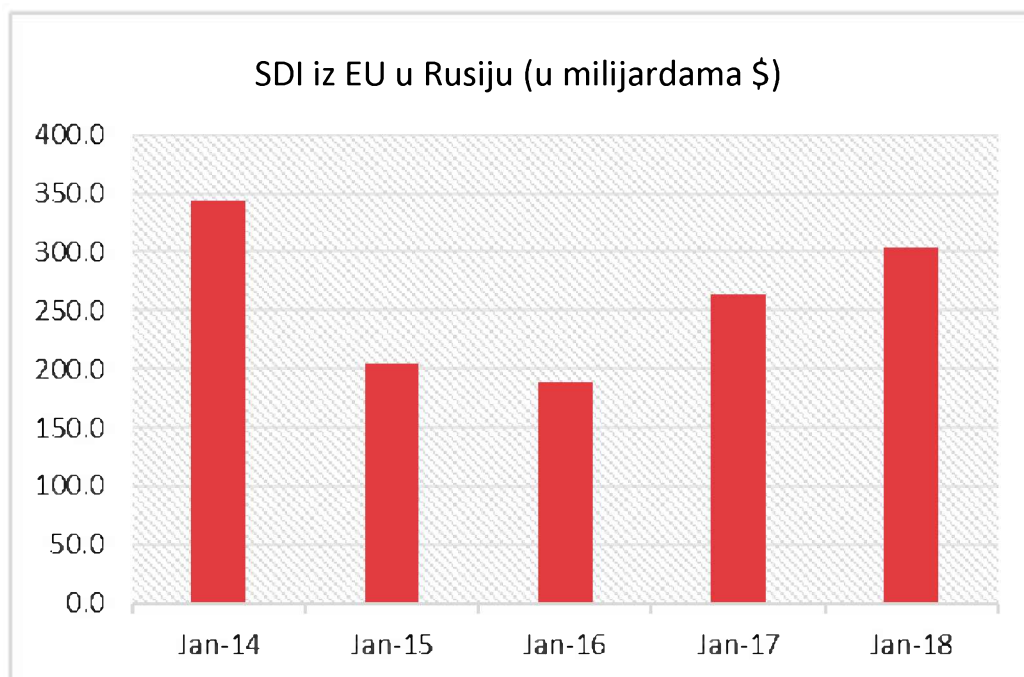
Slika 5. Trgovina energentima Evropske unije sa Rusijom.

Kao što je diskutovano u prethodnom poglavlju, gasovodi koji prolaze kroz Ukrajinu su stari i zahtijevaju značajna ulaganja za održavanje infrastrukture ili za izgradnju novih gasovoda kroz Ukrajinu. Stoga je Rusija radila na alternativnim projektima, kao što su Sjeverni tok 2 (da bi se udvostručio kapacitet postojećeg Sjevernog toka) i Turski tok (Vihma i Wigell, 2016; Siddi, 2020). Međutim, finalizacija projekta Sjeverni tok 2 je zaustavljena zbog aktuelnog rata u Ukrajini.

Rusija je takođe imala značajne koristi od ekonomske trgovine sa EU. Rusija je ostvarila značajan uvoz iz EU (hrana, mašine, vozila, industrijski proizvodi, itd). Poređenje EU uvoza energije iz Rusije i EU izvoza drugih dobara u Rusiju prikazano je na Slici 6a (izračunato na osnovu baze podataka Eurostata). Uvoz energije svakako dominira, ali je i izvoz drugih roba iz EU prilično značajan. Kada se posmatraju direktna strana ulaganja (SDI) u Rusiji, EU učestvuje sa skoro 75% ukupnih zaliha SDI (Casier, 2020). Slika 6a predstavlja podatke o SDI iz EU u Rusiju od 2014. do 2018. godine.

Slika 6a. Trgovina energentima i svim ostalim robama između EU i Rusije

Slika 6b. SDI iz EU u Rusiju

Iz prikazane analize može se zaključiti da je liberalna komponenta odnosa EU-Rusija svakako uticajna, sa akcentom na snažnu međuzavisnost u oblasti energetike. Štaviše, možemo primijetiti da se ova komponenta, izražena u ukupnim trgovinskim iznosima, ne može smatrati ni približno konstantnom, jer je podložna značajnim varijacijama kao posljedica uticaja geopolitičke komponente. Zbog zategnutih geopolitičkih odnosa između EU i Rusije počevši od 2014. i ukrajinske krize i sankcija EU, vidimo da je 2015. i 2016. godine zabilježen značajan pad u trgovinskim razmjenama i stranim direktnim investicijama (Slika 6a i 6b). Svakako da će 2022. donijeti drastičnu promjenu po pitanju dobiti ekonomskih odnosa.

4.2.2 Od ekonomskih partnera do geopolitičkih rivala: refleksija na Zapadni Balkan

Liberalna komponenta odnosa EU-Rusija vremenom je dobila ton ekonomskog nacionalizma. Štaviše, ukrajinska kriza 2014. godine je povećala geopolitičku konkurenciju između EU i Rusije izvan energetskog pitanja, otvarajući šire političke konfrontacije. Pokret na Majdanu u zimu 2013-2014. godine formiran je sa težnjama ukrajinskih političkih elita ka bližoj integraciji sa EU izražavajući jako nepovjerenje u Rusiju. Kao posljedica toga, režim u Ukrajini je promijenjen. Ukrajina se snažno okrenula ka EU, što je bila prelomna tačka za ruske akcije, aneksiju Krima i sukobe u regionu Donbasa. Rusija je imala za cilj da ne dozvoli Ukrajini da se zbliži sa zapadnim zemljama EU i ukrajinsku krizu je doživljavala kao prijetnju svom suverenitetu. EU je takođe izrazila zabrinutost za bezbjednost svojih članica u susjedstvu Ukrajine i povećala aktivnosti NATO-a u ovom regionu. Uglavnom, ukrajinska pitanja donijela su intenzivne tenzije između EU i Rusije, sa naglašenom percepcijom međusobne prijetnje, koja je kulminirala ratom u februaru 2022. godine.

Nakon što je ojačala svoje samopouzdanje tokom ukrajinske krize i rata u Siriji, Rusija je prilično odlučna u svojoj težnji da djeluje kao snažan geopolitički akter, naglašavajući kontekst tvrde moći. Rusija posebno koristi energiju i vojnu moć da zadrži uticaj na svoje susjedstvo. Shodno tome, zemlje poput Ukrajine, Jermenije i Gruzije su predmet sukobljenih interesa i tenzija između EU i Rusije. Štaviše, EU sa svoje strane njeguje koncept „krugova prijatelja“ namećući svoj uticaj kroz mehanizme ekonomske moći

(Dembińska i Smith, 2021). Suprotstavljeni interesi EU i Rusije stvorili su prilike za geopolitičke igre u ranjivim regionima, a geopolitičke tenzije između EU i Rusije posljednjih godina zahvataju i preplavljaju Zapadni Balkan. Ranjivost ovog regiona postaje naročito izražena od trenutka kada je 2014. godine EU pokazala neodlučnost i nedostatak usaglašene opredijeljenosti da ubrza pristupanje Zapadnog Balkana u EU. Naime, tadašnji predsjednik Evropske komisije Žan-Klod Junker izjavio da neće biti proširenja u narednih pet godina (Zorić, 2017; Smith, Markovic-Khaze i Kovacevic, 2021).

Ukupni rezultati za zemlje Zapadnog Balkana pokazuju sporo formalno prilagođavanje pravilima EU (O'Brennan, 2014). Drugi problem je nedostatak unutrašnjeg kapaciteta za reforme, što implicira nedovoljno upodobljavanje pravila i normi ponašanja i neformalnih praksi u zemljama Zapadnog Balkana (Rant, Mrak i Marinč, 2020). Pristupanje Evropskoj uniji je i dalje glavni politički cilj Zapadnog Balkana, ali postoje i drugi konkurentni interesi u regionu, kako u političkom, tako i u ekonomskom kontekstu. Naročito, Rusija je iskoristila priliku da poveća svoj uticaj u nekim djelovima Zapadnog Balkana, čineći situaciju još komplikovanijom. Analiza suprotstavljenih interesa EU i Rusije na Zapadnom Balkanu biće analizirana u nastavku.

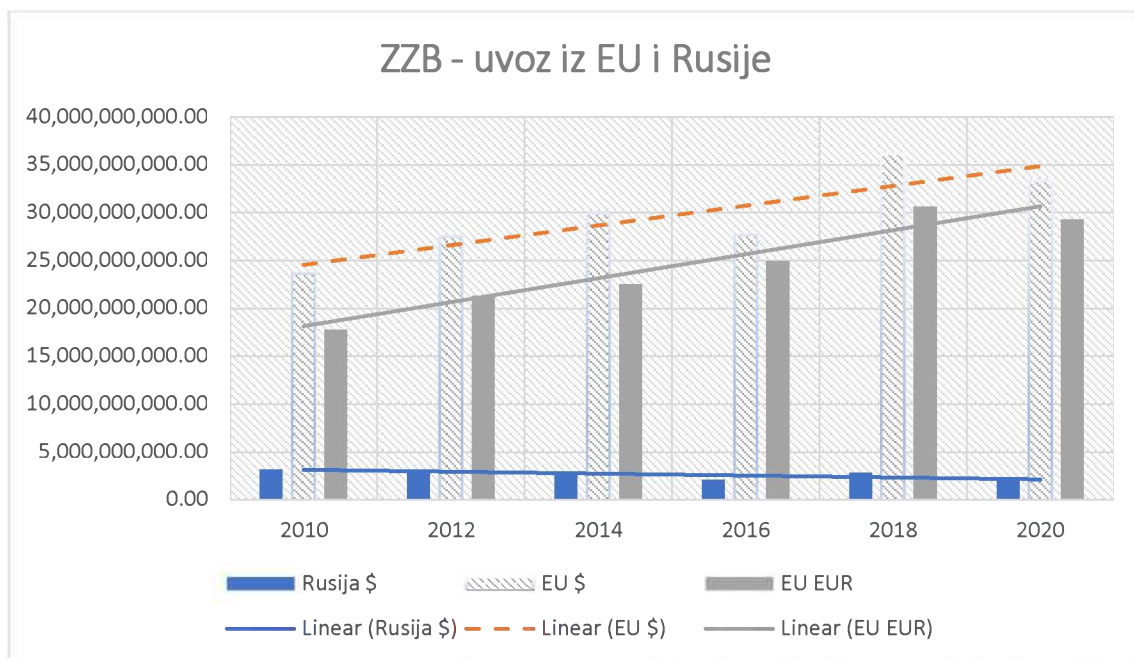
4.3 Ekonomski uticaj EU i Rusije na region Zapadnog Balkana

Ukupna percepcija trenda usporavanja proširenja EU uticala je na porast euroskepticizma u zemljama Zapadnog Balkana. Posljednjih godina, EU je bila fokusirana na unutrašnje izazove, ekonomsku krizu, Bregzit, izbjegličku krizu, itd., ostavljajući dosta prostora Rusiji da nametne svoj geopolitički uticaj u regionu Zapadnog Balkana. Svakako, Rusija ima veliki interes za Balkan, i koristi tradicionalne i kulturne veze dajući podršku „bratskim“ slovenskim, posebno pravoslavnim narodima (Samokhvalov, 2019). Međutim, intezitet upliva Rusije na region Zapadnog Balkana često zavisi od konkurentne politike Zapadne Evrope. Štaviše, interesi Rusije za zemlje na Zapadnom Balkanu se povećavaju tek kada EU intenzivira svoje akcije u regionu. Dakle, Rusiji je stalo do svog imidža velike sile i traži bilo kakav prostor da bude „dio igre“ (Samokhvalov, 2019; Secrieru, 2019; Panagiotou, 2021). Ovo je posebno naglašeno

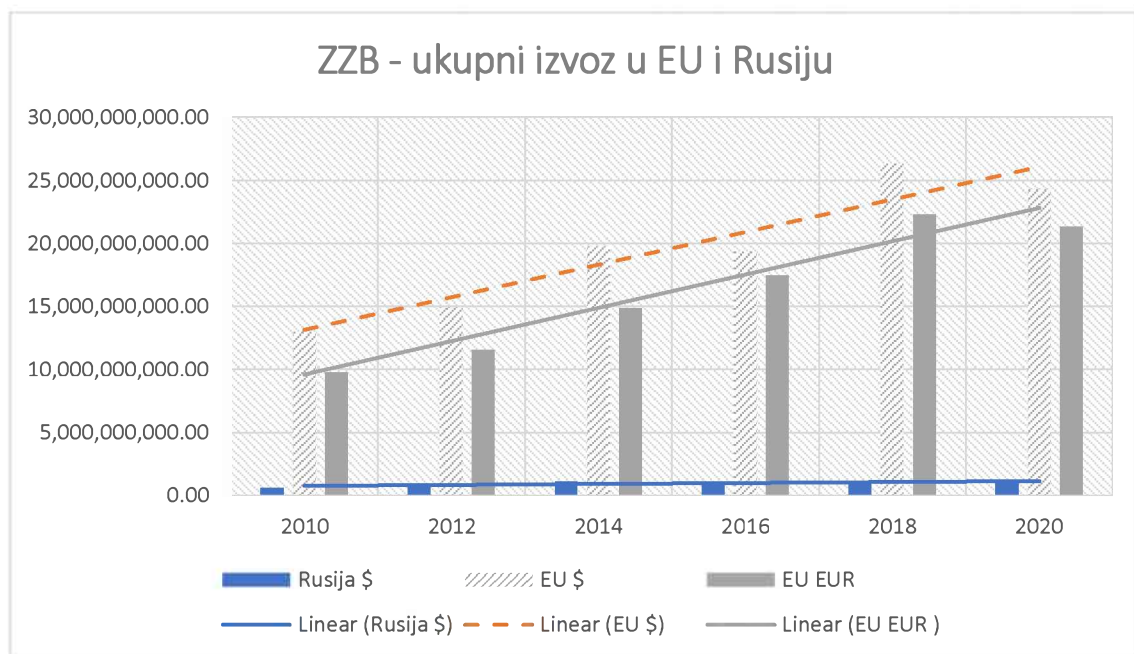
nakon izbijanja ukrajinske krize kada je Rusija ojačala svoju geopolitičku poziciju, nastojeći da nametne svoj uticaj u drugim regionima. Tokom posljednje decenije, Rusija je uložila značajna sredstva u zemlje Zapadnog Balkana, a takođe je koristila meka sredstva uticaja kroz kulturnih, istorijskih i vjerskih veza, kao i preko oblikovanja javnog mnjenja putem medija. U sadašnjim okolnostima, Rusiji je potrebna podrška prijateljski orijentisanih zemalja poput Srbije, kako bi nastavila da jača veze sa zemljama Zapadnog Balkana.

4.3.1 Analiza ekonomskih indikatora uticaja EU i Rusije na Zapadni Balkan

Da bismo uporedili i analizirali ekonomske indikatore uticaja EU i Rusije na Zapadnom Balkanu, prvo su razmotreni podaci koji se odnose na uvoz i izvoz sirovina i proizvoda iz EU i Rusije. Podaci za trgovinu EU-Zapadni Balkan su selektovani i prikupljeni iz baze podataka Eurostata, a nakon toga dodatno obrađeni kako bi bili korišćeni za poređenje i analizu. Napomenimo da su konverzije valute iz eura u dolar izvršene na osnovu prosječnog kursa za svaku posmatranu godinu). Podaci za trgovinu između Rusije i Zapadnog Balkana su izračunati na osnovu baze podataka UN comtrade (Kosovo nije uključeno u obračun, jer nisu bili dostupni podaci za njega u okviru baze podataka). Na osnovu sistematizovanih podataka, poređenja između EU i Rusije u pogledu trgovine sa zemljama Zapadnog Balkana u periodu od 2010. do 2020. godine ilustrovana su na Slikama 7 i 8.

Slika 7. Ukupan uvoz u zemljama Zapadnog Balkana iz EU i Rusije

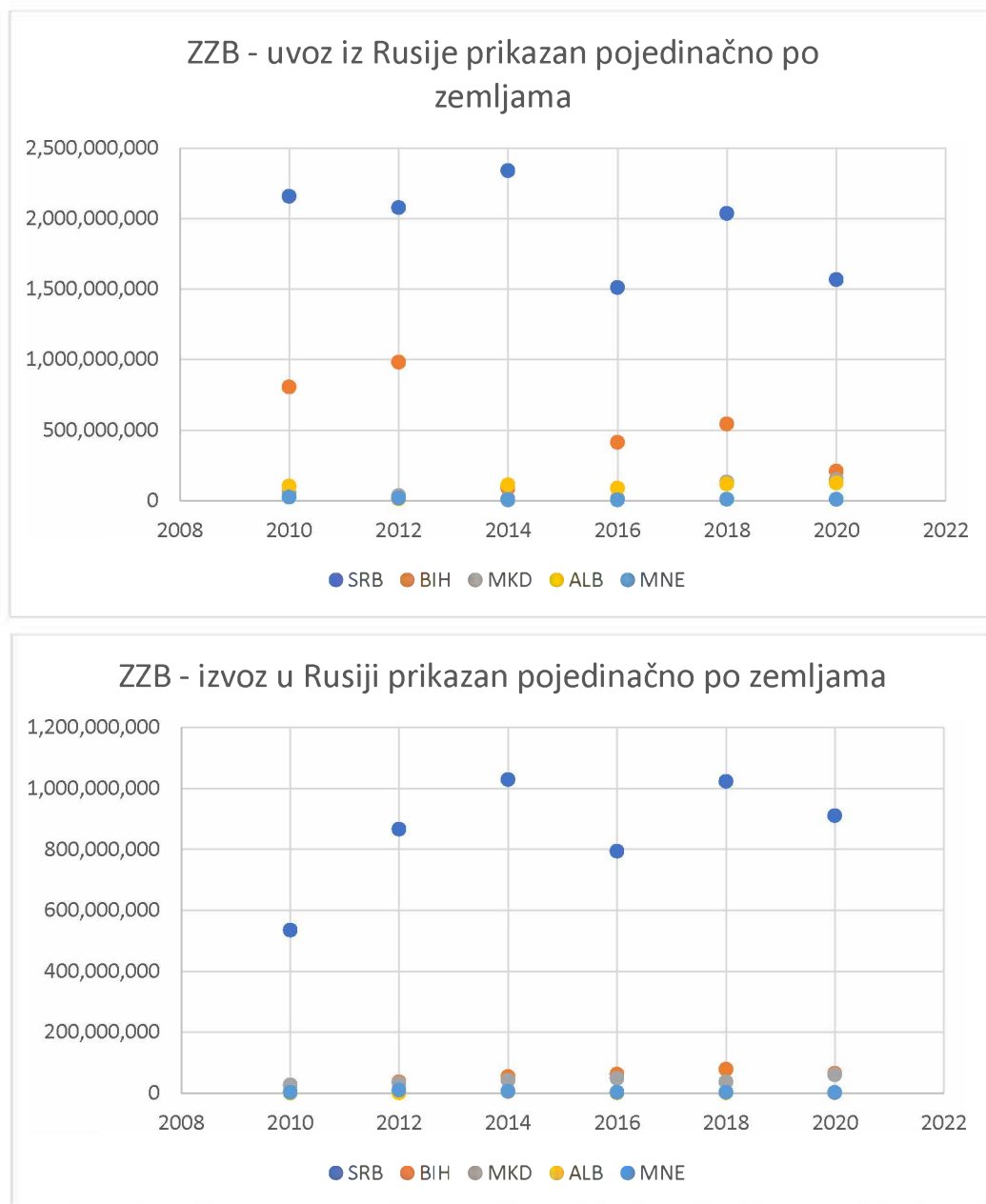
Slika 8. Ukupan izvoz iz zemalja Zapadnog Balkana u EU i Rusiju

Može se zaključiti da je EU dominantan i vitalan trgovinski partner Zapadnog Balkana. Štaviše, možemo primijetiti trend stalnog rasta uvoza i izvoza iz i u EU, čija je tendencija takva da se udvostručio od 2010. godine. Uvoz u zemlje Zapadnog Balkana iz Rusije je znatno niži, sa čak opadajućim trendom od 2010. do 2020. godine. Udio ukupne trgovinske razmjene zemalja Zapadnog Balkana sa EU je dominantan u odnosu na ostale trgovinske partnere i iznosi oko 70% kada govorimo o uvozu, odnosno 80% kada govorimo o izvozu iz zemalja Zapadnog Balkana (UN Comtrade). Snažniji ekonomski odnosi između EU i pojedinačnih zemalja Zapadnog Balkana podstaknuti su Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju (SSP). Vrijednost ukupne razmjene značajno variraju među zemljama, što zavisi i od veličine zemlje.

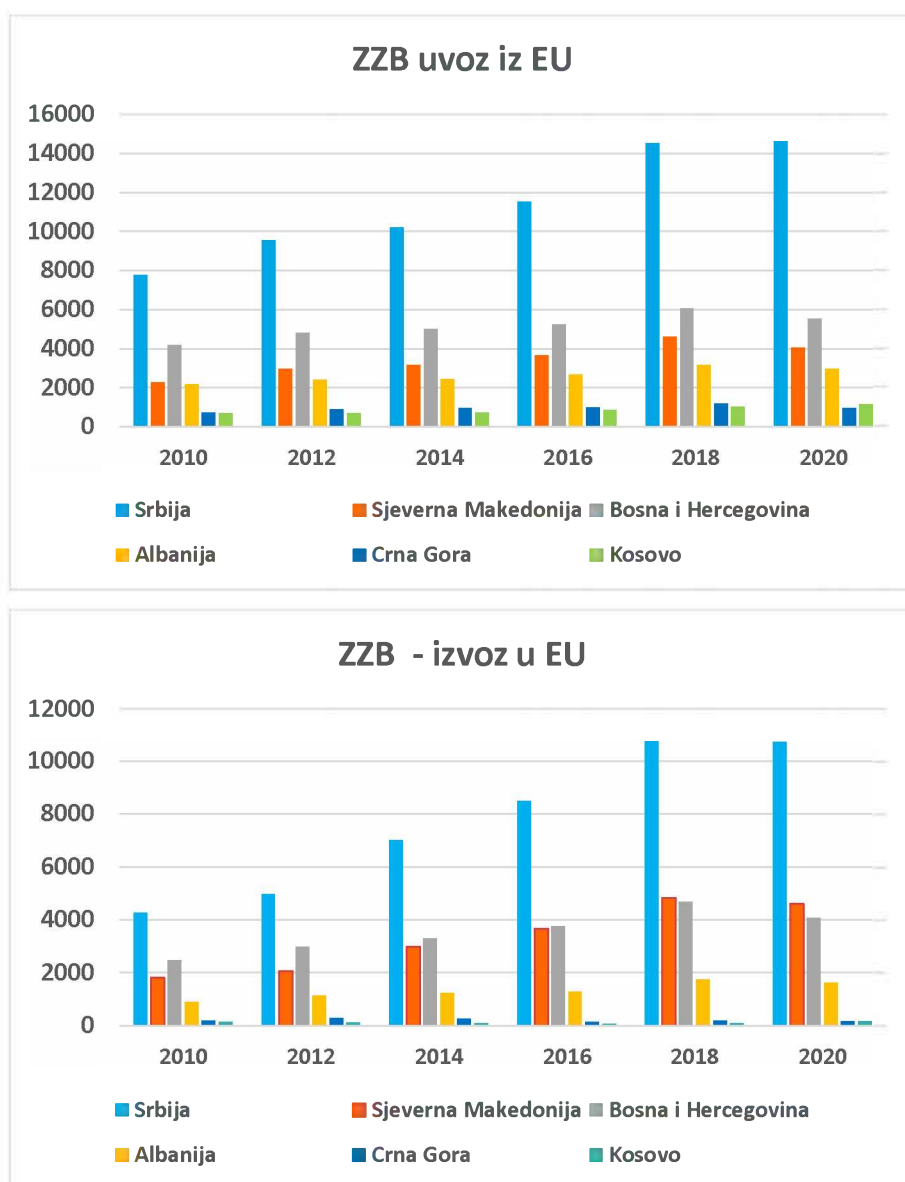
Slika 9 daje podatke o trgovini između pojedinih zemalja Zapadnog Balkana i Rusije, dok Slika 10 daje podatke o trgovini između posmatranih zemalja i EU. Može se primijetiti da među zemljama Zapadnog Balkana, Srbija ima najveće trgovinske razmjene i sa EU i sa Rusijom. Naročito, Rusija je jedan od važnih izvoznih partnera Srbije, jer je Srbija 2000. godine potpisala trgovinski sporazum sa Rusijom (kao dio SR Jugoslavije). Pored toga, Srbija je 2019. godine potpisala povoljan sporazum o slobodnoj trgovini sa Evroazijskom ekonomskom unijom (EAEU), čime je povećala ekonomsku trgovinu sa Rusijom i posebno obezbijedila Srbiji veliki izvoz u Rusiju. Prema ovom sporazumu o slobodnoj trgovini, Srbija izvozi 95,5% domaćih proizvoda bez carina. Dakle, Rusija otvara trgovinski prostor Srbiji u okviru svojih ekonomskih mogućnosti. Svakako da Srbija ima stabilno i dugoročno trgovinsko partnerstvo sa Rusijom (Szpala, 2014; Petrović, 2020; Stanojević, 2020). Uprkos značajnim naporima Rusije da ojača tradicionalnu saradnju sa Srbijom, glavni izvozni partneri za Srbiju, na primjer, u 2019. godini bili su Njemačka (12% udjela), zatim Italija (10% udjela), Bosna i Hercegovina (7% udjela), Rumunija (6% udjela), a na petom mjestu Rusija sa 5% udjela (podaci na osnovu baze podataka Statista).

Na Slici 9 takođe možemo primijetiti značajan pad uvoza iz Rusije (po zemlji), posebno u 2016. godini, se poklapa sa uvođenjem sankcija Rusiji. Trgovina između svake pojedinačne zemlje Zapadnog Balkana i EU konstantno raste od 2010. godine (Slika 10). Veliki izazov u trgovini sa Rusijom će biti i nove sankcije, koje su zemlje Zapadnog

Balkana uvele Rusiji. Trenutno, Srbija se nije pridružila sankcijama EU prema Rusiji, ali se nalazi pod snažnim pritiskom da to učini.

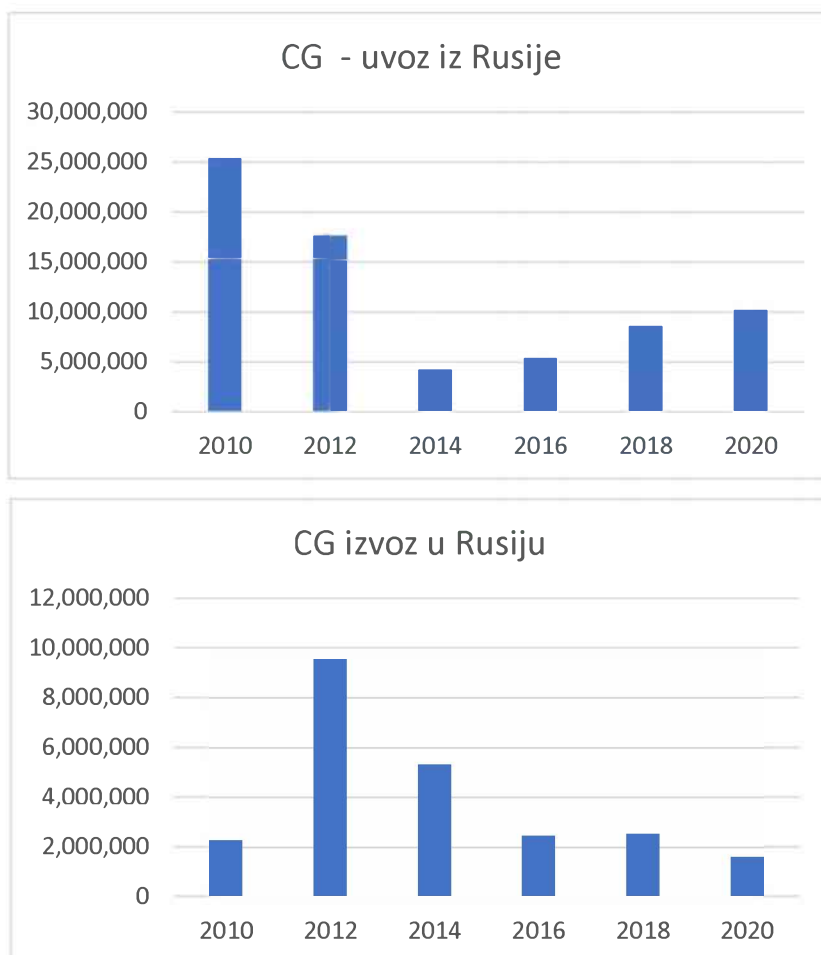

Slika 9. Uvoz i izvoz na Zapadnom Balkanu iz Rusije (u milionima dolara)

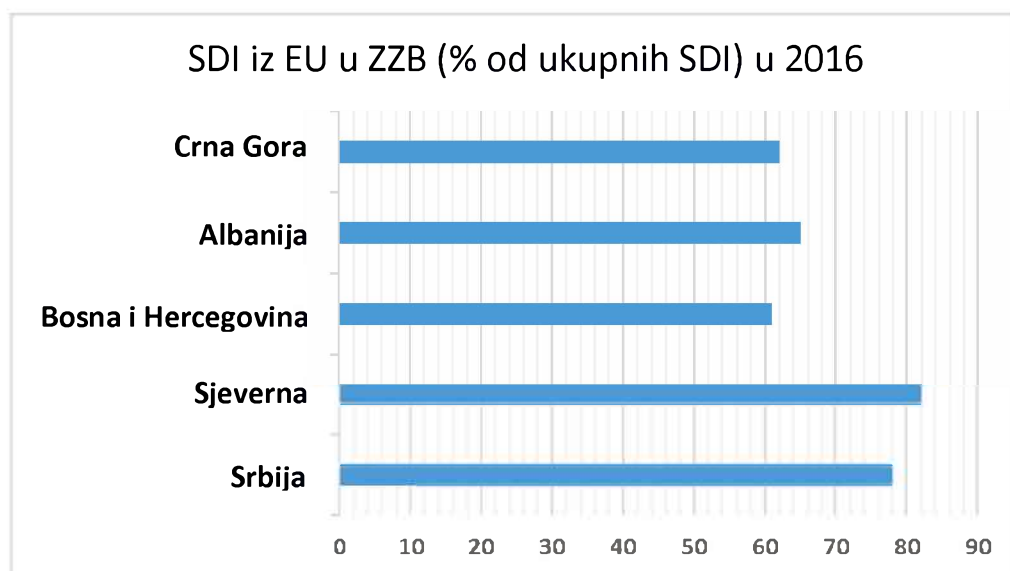
Slika 10. Uvoz i izvoz na Zapadnom Balkanu iz EU (u milionima dolara)

Posmatrajmo posebno podatke o trgovinskoj razmjeni između Crne Gore i Rusije (Slika 11). Crna Gora je najmanja država na Zapadnom Balkanu, sa najvećim progresom u EU integracijama. Evidentno je da je od 2014. godine uvoz i izvoz znatno manji nego prethodnih godina, što je rezultat činjenice da se Crna Gora pridružila sankcijama, koje je EU uvela Rusiji, a što je izazvalo i recipročne mjere.

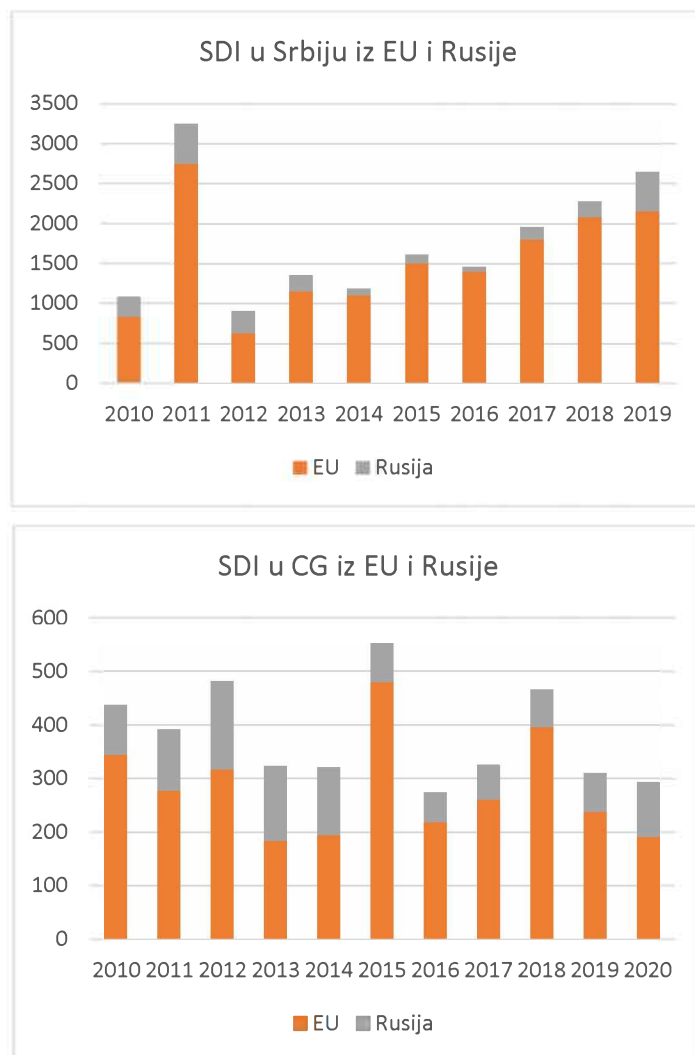
Slika 11. Trgovina između Crne Gore i Rusije (u milionima dolara)

Kada se posmatraju strane direktne investicije na Zapadnom Balkanu, može se uočiti da su tokom posljednje decenije direktne investicije iz EU dominantne u odnosu na ruske investicije. EU predstavlja glavni izvor direktnih investicija, ostavljajući ruska ulaganja na daleko nižem nivou. Posebno je ono karakteristično za slučaj Srbije i Sjeverne Makedonije. Na Slici 12 su prikazani procentualni udjeli direktnih investicija iz EU u odnosu na ukupan iznos stranih direktnih investicija za svaku od zemalja Zapadnog Balkana (posmatrana je 2016. godina). Očigledno je da većina stranih direktnih investicija dolazi iz EU.

Slika 12. SDI iz EU u zemljama Zapadnog Balkana u 2016. godini

Ako posebno posmatramo Crnu Goru i Srbiju (Slika 13), vidimo da su ruske SDI u Crnoj Gori mnogo izraženije nego u Srbiji (u poređenju sa EU, posebno u periodu 2010-2015). Naime, do 2015. godine, Rusija je imala prilično velika ulaganja u Crnu Goru. Bila je među najvećim stranim investitorima, sa više od 30% kompanija u svom vlasništvu. Ruski angažman je bio značajan u sektoru nekretnina i turizma kao jednom od glavnih privrednih sektora u Crnoj Gori. Investicije EU u Crnoj Gori su uglavnom usmjerene na sektore energetike, telekomunikacija i bankarstva.

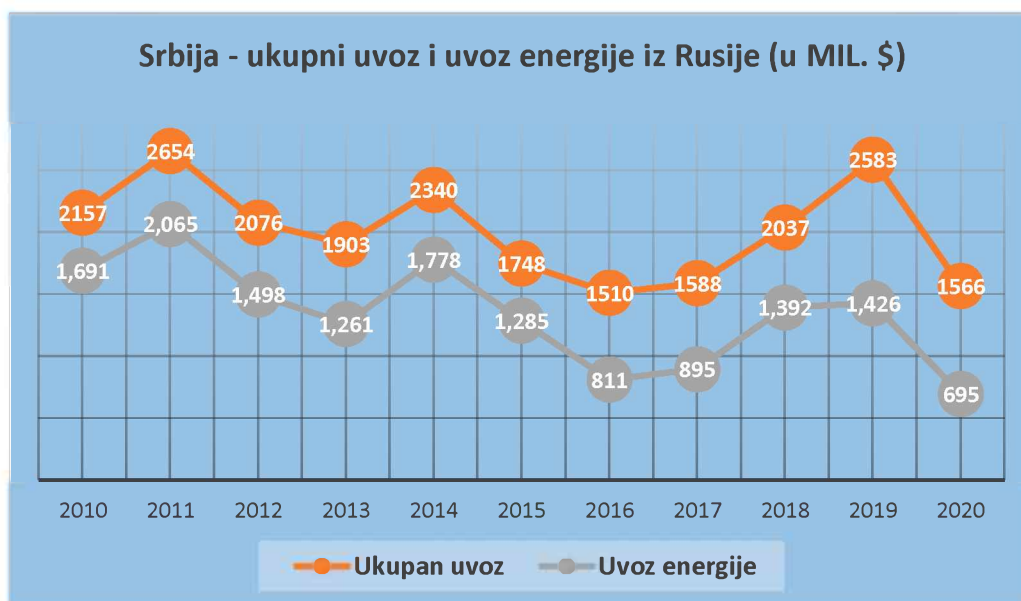

Slika 13. Poređenje SDI u Crnoj Gori i Srbiji iz EU i Rusije u milionima eura.

Iznenadjujuće, uprkos mnogo bližim odnosima Srbije i Rusije, čini se da su ruske direktne investicije u Srbiji daleko ispod investicija EU. Uočljivo je i da su ruske investicije zabilježile značajan rast od 2016. godine do 2019. godine. Pored toga, ruska ulaganja su se nedavno intenzivirala i u Bosni i Hercegovini, posebno u entitetu Republika Srpska (Tepavčević, 2015; Vlček i Jirušek, 2019). Osim Rusije, Zapadni Balkan je otvoreniji za druge strane investicije, na primjer iz Kine, koja je zadnjih godina prilično aktivna u ovom regionu, posebno kada govorimo o velikim infrastrukturnim projektima.

4.3.2 Uticaj u energetsom sektoru

U regionu Zapadnog Balkana, Rusija igra važnu ulogu u energetsom sektoru u pogledu investicija i snabdijevanja naftom i gasom. Kao što je ranije naglašeno, energija je glavno ekonomsko sredstvo Rusije za nametanje svog uticaja i u regionu Zapadnog Balkana (Stronski i Himes, 2019). Naročito, kada je riječ o Srbiji, Bosni i Hercegovini i Sjevernoj Makedoniji, rusko snabdijevanje prirodnim gasom pokriva više od 80% potražnje. Put snabdijevanja Srbije prirodnim gasom ide gasovodom preko Ukrajine i Mađarske. Uvoz energenata predstavlja dominantan dio ukupnog uvoza Srbije iz Rusije, što je prikazano na Slici 14.

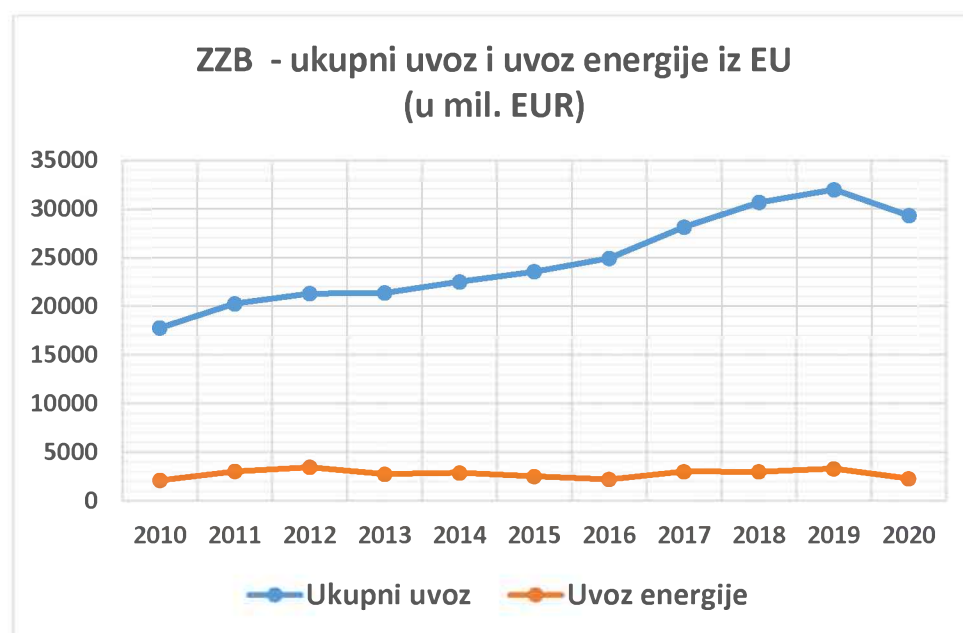

Slika 14. Uvoz u Srbiji; energija naspram ukupnog uvoza iz Rusije

Pored gasovoda, ruske vodeće državne kompanije kao što su Gazprom i Zarubežnjeft su bile prilično uključene u energetske tržište na Zapadnom Balkanu, posebno u Srbiji i Bosni i Hercegovini, imajući koristi od privatizacije u regionu kroz sticanje značajnih udjela u energetsom sektoru. Na primjer, Gazprom Neft je dobio kontrolu nad udjelom u naftnoj i gasnoj kompaniji – Naftna industrija Srbije (NIS) (Stronski i Himes, 2019). Ruska državna naftna kompanija Zarubežnjeft je bila značajno aktivna u Bosni i Hercegovini, uglavnom kroz svoje prisustvo u entitetu Bosanskih Srba – Republici

Srpskoj. Još 2007. godine, Zarubežnjeft je preuzeo Rafineriju nafte Brod i fabriku motornih ulja Modrič, kao i Nestro Petrol. Investicije su od 2016. godine iznosile oko 60 miliona dolara (Stronski i Himes, 2019). Treba naglasiti da su rafinerije nastavile da rade, što je važno za zaposlene, kao i za Rusiju i njeno prisustvo u zemljama Zapadnog Balkana. Ruska naftna kompanija ima monopol u ovoj oblasti i ekskluzivna prava na eksploataciju nafte i gasa u entitetu Republika Srpska (Turčalo, 2020).

Crna Gora nije zavisna od ruske energije; nije ni priključena na rusku prenosnu mrežu, kao ni Kosovo ni Albanija. S druge strane, uvoz energije u zemljama Zapadnog Balkana iz EU je značajno niži u poređenju sa ukupnim uvozom iz EU (Slika 15). Da bi se obezbijedila sigurnost snabijevanja energijom za zemlje Zapadnog Balkana i Južne Evrope i smanjila energetska zavisnost od Rusije, postoji hitna potreba za razvojem transevropskih energetskih mreža, kroz realizaciju velikih projekata snabijevanja kao što su Transanadolski gasovod, Tansjadranski gasovod i Turski tok (Turčalo, 2020). Transanadolski gasovod bi mogao biti od najveće važnosti za Albaniju. Ovaj tok bi trebalo da bude povezan sa Transjadranskim gasovodom, za transport gasa iz Azerbejdžana preko Grčke, Albanije i Jadranskog mora do Italije. U ovom scenariju, Albanija može djelovati kao energetsko čvorište za strateški važnom pozicijom za evropsko energetsko tržište.

Slika 15. Uvoz energije u zemljama Zapadnog Balkana u poređenju sa ukupnim uvozom iz EU

Na osnovu prethodnih analiza, možemo zaključiti da je ekonomski uticaj Rusije u zemljama Zapadnog Balkana u sjenci EU, osim djelimično u energetsom sektoru. Za većinu zemalja na Zapadnom Balkanu, odnosi sa Rusijom u pogledu ekonomske i energetske trgovine nisu na visokom nivou. Čak i na tradicionalne partnere, Srbiju, Crnu Goru i Republiku Srpsku, ruski ekonomski uticaj je daleko ispod uticaja EU, koja ostvaruje značajnu ekonomsku prevlast. S druge strane, uprkos navedenim činjenicama i niskom nivou ekonomskog uticaja, Rusija uspijeva da bude prisutna u regionu kroz energetske sektor, turizam i nekretnine. Štaviše, percepcija prisustva Rusije je mnogo veća nego što slijedi iz analitičkih podataka. To znači da EU svojom pomalo inertnom politikom proširenja ostavlja previše prostora Rusiji, dok Rusija svojom oštrom geopolitičkom opredjeljenošću koristi čak i minimalne mogućnosti za ostvarivanje što većih efekata.

Važno je naglasiti da za Rusiju Balkan ima veliki značaj. Naime, ovaj region ima istorijski značajan geostrateški položaj; ima izlaz na Sredozemno more, blizu je regionu Bliskog istoka i što je za Rusiju najvažnije, još uvijek nije integrisan u EU, ali je djelimično uključen u NATO. Jedan od ruskih ciljeva je svakako sprječavanje daljeg širenja EU i NATO. Dakle, Rusija ima veliku motivaciju da zadrži geopolitičku igru na Balkanu aktivnom. Jedno od najmoćnijih alternativnih oružja koje Rusija koristi u ovom regionu podsredstvom pravoslavne crkve je religija. Na primjer, kada je riječ o rivalstvu EU-Rusija u Srbiji, imamo netipičnu situaciju da političke elite formalno proklamuju strategiju evropskih integracija, dok Srpska pravoslavna crkva snažno proklamuje tradicionalne norme i vrijednosti, koje zastupa Rusija. Kao posljedica toga, Srbija do sada nije slijedila sankcije EU protiv Rusije, iako je zemlja kandidat za članstvo u EU.

Tokom ovog perioda intenzivnog geopolitičkog rivalstva EU i Rusije, zemlje Zapadnog Balkana su očekivale da će biti brže integrisane i prihvaćene u EU. Međutim, francuski predsjednik Emanuel Makron je često ponavljao izjavu da je Evropskoj uniji potrebna reforma prije daljeg proširenja. Kao posljedica takve politike, EU je nametnula zahtjeve za zemlje kandidate kakvi nisu traženi od prethodnih kandidata (Petrovic i Tzifakis, 2021). Iako je postojala percepcija nekoliko zvaničnika EU da zemlje Zapadnog Balkana mogu postati nova šahovska tabla za geopolitičke igre, EU nije pružila dovoljnu podršku

integracijama zemalja Zapadnog Balkana, ne percipirajući zemlje Zapadnog Balkana zapravo vitalni geopolitički interes EU (Petrovic i Tzifakis, 2021).

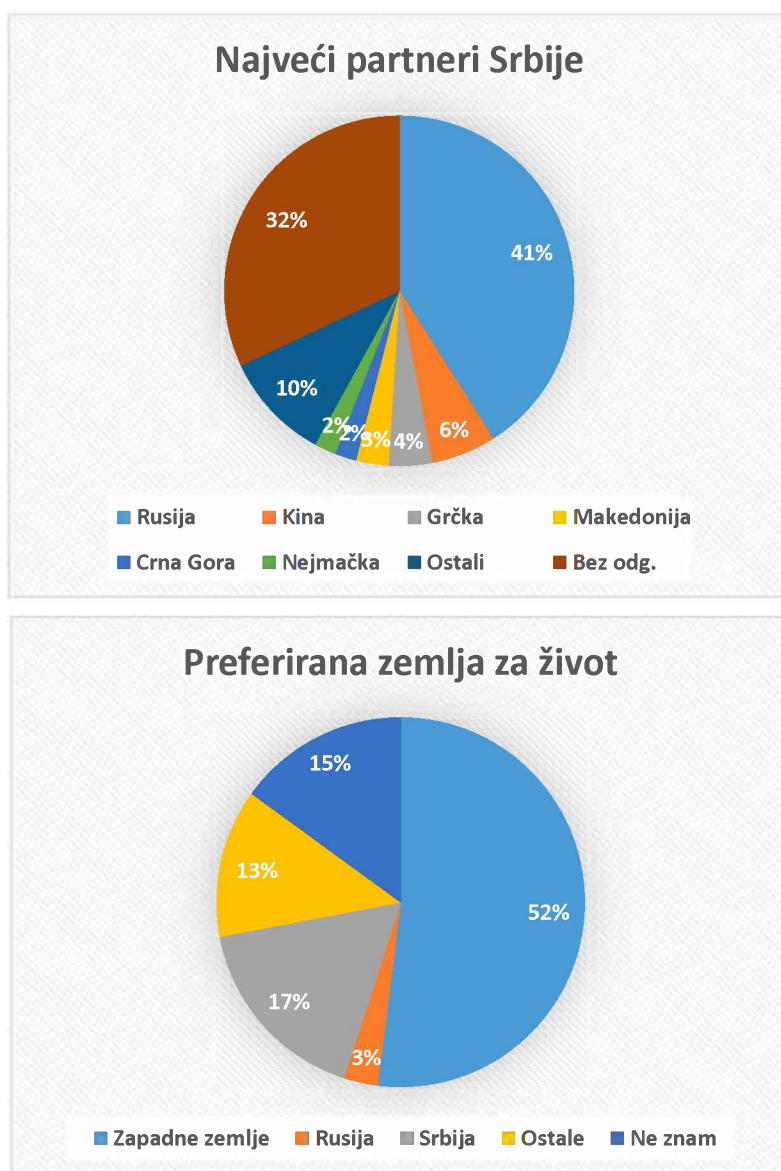
Shodno tome, EU ostavlja značajan prostor Rusiji da kulturno i politički utiče na ovaj dio Zapadnog Balkana i da bude veoma aktivno prisutna u regionu, budući da je spoljna politika EU prema ruskom uticaju u regionu veoma pasivna. Štaviše, stav EU prema zemljama Zapadnog Balkana izazvao je nazadovanje u demokratiji. Naime, pokazalo se da je prosječan nivo demokratije u regionu opao za 9% (Gafuri i Muftuler-Bac, 2021), što je osnažilo autokratska rukovodstva u ovom regionu. U stvari, i sam EU se suočava sa globalnim demokratskim nazadovanjem, uključujući desničarski populizam. Da rezimiramo, svi navedeni argumenti učinili su region Zapadnog Balkana prilično ranjivim na uticaj trećeg faktora, posebno na uticaj Rusije.

4.4 Meki mehanizmi uticaja Rusije na zemlje Zapadnog Balkana

Očigledno, uticaj Rusije na Zapadnom Balkanu može biti samo indirektno povezan sa njenim ekonomskim prisustvom, jer ekonomski uticaj pokazuje veliku inferiornost u poređenju sa EU. Stoga ćemo se fokusirati na druge instrumente, koji se koriste za nametanje moći Rusije u ovom regionu. U tom smislu, posebno važno je posmatrati uticaj mekih instrumenata, koji proizilaze iz istorijskog, religijskog i kulturnog nasljeđa nekih od zemalja Zapadnog Balkana, kao i uticaj medija i političkih stavova Rusije prema situaciji u ovim zemljama. Prije ukrajinske krize, većina zemalja Zapadnog Balkana je pokušavala da balansira svoju spoljnu politiku između Rusije na jednoj strani i EU i SAD na drugoj strani. Generalno, politička scena u ovim zemljama je često bila podijeljena između liberalnih proevropskih tendencija i konzervativnih tendencija usmjerenih ka Rusiji.

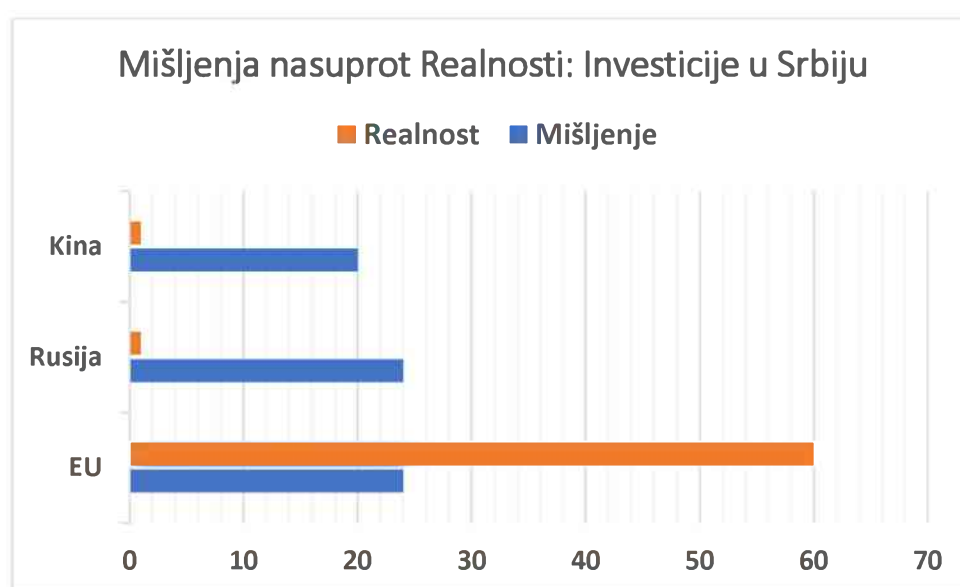
Rusija ima veoma specifičnu ulogu na Zapadnom Balkanu, budući da je istorijski prisutna i aktivna na ovim prostorima kao simbol zaštite, posebno za pravoslavne slovenske narode. To je posebno evidentno u slučaju Srbije, gdje se Rusija doživljava kao njen najveći saveznik (Stanković, 2022a). Neraskidive i sentimentalne veze Rusa i Srba datiraju

više vjekova i predstavljaju djelove zajedničkog istorijskog i kulturnog nasljeđa. Srbija i Rusija imaju jaku percepciju o savezništvu u oba svjetska rata. Rusija je bila veoma aktivna u kritikovanju NATO bombardovanja 1999. godine; djelovala je kao glas Srbije u Savjetu bezbjednosti UN u vezi sa situacijom na Kosovu, a donijela je odluku i da ne prizna Kosovo kao nezavisnu državu 2008. godine. Posljedično, u Srbiji postoji snažna prorуска orijentacija, koja ponekad precjenjuje ulogu Rusije uz nedostatak realnih osnova za to. Kao jednu interesantnu ilustraciju, na Slici 16 ćemo prikazati rezultate ankete sprovedene u Srbiji na uzorku od 1200 ispitanika.

Slika 16. Rezultati ankete u Srbiji

Shodno ovoj anketi, percepcija građana je da je Rusija najveći partner Srbije; međutim, krajnje interesantno je to da bi se samo 3% njih opredijelilo za život u Rusiji, dok bi 52% željelo da živi u zemljama Zapadne Evrope. Dakle, sentimentalna komponenta percepcije naglašava Rusiju kao prijateljsku i bratsku zemlju. Kada je u pitanju logična komponenta u pogledu životnih normi i standarda, preferiraju se zapadne države. Takođe, percepcija je da su ruske investicije u Srbiji jednake investicijama EU (Slika 16), iako smo u prethodnom dijelu vidjeli da to nije ni uporedivo. Naime, investicije EU su desetine puta veće.

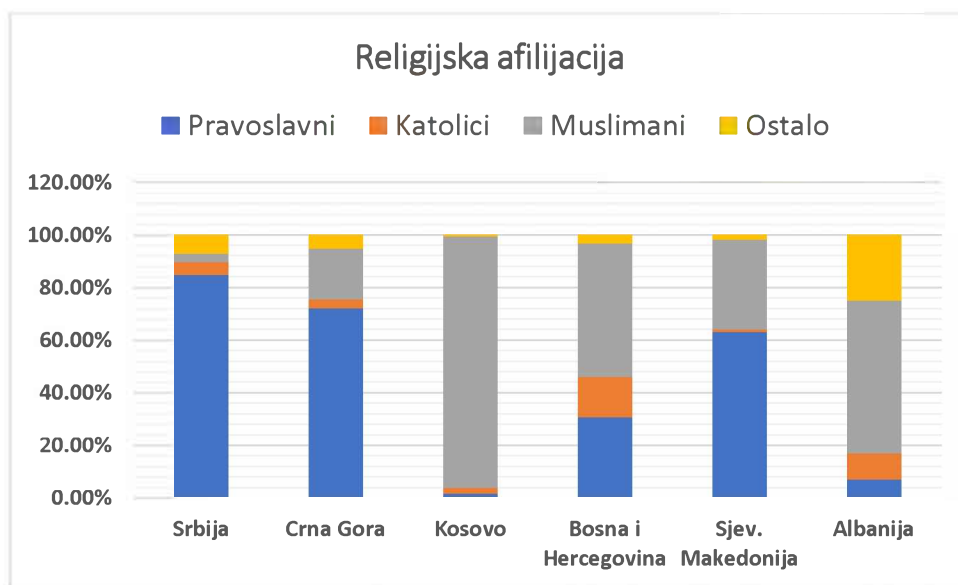

Slika 17. Rezultati ankete u Srbiji

Veoma interesantno je porediti realna strana ulaganja u Srbiju sa percepcijom koju imaju građani o tome. Naime na Slici 17 su dati podaci o realnom ulaganju Kine, Rusije i EU, kao i percepcija koju građani imaju vezano za ulaganja ovih zemalja. Vidi se da EU realno najviše ulaže, a da je percepcija o tom ulaganju duplo manja. S druge strane, percepcija o ulaganju Rusije i Kine je mnogostruko veća od realnosti.

Kako je istaknuto, religija je jedna od najmoćnijih mekih oružja, koje Rusija koristi u ovom regionu pod sredstvom Ruske pravoslavne crkve. Ako posmatramo vjersku strukturu u zemljama Zapadnog Balkana datu na Slici 18, možemo primijetiti da su pravoslavci značajna većina u Srbiji, Crnoj Gori i Sjevernoj Makedoniji, dok u Bosni i

Hercegovini dominiraju u okviru entiteta Republika Srpska. Srpska pravoslavna crkva (SPC) je veoma bliska Ruskoj pravoslavnoj crkvi i obje imaju sličan položaj u državi, veoma su aktivni u parapolićkom životu, posebno u oblikovanju nacionalnih stavova i težnji i donekle klerikalizaciji javnog života. U Srbiji je, na primjer, veza SPC i političkih elita veoma jaka. Srpska pravoslavna crkva ima nekoliko eparhija koji djeluju u Srbiji, Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini. Djelovanje crkve je takvo da generiše snažnu tendenciju unutar Zapadnog Balkana da se ponovo ujedine regioni sa dominantnom pravoslavnom populacijom. Što se tiče rivalstva EU-Rusija u Srbiji, imamo netipičnu situaciju da političke elite formalno proklamuju strategiju EU integracija, dok Crkva, koja ima veliki uticaj na politiku i političare, snažno proklamuje tradicionalne norme i vrijednosti, koje zastupa Rusija.

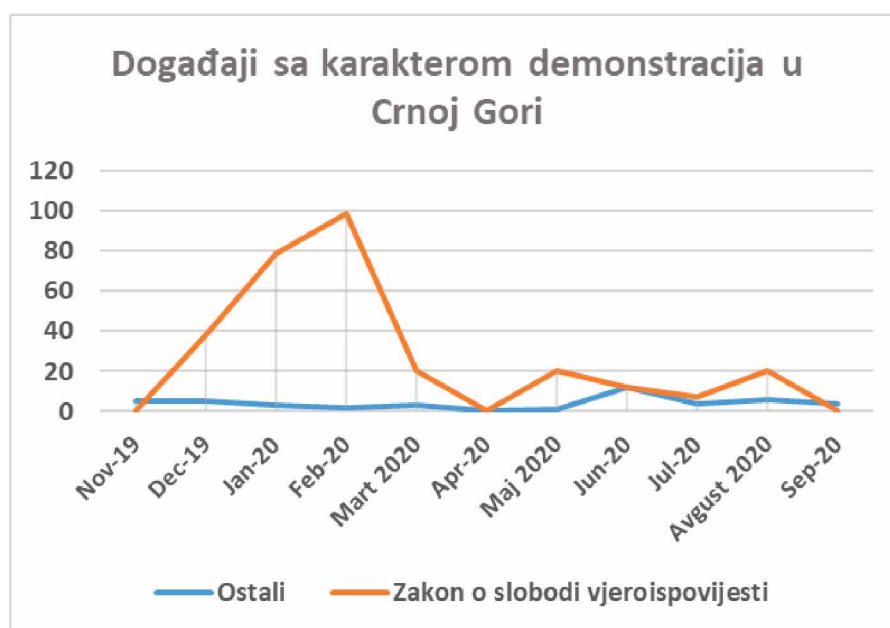
Slika 18. Vjerska pripadnost u zemljama Zapadnog Balkana

Dakle, imamo neku vrstu bipolarne politike gdje elite javno afirmišu strategiju razvoja orijentisanu ka EU, a istovremeno održavaju čvrste veze sa SPC, čiji su visoki zvaničnici otvoreno protiv principa EU. Posljedica takve politike je da Srbija ne slijedi sankcije EU protiv Rusije, iako se nalazi u procesu pristupnih pregovora sa EU.

Pod uticajem Crkve, pravoslavno stanovništvo u zemljama Zapadnog Balkana se često drži u određenoj kulturnoj izolaciji, sa snažnim uticajem istorijskog nacionalnog

identiteta prožetog mnogim mitovima i legendama. Svojom politikom prema regionu, EU ostavlja značajan prostor Rusiji da politički i kulturno utiče na ovaj dio Zapadnog Balkana i da bude veoma aktivno prisutna u regionu. Očigledno je da je spoljna politika EU prema ruskom uticaju u regionu veoma pasivna.

U istom kontekstu, posmatrajmo dalje nedavnu situaciju u Crnoj Gori. U decembru 2019. godine, u Crnoj Gori su počele masovne demonstracije predvođene SPC. Inicijalna varnica je bila donošenje novog zakona o slobodi vjeroispovjesti, gdje se SPC osjećala nepravедno tretiranom i u nekim segmentima, pogodoenom, posebno u pogledu imovine, koja je dijelom trebala da dobije status državne svojine. Demonstracije su organizovane širom Crne Gore i bile su znatno bolje organizovane u odnosu na proteste organizovane drugačijim povodima (Slika 19). Osim sredine marta i aprila, kada je na snazi bila blokada zbog pandemije koronavirusa, ovi događaji su bili vrlo intenzivni i dobro osmišljeni i trajali su do septembra 2020. godine (Slika 19). Demonstracije su bile i uvertira u preokret na političkoj sceni u Crnoj Gori, koji se desio tokom parlamentarnih izbora u avgustu 2020. godine. Naime, zbog snažnog angažovanja vjerskog faktora i uticaja SPC, Demokratska partija socijalista, koja je dominirala političkom scenom posljednjih nekoliko decenija i bila glavna politička snaga u pokretu za nezavisnost, izgubila je izbore.

Slika 19. Broj demonstracija u Crnoj Gori po mjesecima

Cijela situacija sa gore opisanim korišćenjem meke moći, poput uticaja Crkve i religije, jedno je od vrlo osjetljivih pitanja. EU nije prepoznala suštinu ovakvog djelovanja i nije pokušala da se snažnije suprotstavi ovakvom konceptu, jer je smatrala da bi to značilo ugrožavanje osnovnih ljudskih prava i sloboda, a samim tim bi značilo da EU krši jedan od svojih osnovnih principa. Stoga je EU bila prilično inertna i nije pokušala da reaguje.

Još jedan moćan instrument, koji se koristi za promociju ruskog uticaja na Zapadnom Balkanu su mediji. Oni često šire dezinformacije kako bi ojačali poziciju Rusije u ovom regionu. Takođe, pružaju podršku euroskeptičnim organizacijama i udruženjima građana čije djelovanje podstiče razočarenje u proces integracije u EU (Eisentraut i de Leon, 2018). Ruska novinska agencija *Russia Today* osnovala je medijsku kuću *Sputnik Srbija*, koja promoviše anti-EU i anti-NATO narative. Takođe, mnogi srpski lokalni mediji su korišćeni za širenje proruskih stavova, prisustva snažne ruske podrške, posebno kada je riječ o složenoj situaciji sa Kosovom i suzbijanju prijetnje od koncepta „Velika Albanija“. Nakon aneksije Krima, došlo je do određenog podsticaja od strane Rusije za otcjepljenje entiteta Republika Srpska, pretežno naseljenog Srbima, što je praćeno i medijski proizvedenim tenzijama (Bajrović, Kraemer i Šuljagić, 2018; Meister, 2018). Rusija je takođe forsirala narative da Sjevernu Makedoniju drži što dalje od EU.

Dakle, možemo zaključiti da Rusija uspijeva da bude prilično prisutna u zemljama Zapadnog Balkana i takođe prilično uticajna. Iako je ekonomski uticaj mnogo puta manji u poređenju sa investicijama EU, percepcija ruskog uticaja je dosta naglašena. Uticaj ruskih instrumenata meke moći, poput uticaja pravoslavne crkve, istorijskih i kulturnih veza i uticaja medija, često se mnogo efikasnije koristi od uticaja ekonomske moći EU. Svakako, ovaj uticaj je najjači u Srbiji, koja je najveća i najuticajnija u regionu, ali i u drugim djelovima Zapadnog Balkana, kao što su Bosna i Hercegovina, a odnedavno i Crna Gora. Uticaj Rusije na Zapadnom Balkanu, ne samo da polako okreće države ka sebi, već i remeti međudržavne odnose u regionu. Na primjer, direktni ruski uticaj na Kosovo i u Albaniji gotovo da nema odjeka, ali indirektno utiče na odnose između susjednih zemalja i različitih etničkih grupa u ovom veoma ranjivom regionu. Strategija odlaganja proširenja EU je značajno iscrpila zemlje kandidate u regionu i ojačala skepticizam koji samo favorizuje dalji ruski uticaj.

4.5 Zaključna razmatranja uticaja EU i Rusije na zemlje Zapadnog Balkana

Prekretnica u trouglu odnosa između EU, Rusije i Balkana poklapa se sa ukrajinskom krizom i porastom geopolitičke komponente u odnosima EU i Rusije. Nakon što je ostvarila svoj primarni cilj, Rusija je svoj fokus prebacila na geostratešku igru na Bliskom istoku, kao i na dugoročno geopolitičko nadmudrivanje na Zapadnom Balkanu. Naročito, Zapadni Balkan je veoma osjetljiva zona, jer je uticaj velikih sila kroz istoriju ostavio duboke tragove, čineći ovo područje geopolitički turbulentnim. Religiozna komponenta u posljednje vrijeme igra značajnu ulogu u ovom regionu i predstavlja moćan instrument, koji se koristi za geostrateški uticaj Rusije. Odluka EU da odloži integracije Zapadnog Balkana je praktično otvorila novu geopolitičku igru između EU i Rusije. Pasivna uloga SAD-a od 2016. godine do 2020. godine dodatno je pomogla poziciji Rusije. Iz analize se može vidjeti da, bez obzira na to što je ekonomska komponenta EU veoma prisutna na Zapadnom Balkanu, politička komponenta i dalje ima odlučujući uticaj u geostrateškoj borbi.

Kao geografski i politički dio Evrope, stabilnost EU u velikoj mjeri zavisi od stabilnosti Zapadnog Balkana, posebno imajući u vidu činjenicu da produbljivanje problema na Zapadnom Balkanu čini EU stalno uključenom u moguće sukobe. Očigledno je da je EU u slučaju zemalja Zapadnog Balkana trebalo da slijedi primjere svojih aktivnosti na integraciji Rumunije i Bugarske. U vrijeme kada su Bugarska i Rumunija ušle u EU, njihove ekonomije, vladavina prava i mnogi drugi parametri nisu bili u skladu sa standardima EU. Međutim, integracijom Rumunije i Bugarske, EU je obezbijedila značajnu stabilnost u regionu i izbjegla mogućnost političkih igara i sukoba kroz spoljni uticaj trećih strana. Njihove ekonomije su značajno porasle i sada su ispred svih ekonomija zemalja Zapadnog Balkana. Ove zemlje mogu brže i lakše da usvajaju standarde kao članice EU, jače su kontrolisane i brže napreduju uz pozitivnu interakciju sa drugim državama članicama. Drugim riječima, ne postoje „druge opcije“, već brz napredak unutar zajednice EU.

Trenutno, u zemljama Zapadnog Balkana postoji situacija u kojoj se sve više razmatraju „druge opcije“. Nacionalizam je ponovo probuđen i nestabilnost je na najvišem nivou u

posljednjih petnaest godina. Očigledno, EU sa svojom mekom moći ima određene nedostatke u geostrateškim igrama sa Rusijom kao tvrdom silom, a za uspješnu koordinaciju političkog uticaja potreban je veći angažman SAD-a. Na osnovu javnih saopštenja, nova američka administracija će preuzeti aktivniju ulogu u geopolitičkim dešavanjima na Zapadnom Balkanu, što bi moglo dovesti do intenziviranja EU integracija. Konačno, EU treba da napravi detaljan plan za intenzivnu integraciju Zapadnog Balkana u svoj zvanični politički okvir.

5. Bliski istok

Bliski istok je region bogat energetske resursima, pa je stoga i predmet geopolitičkih interesa i uticaja velikih sila. Zato je ovaj region vrlo nestabilan i izvor je značajnog broja sukoba u zadnjih nekoliko decenija. Naime, pored suprotstavljenih interesa velikih sila, faktori istorijskog nasljeđa i etničkih tenzija čine Bliski istok pogodnim za izbijanje sukoba. Predmet istraživanja predstavljenog u ovoj glavi su Irak i Sirija sa akcentom na Kurdsko pitanje. Inače, sukobi u Iraku su počeli Zalivskim ratom 1991. godine nakon invazije Iraka na Kuvajt i direktno je vezan za energetske pitanje. Pitanje Kurda u Sjevernom Iraku, bogatom energetske izvorima, je i dalje otvoreno. S druge strane, i Sirija je bila interesantna za tranzitne gasovode od Saudijske Arabije ka EU. U oba sukoba su bile direktno uključene i velike sile: SAD (Iraku i Siriji) i Rusija (Sirija).

Stoga su ovi sukobi posebno analizirani, dajući kratak pregled glavnih izvora sukoba, uključujući uticaj međunarodnih faktora. Nakon toga je predložena sveobuhvatna strategija za socio-ekonomsku integraciju i održivu stabilnost u ovom regionu. Cilj istraživanja je da se obezbijedi jedinstven regionalni integracioni model za rješavanje problema koji izazivaju nestabilnost. Rješenje podrazumijeva kombinovanje uticaja spoljnog faktora, koji podstiče saradnju sa nekim oblicima institucionalnog inženjeringa. Teorijska i empirijska analiza je pokazala da EU može biti spoljni faktor, koji ima veliki kapacitet i geostrateški interes da obezbijedi stabilnost i saradnju u ovom regionu.

5.1 Uvod

Situacija u regionu Bliskog istoka je kompleksna, jer pored energije koje ga čini atraktivnim za geostrateške igre, etničke i vjerske tenzije i istorija sukoba dodatno komplikuju odnose. Generalno, stabilizacija regiona sa nasilnim sukobima je složen zadatak, koji zahtijeva prilično osjetljiv pristup u obezbjeđivanju saradnje i harmonične kohabitacije. Naime, razlozi koji usložnjavaju situaciju obično su istorijsko nasljeđe, koje stvara probleme između različitih etničkih ili vjerskih grupa, kao i kontekst međunarodnih odnosa i suprotstavljenih interesa velikih sila, koji podstiče zategnute odnose među

konfrontiranim grupama. Kao što smo istakli, svi pomenuti faktori postoje na Bliskom istoku, čineći sukobe istrajnim i otpornim na mnoga iskušenja za izgradnju održivog mira. Kada se govori o trenutnoj situaciji na Bliskom istoku, važno je pomenuti sljedeće velike sukobe: pitanje iračkog Kurdistana (Cagaptay, 2008; Jude, 2017) i nedavnu poslijeratnu situaciju u Siriji (Wimmen, 2016). Zajednička odrednica za ove sukobe je da zahtijevaju uključivanje međunarodne zajednice kako bi se pomoglo u postizanju dugoročnog rješenja.

Svaki od ovih sukoba ima svoje karakteristike praćene spletom okolnosti u međunarodnom poretku. Oni su eskalirali nakon određenih revolucionarnih historijskih događaja, koji su ozbiljno uticali na međunarodne odnose. Pitanje iračkog Kurdistana dospjelo je u centar pažnje nakon Zalivskog rata 1991. godine kada je 35 država, predvođenih SAD-om, napalo Irak kao odgovor na iračku invaziju na Kuvajt. Kao posljedica toga, koalicija je uvela zonu zabrane letova u sjevernom Iraku naseljenom Kurdima. Međutim, nedavni sukob u Siriji je bio rezultat etničkih sukoba, kao i posljedica snažno suprotstavljenih interesa između SAD-a i EU sa jedne strane i Rusije sa druge strane. To je bilo motivisano energetske pitanjima u regionu, koja su bila na „dnevnom redu“ velikih sila. Istovremeno, Rusija je iskoristila sirijski sukob za skretanje pažnje sa Ukrajine i podizanje samopouzdanja za geostrateške igre. Stoga se ovi sukobi moraju posebno analizirati, ali je neophodno predložiti sveobuhvatno rješenje. Očigledno, ovo je prilično složen problem, koji je privukao pažnju mnogih istraživača. Ukratko ćemo navesti neka od zanimljivih istraživanja, navedenih u literaturi, te na osnovu sprovedene teorijske i statističke analize, biće predložen jedan pristup za rješenje problema.

Značajan dio istraživanja se bavi ulogom treće strane (spoljnih faktora) u sukobima u Siriji i Iraku. Recimo, Ruhe (2021) govori o zanimljivom pristupu rješavanju sukoba u Siriji. Ističu se posebni naponi vezano za pregovore i ulogu UN, Rusije i SAD u pregovorima između vlade i opozicije o prekidu vatre. Pored toga, u radu se razmatraju i drugi naponi na prekidu vatre, kako bi se ublažili sukobi, koji se stalno iznova pojavljuju. Navodi se da bi buduća istraživanja trebalo da daju odgovore kako da se medijacijom postigne dugoročni mir i stabilnost.

Slično, Sakstrup i Tolstrup (2020) govore o ulozi trećih strana u vezi sa sirijskim pitanjem. Govori se i o negativnim posljedicama interesa trećih strana, zajedno sa

dugoročnim negativnim rezultatima za zemlje pogođene sukobom. Slično ovome, i drugi autori (Linebarger, Enterline i Liebel, 2017) ističu negativnu ulogu umiješanosti treće strane.

U radu (Block i Siegel, 2011) se proučava posredovanje treće strane, gdje se argumentuje važnost korišćenja faktora identiteta u procesu medijacije. Značajan je za obezbjeđivanje dugoročne interakcije i stabilnosti. Posebno se govori o sukobima između sunita i šiita, koji su od posebnog interesa za istraživanje. U radu su istaknute potrebe strategije za smanjenje rascjepa između sukobljenih strana.

Kahraman (2011) govori o kurdskom pitanju u Iraku sa posebnom naglaskom na Tursku. Studija definiše i ulogu EU kao treće strane u rješavanju ovog pitanja, kroz Evro-mediterransko partnerstvo, uz napomenu da je politika Turske prema Iraku uglavnom oblikovana njenim odnosom prema kurdskom pitanju, a EU je pokazala nedostatak interesa za kurdsko pitanje u sjevernom Iraku. Pored toga, data je zanimljiva studija vezana za institucionalni dizajn i modele podjele vlasti u odnosu na Irak i Siriju (Keil i Alber, 2020).

Uobičajeno, u svim razmatranim radovima, uloga treće strane se posmatra u smislu uticaja na rješavanje sukoba, razmatranja prednosti i mana uključivanja aktera. Međutim, nije urađena analiza dugoročne strategije, koja bi omogućila, ne samo prekid vatre, već i kohabitaciju sukobljenih strana (Block i Siegel, 2011). Stoga se istraživanje u ovoj tezi može posmatrati kao pristup koji, kroz teorijsku i empirijsku analizu, daje smjernice za dugoročnu stabilnost u Siriji i Iraku.

Kao glavni doprinos, ovaj rad pokazuje da EU može biti veoma pogodan posrednik za rješavanje ove vrste sukoba. Kroz složenu empirijsku analizu, pokazaće se da u ovom trenutku, uloga EU može biti optimalna za dugoročno rješavanje razmatranih pitanja na Bliskom istoku. Pored toga, predložen je okvir multilateralizma sa konceptom regionalnih integracija. Preciziran je stepen integracija i uloga EU. Istovremeno, uključeni su neki institucionalni inženjerski pristupi kako bi se olakšala implementacija prethodne strategije ka uspostavljanju intenzivnije saradnje između sukobljenih strana. Teorijski pristup u tezi predstavlja sublimaciju različitih teorija i rezultata iz literature, koja je razvijena za pojedine segmente problema koji su razmatrani. Stoga, osnovni cilj je da se

integrišu različiti rezultati u jedinstven pristup, koji efikasno tretira razmatrane probleme. Konačnim rješenjem ovog pitanja bi se značajno ojačala geostrateška pozicija Evropske unije, a ujedno bi bila obezbjeđena i alternativa ruskoj energiji.

5.2 Teorijski okvir vezan za etnicitet i etničke sukobe

Kako je napomenuto na početku, Bliski istok je vrlo nestabilno područje podložno etničkim sukobima. Da bi se omogućilo bolje razumijevanje samog senzibiliteta ovog regiona, u nastavku će biti data detaljna analiza osnovnih faktora koji ga čine takvim. Ova analiza će biti od pomoći prilikom definisanja modela za rješavanje konflikata.

Etnicitet se generalno definiše kao karakteristika identiteta koja se zasniva na grupi identitetskih atributa kao što su rasa, nacionalnost, jezik, kultura, religija i regionalna pripadnost (Gilley, 2004; Stein, 2011; Stein, 2017; Stein i Harel-Shalev, 2017; Thomson, 2018). Pojavljuje se kao važna pojava u politici i društvenom životu. Na osnovu određenih atributa, grupa identiteta potkrijepljuje zajednička vjerovanja i porijeklo. Društva sa identitetskim podjelama sklona su sukobima identiteta unutar države. U komparativnoj političkoj teoriji, etnicitet se posmatra ili kao fiksna i suštinska kategorija ili u modernom smislu kao idejna kategorija zasnovana na zajedničkim idejama i normama (Thomson, 2018). U tom smislu, da bismo dublje razumjeli izvore sukoba na ovim prostorima, u nastavku predstavljamo tri glavne društvene i političke perspektive o etničkoj pripadnosti i sukobima.

5.2.1. *Primordijalizam, instrumentalizam i socijalni konstruktivizam*

Primordijalizam: Ovaj pristup polazi od pretpostavke da je etnički identitet fiksna i stalna karakteristika koja je inherentna ili iskonska i duboko utemeljena u istoriji, jeziku, tradiciji, religiji ili čak u biologiji (Gil-White, 1999, 789; Stein, 2011; Rørbæk, 2019). Prema primordijalizmu, etnička grupa je određena tradicijom vjerovanja, pogleda na svijet i djelovanja, dakle zajedničkih karakteristika i porijekla. Shodno tome, prema ovom konceptu, etnički status je shvaćen kao „prirodno kategorisan” (Stein i Harel-Shalev,

2017). Grupna svijest se nastavlja generacijama kroz mitove i simbole. Na primjer, etnički identitet nomadskih plemena Kurda sa Bliskog istoka održao se vjekovima prenošenjem kulturnog identiteta sa jedne generacije na drugu. Štaviše, u literaturi se takav koncept objašnjavao kao „civilizacija“, a u prošlosti su razlike među civilizacijama izazivale dugotrajne i veoma nasilne sukobe (Huntington, 1993). Svakako, jedan od najvažnijih faktora diferencijacije je religija kao suštinski element individualnog i grupnog identiteta (Stein, 2011). Pripadnost jednoj grupi prema primordijalizmu znači osjećaj ugroženosti prisustvom druge vjerske grupe (ili grupa). Shodno tome, etnički sukobi su prirodna pojava, koja se javlja ne samo zbog kulturoloških razlika, već i zbog nekih zapamćenih mržnji iz prošlosti. Kao primjer, iskonski argumenti su često korišćeni u medijima, da se okarakterišu sukobi i nasilje na Bliskom istoku i u bivšoj Jugoslaviji, objašnjavajući nasilje kao posljedicu antagonizma između različitih etničkih i vjerskih identiteta (Stein, 2011).

Instrumentalizam: Realističniji pristup u karakterizaciji etničkih sukoba poznat je kao instrumentalizam, koji se oslanja na modernističku ideologiju da se identitetske podjele i animoziteti između grupa ne mogu posmatrati kao istorijska, konstanta, monolitna i nepromjenljiva kategorija (Rørbæk, 2019, 26). Instrumentalisti podržavaju stav da sukobi i identitetske podjele nisu društveno ili politički produkovani i da uvijek imaju određenu materijalnu dimenziju, a ne dogmatski uzrok (Stein, 2011; Stein i Harel-Shalev, 2017). Pojedinci mogu imati višestruke etničke identitete, koji su promjenljivi i društveno produkovani, a pitanje je interesa kada se određeni skup aktera pojavljuje i nastupa pred nacionalnom ili međunarodnom zajednicom kao etnička grupa (Thomson, 2018). Ono što je posebno specifično za instrumentalizam je mišljenje da se identitet politizuje i eksploatiše od strane političkih elita za postizanje političkih ciljeva i moći. Otuda, etnička pripadnost i vrlo često religija predstavljaju liniju identiteta, koju koriste političke elite da mobilišu i koncentrišu grupe koje se zatim instrumentalizuju da se takmiče za političku moć. Stoga, možemo reći da instrumentalisti priznaju da se identitet, kao što je religija, može koristiti za mobilizaciju mase, ali razlog sukoba nije duboko ukorijenjena razlika između grupa (kako je objašnjeno primordijalizmom), već se grupama manipuliše iz političkih ili čak ekonomskih razloga. Stoga, za upravljanje sukobima, instrumentalizam obično predlaže fokusiranje i koordinaciju političkih, ekonomskih i društvenih interesa

uključenih strana (Stein, 2011). Neka rješenja se takođe bave promjenama institucionalnih pravila i uvođenjem modela podjele vlasti.

Društveni konstruktivizam: Ovaj pristup kombinuje različite aspekte i teorije, među njima i elemente primordijalizma i instrumentalizma, ali iz drugačije perspektive. Konstruktivizam uvodi idejne ili kognitivne strukture, kao što su zajedničke ideje i razumijevanje, zajedničke norme i zajednička očekivanja (Thomson, 2018). Otuda je, za razliku od instrumentalizma, idejni faktor uticajniji od materijalnog. Etnički identitet se gradi kroz društvene interakcije između pojedinaca i grupa i može se mijenjati zajedno sa društvenim okolnostima (Hale, 2004, 460-461). Štaviše, konstruktivisti tvrde da pojedinci obično ne pripadaju samo jednoj etničkoj kategoriji, pošto etnička grupa nije definisana jednim identitetom, što znači da imamo višedimenzionalne identitete ili mješavinu više identiteta pod jednom glavnom kategorijom. Konstruktivizam ne posmatra etničke pripadnosti kao koncept koji inherentno podstiče određene tenzije ili sukobe (Stein, 2011). Štaviše, etničke grupe mogu mirno uskladiti svoje ciljeve kroz uspostavljene političke instrumente, ili na primjer kroz diskurse (kao što je vjerski pogled na svijet) koji promovišu pomirenje umjesto da legitimizuju nasilje. Dakle, u konstruktivističkom pristupu, sukobi se mogu spriječiti ili upravljati odgovarajućim tumačenjima. Faktori koji izazivaju sukob nisu deterministički, već su proizvedeni kroz društvenu interakciju, što znači da se mogu promijeniti omogućavajući efikasno rješavanje sukoba.

Kada se posmatra region Bliskog istoka, svakako je glavni identitetski indikator, koji određuje grupe identiteta religija. Ovaj region, uključujući Tursku, karakteriše više od 50 politički relevantnih grupa identiteta, od kojih se dvije trećine mogu identifikovati kao prvenstveno vjerske grupe, uključujući sunitske i šiitske grupe, koptske hrišćane (u Egiptu) i alavite u Siriji (Rørbæk, 2019, 26-28). Takođe, 20% grupa je vezano za jezičku pripadnost (npr. Kurdi u različitim zemljama), a preostale grupe su uglavnom određene regionalnim identitetom. Ipak, vjerske razlike su dominantni faktor grupnog opredjeljenja, koji ima najjači mobilizacioni potencijal u regionu Bliskog istoka. Svakako, svaka od opisanih teorijskih perspektiva može se potkrijepiti primjerima identitetskih grupa i sukoba iz regiona Bliskog istoka. Generalno, određeni aspekti zajedničkog identiteta unutar ovih etničkih grupa mogu se smatrati iskonskim i drevnim, ali postoje i mnogi aspekti, koji se koriste u različite svrhe od strane političkih elita (za

održavanje političke moći), što rezultira napetostima i borbom etničkih grupa za nadmoć i privilegije. Konkretno, postojeća politička nejednakost zasnovana na identitetu između etničkih grupa u regionu Bliskog istoka (Rørbæk, 2019, 28) predstavlja snažan podsticaj za izoštravanje i korišćenje postojećih razlika i podjela za mobilizaciju političke podrške i moći. Treba istaći da takva situacija negativno utiče na demokratske reforme u regionu Bliskog istoka.

5.3. Sukobi na Bliskom istoku koji su predmet analize

Ova sekcija će pružiti pregled nekih specifičnih pitanja na Bliskom istoku: kurdski problem u Iraku i etničke tenzije, koji su doveli do građanskog rata u Siriji. Bliski istok karakteriše dominacija politizovanih etničkih, religijskih i kulturnih podjela kao nastavak političkog djelovanja putem mobilizacije identiteta (Hashemi i Postel, 2017). Prema mnogim autorima, Bliski istok je suočen sa povećanjem sektarijanizma, koji se može posmatrati kao tipičan primjer politike identiteta, gdje su razlike identiteta eksploatisane od strane elite za stratešku manipulaciju u političke svrhe (Lynch, 2013; Valbjørn, 2019), što slabi primordijalističke argumente.

5.3.1 *Problem Iračkog Kurdistan*

Kurdi su najveća etnička grupa, koja živi na istoj teritoriji (podijeljena između Sirije, Turske i Iraka) i nemaju svoju državu. U tom smislu, njihovo pitanje je prilično važno za mir na Bliskom istoku. Kurdi su naselili teritoriju sjevernog Iraka i trebalo bi naglasiti da su to bile žrtve napada (čak i sa hemijskim oružjem) od strane autoritarnog režima Sadama Huseina. Stoga, nakon Zalivskog rata 1991. godine, što je rezultiralo zonom zabrane letova na teritoriji, koje je naseljeno Kurdima, Kurdi su dobili više slobode da organizuju svoj politički život. Kao rezultat toga, dvije glavne kurdske stranke: Kurdistanska demokratska partija i Patriotska unija Kurdistan su postali glavni politički akteri na toj teritoriji, imajući u vidu da se stranka Sadama Huseina povukla iz tog regiona (Stansfield, 2013; Jude, 2017; Bengio, 2018).

Iako su dobili šansu da formiraju državu bez rata, oni su započeli građanski rat (koji je trajao od 1994. do 1998. godine), čiji cilj je bio borba za prevlast nad čitavom teritorijom. Situacija je postala kompleksna i rezultirala time da nisu uspjeli da izgrade državu na miran način. Rješenje je bilo koalicija uz podršku SAD-a i Turske, što je dovelo do poboljšanja kvaliteta života na ovoj teritoriji. Iako formalno teritorija Kurda pripada Iraku, ona se može posmatrati kao *de facto* država ili, kako je neki istraživači nazivaju, kvazi-država, jer zadovoljava sve kriterijume definisane Konvencijom iz Montevidea (iz 1933. godine), kao npr. stalno stanovništvo, vlada, definisana teritorija i kapacitet za međunarodne odnose (Jude, 2017).

Uzimajući u obzir prethodne činjenice, moglo bi se zaključiti da koalicija suprotstavljenih strana može biti snažan pokretač formiranja države i u tom smislu bi se mogao analizirati slučaj Iračkog Kurdistan. Ovo je svakako alternativna teorija u poređenju sa belicističkim argumentima, koji govore da ratovanje i geopolitička nadmetanja grade države. Kada je riječ o iračkim Kurdima, veoma je važno napomenuti da je njihova samouprava obezbijedila impresivan ekonomski rast i razvoj u sferi infrastrukture, proizvodnje robe i bezbjednosti. S druge strane, politički sistem se nije razvijao prema ekonomskom, tako da iako imaju autonomiju, neće skorije biti *de facto* priznata kao nezavisna država.

Borba protiv ISIS-a ojačala je poziciju regionalne vlade Kurdistan, omogućavajući im da sprovedu svoju politiku prodaje nafte iz Kirkuka (područje bogato naftom) na globalnim tržištima, što je, čini se, ključno za ekonomski razvoj nezavisnog Iračkog Kurdistan (Natali, 2007; Cagaptay, 2008). Čitava situacija je glavnim akterima Iračkog Kurdistan pokazala da je koalicija ključna za održivi razvoj zemlje i da je to jedini put za formiranje države bez građanskih sukoba. Pored toga, kurdska elita je postala svjesna da je partnerstvo sa SAD-om od suštinskog značaja za budućnost njihove zemlje. SAD su bile promoter i pristalica kurdske koalicije, koja njeguje *de facto* državu. To je dokazano krajem devedesetih, kao i tokom borbe protiv ISIS-a. Zajedno sa SAD-om, Turska podržava iračke Kurde. Međutim, u početku nisu bili voljni da podrže formiranje kurdske države zbog velike kurdske zajednice, koja živi u Turskoj. Kurdi su bili važan vojni saveznik SAD-a u regionu, ali iako se SAD oslanjaju na njihovu pomoć, više vole da zadrže *status quo* u pogledu promjene granica. Razlog za strah može biti u činjenici

da su Kurdi prilično rasprostranjeni po regionu na način da irački Kurdistan ima između 6-8 miliona stanovnika, Turska ima oko 15 miliona Kurda, Sirija ima blizu 2 miliona, dok Iran ima više od 8 miliona Kurda (Jude, 2017, 853).

Imajući u vidu strah, koji je Turska u početku imala i situaciju sa kurdskom manjinom u Turskoj (strah da kurdska manjina može da destabilizuje Tursku), zanimljivo je istaći da se Kurdistan suštinski oslanja na Ankaru u pristupu međunarodnim tržištima ugljovodonika. Ova činjenica je značajna za buduće odnose Turske i Kurdistanu i mogla bi se koristiti kao osnova za dobre odnose. Svakako, Turska, koja je imala namjeru da stekne uticaj u Iraku kojim dominiraju šiiti (epoha posle Sadama Huseina) (Šterbenc, 2018), potpuno se okrenula iračkom Kurdistanu zbog težnje da postane glavni energetske centar za naftne resurse iračkog Kurdistanu (Cagaptay, 2008; Jude, 2017, 860).

Da rezimiramo, može se reći da je kurdsko pitanje veoma važno. Formiranje kurdske države u okviru Iraka je otvoreno pitanje i imajući u vidu raspored kurdske stanovništva po regionu, komplikuje situaciju na Bliskom istoku. U ovoj fazi, preporučljivo je da se kurdska pitanja na teritoriji Iraka razmotre odvojeno od kurdske pitanja u Siriji i Turskoj. Bilo bi prilično komplikovano riješiti kurdsko pitanje za cijeli region na sveobuhvatan način. Naime, za Kurde bi bilo mnogo bolje da svoje pitanje u Siriji rješavaju samo u kontekstu odnosa unutar Sirije. Veoma je teško postići sporazum kada je uključeno previše aktera. Definitivno, pitanje Iračkog Kurdistanu treba intenzivnije tretirati i ne bi trebalo da utiče na rješavanje kurdske pitanja u drugim zemljama (Sirija i Turska).

5.3.2 Sirijski građanski rat

Iako se u početku činilo da je Sirija samo još jedna zemlja u kojoj će pobuna izazvana talasom Arapskog proljeća promijeniti dominaciju porodice Al Asad i promijeniti političku scenu i vlast u zemlji, to se nije dogodilo. Naime, građanski ustanak je gurnuo Siriju u građanski rat (Wimmen, 2016; Zisser, 2017). Razlog za to nije lako pojednostaviti, ali treba uključiti dva glavna faktora da bi se barem dalo osnovno objašnjenje za tu složenu situaciju. Jedan, međunarodni faktor je isprepletanost geostrateških interesa globalnih sila (Šterbenc, 2018), dominantno onih iz Rusije s jedne strane, i SAD-a i EU sa druge strane. Rusija je imala vojnu bazu na sirijskom Mediteranu

i činjenica je da se Rusiji nije dopala ideja da se sirijska teritorija koristi za gasovode koje idu iz Saudijske Arabije ka EU. Međutim, da bi se proizveo ozbiljan sukob, neophodno je da postoje preduslovi u smislu etničkih tenzija. U Siriji je postojala specifična situacija, koju je karakterisao sektarijanizam u društvenim odnosima. Ova specifičnost je posebna izražena kroz činjenicu da je Sirijom upravljala manjinska zajednica alavita (Šterbenc, 2018, 16-17). Oni su zastupljeni sa 10% do 12% sirijskog stanovništva, ali su zauzimali većinu visoko rangiranih pozicija u državi, posebno u vojnim i obavještajnim službama (Wimmen, 2016). U tom smislu, oni su imali privilegovan status, koji se širio u zajednici kroz prijateljske odnose i neformalne mreže unutar nje. Ova zajednica je sada ogranak šiitskog islama, koji nije popularan među ljudima koji praktikuju ortodoksni islam (alavitsko tumačenje islama dozvoljava čak i konzumiranje alkohola). Prema mišljenju većine Sirijaca, alaviti se vezuju za nepravedne privilegije. Alaviti su koncentrisani duž priobalnog planinskog regiona, a glavni gradovi su Latakija i Tartus (Wimmen, 2016).

S druge strane, suniti predstavljaju većinu. U Siriji postoji hrišćanska zajednica, kao što smo ranije spomenuli – Kurdi u sjevernom dijelu zemlje. Tenzije između alavita i sunita su dugogodišnji problem u sirijskom društvu. Suniti uvijek imaju poteškoća u zajedničkom djelovanju sa ujedinjenim vođstvom zbog mnogih konfrontacija između sunita na jugu (poljoprivrednici), beduinskih plemena na sjeveru i istoku, urbanih stanovnika u Damasku i Alepu. Čak ni radikalno muslimansko bratstvo, koje pokušava da uništi alavitski režim, nije moglo da mobiliše većinu sunita u tu svrhu. Alaviti su iskoristili ovu situaciju da povećaju uticaj obavještajnih službi u Siriji (Phillips, 2015; Wimmen, 2016). Kao što je navedeno, animozitet sunita je povećan u posljednjih nekoliko decenija zbog privilegija, koje su dobijali alaviti. Asadova strategija je bila da od alavita napravi lojalan blok, a da suniti ostanu podijeljeni. Takva situacija je izazvala pobunu sunita (Šterbenc, 2018, 18-20).

Ova etnička struktura i okolnosti prije rata bila su čvrsta osnova za pokretanje građanskog rata, gdje demokratija nije bila zajednička odrednica za sve faktore. Naime, ako postoji strah od drugih etničkih grupa, prilično je teško mobilisati kritičnu masu ljudi za demokratske promjene. Alaviti su se plašili svetog rata protiv njih. S druge strane, Kurdi su bili u anti-Asadovskoj koaliciji, ali zbog interesa, i konačno suniti su bili podijeljeni između radikalnih islamista (pridruživanju ISIS-u) i demokratski orijentisanih ljudi, koji

su samo željeli promijeniti režim. Rezultat cijele situacije, uključujući velike sile i njihove geostrateške interese, bio je i krvavi građanski rat.

Na sjeveru Sirije, tokom građanskog rata, 2012. godine je nastala kurdska autonomna regija Rojava. Kurdi u ovom regionu su bili važni saveznik SAD-a u borbi protiv ISIS-a. Pojava ovog regiona je malo zakomplikovala odnose među Kurdima, jer se između njih i iračkih Kurda pojavila svojevrsna konkurencija, što je takođe dovelo do toga da Turska budno prati situaciju zbog svoje kurdske manjine. Stoga bi Kurdi u Siriji trebali da rješavaju svoje pitanje uzimajući u obzir kontekst međuetničkih odnosa unutar Sirije. Ako bi Kurdi svoje pitanje pokušali da riješe sveobuhvatno, to ne bi bilo moguće u ovim međunarodnim okolnostima i dovelo bi u pitanje čak i one do sada postignute pozicije.

Glavni ciljevi Kurda bili su samoodbrana i samouprava bez miješanja sirijske vlade. Kurdi u Siriji, koji su pod stalnim pritiskom sirijske vlade, mogli bi da pojačaju težnju za ujedinjenje sa autonomnim kurdskim teritorijama u Iraku. Međutim, to bi izazvalo oštru reakciju turske vlade, s obzirom na političke ciljeve, koje Kurdi imaju u Turskoj.

Iako se na prvi pogled čini da su ovi sukobi različitog porijekla i prirode, problem se može riješiti na jedinstven način, institucionalnim inženjeringom i angažovanjem spoljnog faktora kao što je EU, koji može garantovati demokratizaciju i određeni stepen integracije. Ono što je posebno interesantno je da bi ovakav model bio obostrano koristan i za Bliski istok i za EU, a doveo bi, ne samo do rješavanja ovog žarišta mogućih sukoba, već i do značajnog ekonomskog napretka, čiji bi efekti prevazilazili EU i Bliski istok. EU bi ojačala svoju geostratešku poziciju i iskoristila svoj meki pristup da predstavi sebe kao globalnog aktera, obezbjeđujući istovremeno nove izvore energije za svoje potrebe.

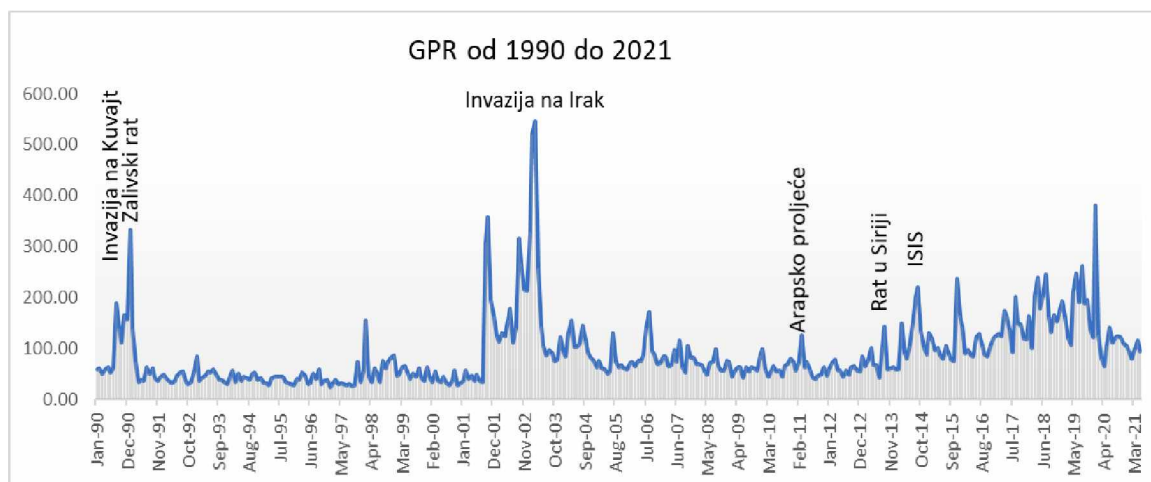
5.4 Posredovanje i uticaj EU kao ključni faktor stabilizacije i demokratizacije

Generalno, za primjenu nekog oblika institucionalnog inženjeringa, potrebno je imati relevantan eksterni faktor, koji će pomoći implementaciji početnog modela i koji će omogućiti njegov razvoj kroz trajni uticaj. Shodno tome, aktivno posredovanje treće

strane ključno je za efikasno sprječavanje, ublažavanje i rješavanje sukoba (Ruhe, 2021). Cilj ovog poglavlja je da predloži sveobuhvatni pristup rješavanju problema na Bliskom istoku kroz strategiju spoljnog uticaja na regionalne integracije i institucionalni inženjering. Imajući u vidu da su u ovom regionu značajno uključene SAD i Rusija, čiji interesi su dijamentralno suprotni, to je prilično teško naći stabilno rješenje sa njima kao glavnim akterima. EU, kao multinacionalna i multikulturalna sila sa mekim pristupom, bi najlakše zadobila povjerenje svih činilaca, što je preporučuje za medijatora za rješavanje ovih konflikata. Stoga će u nastavku biti analiziran potencijal EU kao međunarodnog posrednika za uočene sukobe u regionu Bliskog istoka i predložena efikasna regionalna saradnja uz posredovanje. Posebno je važno da EU ima kapacitet za rješavanje jednog takvog problema u ovom regionu (Scalera i Wiegand, 2018).

EU je percipiran kao značajan bezbjednosni akter, posebno u svom susjedstvu, a u određenim slučajevima je pokazala veću efikasnost u kontekstu izgradnje mira od ostalih aktera zbog svoje specifične strategije posredovanja (Niemann, Haastrup i Bergmann, 2018). Efikasnost posredovanja EU se uglavnom zasniva na regionalnim (geografska blizina) i ekonomskim vezama sa određenim regionima, ali je afinitet posredovanja Evropske unije povezan i sa njenom normativnom moći, posebno u promovisanju i zaštiti demokratskih principa i ljudskih prava, jačanje međunarodne bezbjednosti i očuvanje mira (Stanković, 2022a).

Jedna od osnovnih i veoma važnih preferencija za uspješno posredovanje je da su dugoročni mir i stabilnost u regionu Bliskog istoka od vitalnog interesa i za medijatora. Da bismo potkrijepili ovu tvrdnju, obrađivani su podaci, koji se odnose na globalni indeks geopolitičkog rizika (GPR) prikazan na Slici 20. Kao što se može vidjeti, istaknuti vrhovi globalnog GPR indeksa odnose se na sukobe u Iraku i Siriji. Ovi rizici su imali i sekundarne efekte (migracione krize) koje su nanijele određene udare privredi, ali i samom političkom sistemu EU.

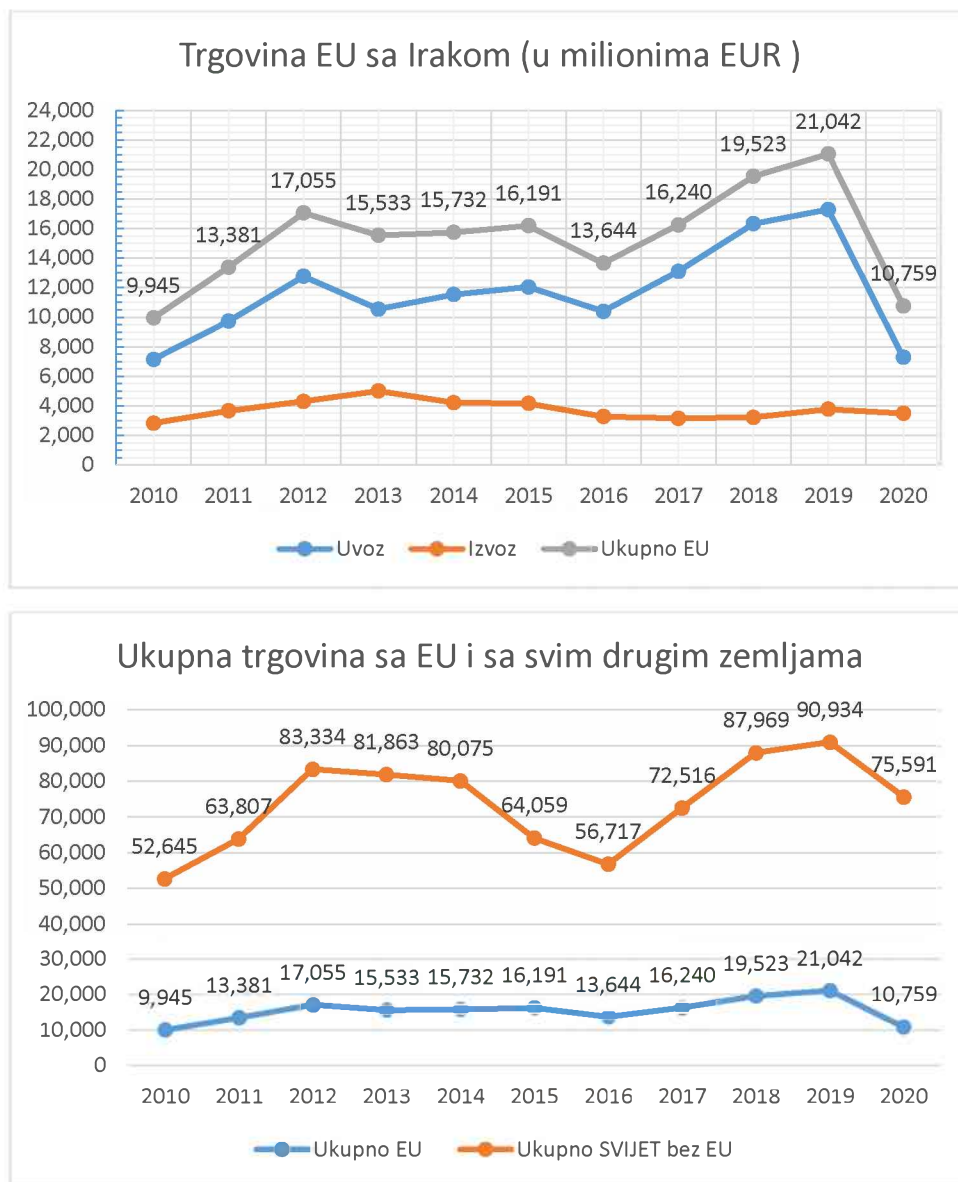
Slika 20. Indeks globalnog geopolitičkog rizika (GPR) mjereno u posljednjih 30 godina.

EU bi nesumnjivo mogao da ima značajan interes da pomogne u rješavanju pomenutih sukoba i da igra važnu ulogu iz više razloga. Prvi razlog je bezbjednost, posebno imajući u vidu geografsku blizinu (Bercovitch i Elgstrom, 2001). Svi ovi sukobi se dešavaju u neposrednom susjedstvu EU i stoga duboki i trajni sukobi nisu u interesu EU. Stoga, EU je motivisan da posreduje u sukobima u svojoj geografskoj blizini. Kao što smo rekli, EU svakako ima najveće izazove u rješavanju problema integracije sirijskih izbjeglica. Štaviše, Evropska politika susjedstva se bavi bezbjednosnom saradnjom (takođe političkom i ekonomskom) sa susjednim regionima, kao što je Bliski istok (Scalera i Wiegand, 2018).

Da bi se dodatno potkrijepio stav EU kao spoljnog faktora, važno je osvrnuti se i na uticaj procesa demokratizacije. U tom smislu, pokazalo se da je vrijeme neophodno za demokratizaciju povezano sa geografskom distancom između posmatrane zemlje i zapadnih demokratskih aktera (Grimm i Weiffen, 2018, 265-267). U Tolstrupovom radu (2013) se pokazalo da ako je region bliži demokratskim centrima, trebalo bi da bude skloniji prihvatanju demokratskih normi, što rezultira bržom i efikasnom demokratizacijom. Dakle, položaj EU je sasvim pogodan da utiče na demokratizaciju na Bliskom istoku.

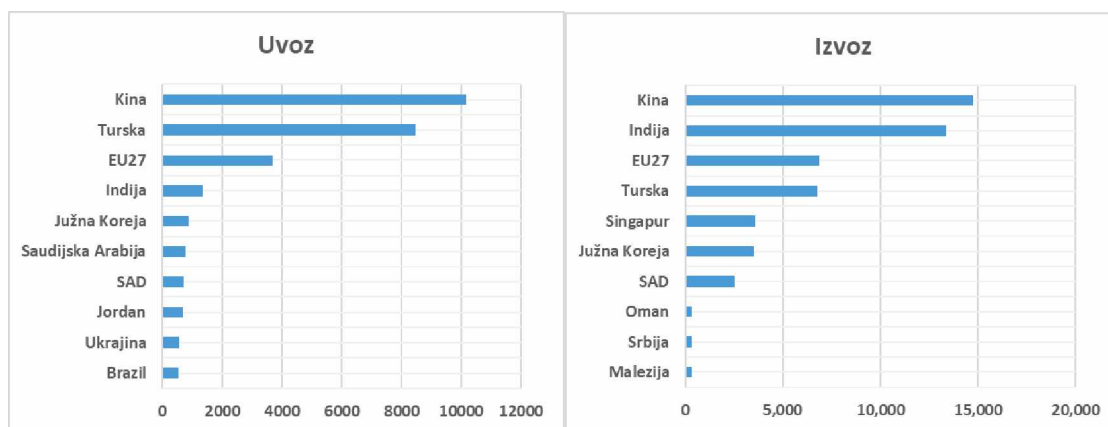
Drugi razlog su ekonomski benefiti, koju bi EU mogao imati, ukoliko ovaj region bude miran i prosperitetan. Naime, EU, kao meka sila, tradicionalno se posmatra kao akter, koji je sposoban da efikasno koristi ekonomiju i trgovinu kao spoljnopolitički mehanizam za širenje demokratskih standarda i normi (Scalera i Wiegand, 2018). Snažna ekonomska saradnja, trgovinski sporazumi, investicioni i razvojni projekti u pogođenom regionu predstavljaju naglašenu posredničku moć EU u upravljanju sukobima (Cumming, 2015), posebno u njenom susjedstvu, kao što su zemlje Balkana i Bliski istok.

Treći razlog je energija. Naime, posebno je važno da je region Bliskog istoka bogat energetske resursima, koji mogu biti odlična alternativa ruskim resursima, od kojih je EU prilično zavisna. Da bismo empirijski potkrijepili prethodne tvrdnje, urađena je opsežna analiza podataka vezanih za trgovinu i partnerstvo između EU i Sirije i EU i Iraka. Slika 21 (gore) prikazuje trgovinu (uvoz i izvoz) između Evropske unije i Iraka po godinama od 2010. do 2020. godine. Poređenje ukupne trgovine između Iraka i Evropske unije i Iraka i ostalih zemalja osim Evropske unije, dato je na Slici 21 (dolje). Pored toga, deset glavnih trgovinskih partnera za Irak prikazano je na Slici 22.

Slika 21. Gore: Trgovina između Iraka i Evropske unije od 2010. do 2020. godine (izvoz, uvoz i ukupno), Dolje: Ukupna trgovina sa Evropskom unijom u odnosu na ukupnu trgovinu sa ostalim zemljama isključujući Evropsku uniju (proračun zasnovan na podacima Eurostat Comext i MMF-a). Izvori: Eurostat Comext, ‘Total Goods: EU Trade flows and balance’, European Commission, 2020; IMF (International Monetary Fund), ‘Total Goods: Trade flows and balance and Top trading partners 2020 for Iraq and Syria’, 2020.

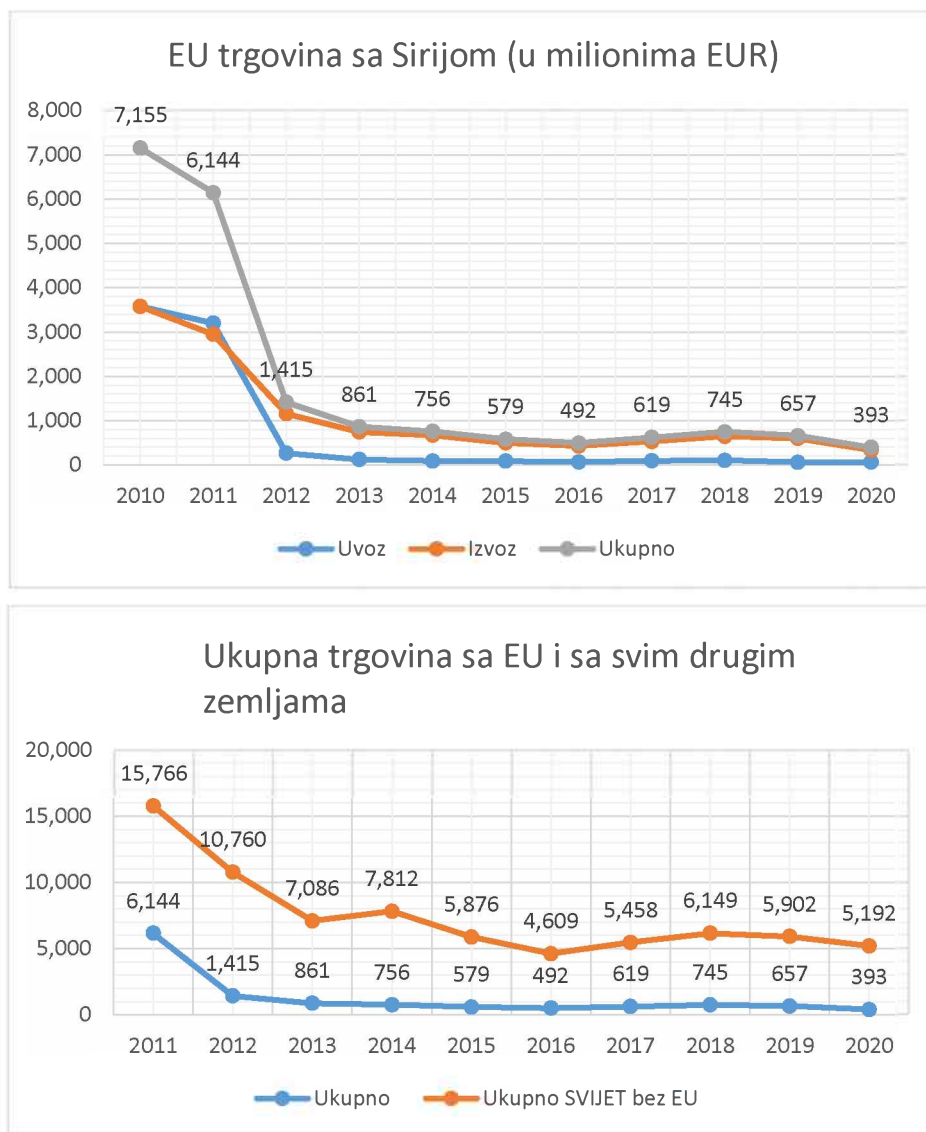
Uvoz Iraka je znatno veći od izvoza (Slika 22) i rastao je do pandemije 2020. godine. S druge strane, irački izvoz u EU je priličan stabilan. Takođe se na Slici 23 može vidjeti da je EU treći partner Iraka u pogledu uvoza i izvoza. Što se tiče uvoza, prve dvije su Kina i Turska, a kod izvoza – Kina i Indija. Kada je riječ o uvozu od strane EU, treba istaći da sav uvoz čini gorivo (99,7%), dok Irak iz EU uvozi uglavnom mašine i transportnu opremu, kao i hemijske proizvode.

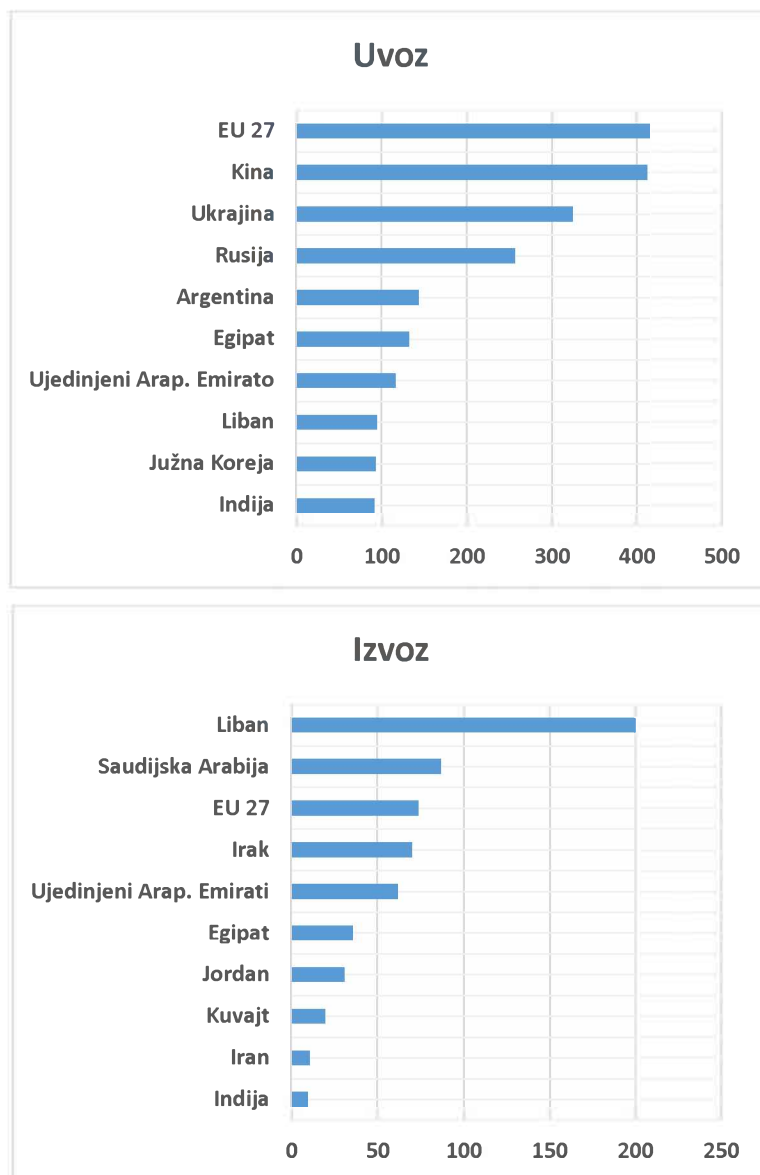
Slika 22. Top 10 trgovinskih partnera za Irak. Izvori: IMF (International Monetary Fund), 'Total Goods: Trade flows and balance and Top trading partners 2020 for Iraq and Syria', 2020.

Na Slikama 23 i 24 su prikazani statistički obrađeni podaci, koji se odnose na Siriju. Uvoz i izvoz EU-Sirija dati su u periodu od 2010. do 2020. godine (Slika 23 gore). Poređenje ukupne trgovine Sirije-EU i trgovine sa drugim zemljama dato je na Slici 23 (dolje). Primijetimo da kada izostavimo 2010. i 2011. godinu, dobijamo realniju sliku vezano za varijaciju uvoza i izvoza, jer se preostali period odnosi na okolnosti nakon izbijanja krize i rata u Siriji.

Može se primijetiti da je EU 2010. i 2011. godine prije izbijanja sukoba imao mnogo veći uvoz iz Sirije nego 2019. i 2020. godine (ako uporedimo 2010. i 2020. godinu, taj odnos je blizu 60 puta). Takođe, uvoz Sirije iz EU je opao deset puta. Što se tiče uvoza iz EU, dominiraju poljoprivredni proizvodi, dok EU dominantno izvozi tehničku opremu.

Slika 23. Gore: Trgovina između Sirije i Evropske unije od 2010-2020 (izvoz, uvoz i ukupno), Dolje: Ukupna trgovina sa EU u odnosu na ukupnu trgovinu sa drugim zemljama izuzev EU (autorski proračun zasnovan na podacima Eurostat Comext i MMF-a). Izvori: Eurostat Comext, 'Total Goods: EU Trade flows and balance', European Commission, 2020; IMF (International Monetary Fund), 'Total Goods: Trade flows and balance and Top trading partners 2020 for Iraq and Syria', 2020.

Slika 24. Top 10 trgovinskih partnera za Siriju. Izvori: IMF (International Monetary Fund), ‘Total Goods: Trade flows and balance and Top trading partners 2020 for Iraq and Syria’, 2020.

Slika 24 prikazuje deset najvećih partnera Sirije u pogledu uvoza i izvoza. Među njima, najviše uvoza iz Sirije ima EU, dok je po izvozu EU treći partner Sirije poslije Libana i Saudijske Arabije. Gledajući ove podatke, možemo zaključiti da je EU značajan trgovinski faktor i za Siriju i za Irak. Posebno, kada se analizira Sirija, treba imati u vidu obim trgovine, koji se može razviti u budućnosti, a koji bi trebalo da premaši brojke za 2010. i 2011. godinu. Jačanje ekonomske saradnje i razmjene sa EU, Siriji i Iraku bi

donijelo mnoge koristi u oporavku njihovih ekonomija, a za EU bi ulaganje u Siriju i Irak moglo biti dobra investicija u budućnost.

Konačno, značajan stepen povjerenja bi takođe moglo biti odlučujući u procesu medijacije. Uloga EU kao spoljnog faktora je sasvim prikladna za razmatrane zemlje Bliskog istoka imajući u vidu multinacionalnu i multikulturalnu strukturu Unije. Jedinstvo EU predstavlja prednost u smislu prihvatanja, kredibiliteta i povjerenja kao posrednika (Elgstrom et al., 2018; Niemann, Haastруп i Bergmann, 2018). EU je kao takav privlačniji za saradnju od Rusije i SAD-a, jer ove zemlje na Bliskom istoku imaju manju distancu od EU, a istovremeno EU predstavlja atraktivan uzor u smislu integracije. Primjer, koji ide u prilog navedenom, je ogroman procenat migranata iz Sirije i Iraka, koji biraju EU kao destinaciju (npr. oko milion migranata iz Sirije živi u EU) (UNHCR, 2021, Stanković, 2022b). Veliki broj izbjeglica, koje su dobile azil na Zapadu, mogao bi da bude dodatna spona za uspostavljanje većeg povjerenja između EU i dvije zemlje. Stoga uticaj takve moći može biti veoma produktivan i rezultirati dugoročnim stabilnim rješenjima. Međutim, da bi se postigao željeni efekat, potrebno je napraviti plan saradnje, koji bi uključivao i EU.

5.4.1 Koncept strategije EU posredovanja zasnovane na pristupu regionalne saradnje

Uspjeh spoljnog uticaja i posredovanja je usko povezan sa odnosima između ovog regiona i medijatora. Stoga je neophodno stvoriti sistemski okvir i atraktivnu politiku saradnje u smislu ponude određene vrste regionalnih integracija. Dosadašnji pristup EU situaciji na Bliskom istoku karakteriše mnogo inicijativa, ali nedostaje opšta multilateralna strategija (multilateralizam umjesto bilateralizma) (Kahraman, 2011). Pokušaj posmatranja i rješavanja problema i sukoba (o kojima je bilo riječi) kao zasebnih slučajeva ne djeluje kao efikasan pristup imajući u vidu previše uključenih aktera, različitih identiteta i isprepletanih interesa, koji zajedno izazivaju efekat začaranog kruga. Umjesto toga, moglo bi biti efikasnije razvijati sveobuhvatnu regionalnu strategiju, koja bi koristila višeslojne mehanizme kohezije kroz intenzivnu saradnju i čvršće ekonomske veze sa EU, a u cilju stvaranja demokratskih institucija i društva orijentisanog ka

ekonomskom rastu i razvoju. Dakle, EU bi trebao da se opredijeli za regionalno rješenje na Bliskom istoku kroz razvoj posebnih programa ekonomske, naučne, tehnološke, kulturne saradnje podržanih finansijskim podsticajima i investicijama, a koordinisanih od strane EU. U ovom scenariju, EU nije samo posrednik, već i uticajni akter koji nameće norme i uslove za izgradnju čvršćih veza između uključenih aktera na Bliskom istoku i EU. Samim tim podstiče i saradnju u regionu. U tom slučaju, bilo bi interesantno razmotriti određenu vrstu integracija unutar Bliskog istoka, koja bi uporedo mogla da ispuni zahtjeve približavanja Evropskoj uniji. Pošto imamo veoma specifičnu situaciju na Bliskom istoku, bilo bi efikasno i da se u prvoj fazi postave neki manje restriktivni zahtjevi, kakve na primjer nameće NATO svojim budućim članicama.

Dakle, da bi se stvorili preduslovi za efektivne spoljne uticaje, potrebno je definisati posebne ciljeve za određene zemlje, čije bi ispunjavanje donijelo određenu satisfakciju. U tom smislu, dobar model bi bio da EU proklamuje određenu vrstu integracije u ovom regionu, koja bi pored postojećih zemalja/regiona uključila Tursku. Ove integracije bi po strukturi mogle biti slične MERCOSUR-u u Južnoj Americi (Baumann, 2008), ali u ovom slučaju bilo kakvu vrstu institucionalnog povezivanja Evropske unije treba da nagradi u vidu investicija i beneficija, koje bi zemlje Bliskog istoka dobile za saradnju sa EU. Dakle, kroz integracije bi se proklamovao određeni nivo standarda, čije usvajanje bi omogućilo ostvarivanje pogodnosti u saradnji sa EU. Kroz ovaj mehanizam bi se obezbijedila kontrola institucionalnog dizajna, a time i funkcionalnost pojedinih zemalja i regiona u cjelini. Izgradnjom ovakvih odnosa, EU bi izgradio pouzdanog partnera u svom susjedstvu i otvorila velike mogućnosti za ekonomsku saradnju ovog regiona i EU. S obzirom na političke i ekonomske kapacitete EU, malo je vjerovatno da bi bilo koji dio regiona mogao da ostane po strani i da ne učestvuje u takvom planu integracija. Činjenica da je Turska već dugi niz godina kandidat za članstvo u EU bi pomogla da se cio ovaj proces olakša, a sa druge strane otvorio bi se novi modalitet saradnje između EU i Turske. Na taj način bi Turska kao članica NATO-a dobila potpuno novu ulogu i bila bi most saradnje Bliskog istoka i EU.

Ovakav scenario bio bi veliki korak u međunarodnim odnosima i pokazao bi put za rješavanje problema mnogih drugih regiona. Stvaranje bližih veza između različitih regionalnih institucija kroz saradnje sa EU i međunarodnim multilateralnim institucijama,

sistemske će poboljšati produktivnost i ekonomsku komplementarnost, a samim tim i poboljšati regionalnu trgovinu i regionalne društveno-ekonomske integracije. Štaviše, na ovaj način ne samo da bi se riješio ogroman problem trajnih etničkih sukoba i nestabilnosti, već bi se otvorile i mogućnosti za ekonomski rast Evrope i Bliskog istoka sa potencijalom da značajno doprinesu svjetskoj privredi.

Na kraju, važno je dodatno obrazložiti izvodljivost razmatranog pristupa. Kako je ranije naglašeno, Turska bi imala veoma važnu ulogu i imala bi višestruku korist od takve ideje. Turska, kao najveća privreda, značajno bi oblikovala ekonomiju ove nove moguće zajednice i mogla bi izvući značajne koristi kroz trgovinu energijom. Sirija bi dobila stabilnost i značajno povećala svoju operativnost. S druge strane, irački Kurdi bi dobili veći stepen slobode i intenzivnom trgovinom i komunikacijom došli do rješenja, koje bi bilo optimalno za njihovo funkcionisanje. Kako je rečeno, EU bi dobio snažnog partnera u svom susjedstvu, koji bi uticao na razvoj privrede u samoj EU, prije svega kroz energente, ali i druge vrste resursa.

5.4.2 Institucionalni inženjering i modeli podjele vlasti u promovisanju političke stabilnosti u regionu Bliskog istoka

Proces društveno-ekonomske integracije na Bliskom istoku, predloženom regionalnom strategijom EU, trebao bi da bude praćen razvojem stabilnog i demokratskog političkog okruženja u svakoj od konfliktnih zona. Pojam institucionalnog inženjeringa je razmatran u literaturi (McCulloch, 2014) i on pruža neka rješenja u dizajniranju institucija sa ciljem da se smanji mogućnost etničkog sukoba, odnosno da se ublaži i suzbije konflikt. Naime, kroz proces intenzivne saradnje sa EU, region treba da iskoristi priliku da postepeno usvaja EU norme, demokratske principe i institucionalni dizajn kako bi se bavio etničkim sukobima i socio-kulturnim podjelama. Stoga, u nastavku razmatramo neke mogućnosti institucionalnog dizajna, koji se može primijeniti u razmatranom slučaju sukoba na Bliskom istoku, u koordinaciji sa EU kao spoljnim garantom i fasilitatorom procesa demokratizacije i integracije.

U konceptualizaciji prakse podjele vlasti u duboko podijeljenim društvima, postoje dva glavna politička pristupa poznata kao konsocijacionizam (Lijphart, 1977) i

centripetalizam (Horowitz, 1985). Ovi pristupi se bave modalitetima u dizajnu političkih institucija. Konsocijacionalizam se zalaže za velike koalicije vođa grupa; autonomija grupa, međusobni veto na pitanja, koja su od vitalnog značaja za grupe. Glavne premise su uključivanje, predstavljanje, podjela vlasti i promocija principa proporcionalnosti u javnom sektoru i izbornom sistemu (Deschouwer, 2006; Bogaards, 2019). Interesi etničkih grupa mogu se pravilno artikulirati kroz različite tipove regionalizacije i modela upravljanja podjelom vlasti (Basedau, 2011; Posthuma, 2011). Centripetalizam, s druge strane, favorizuje koalicije umjerenih partija. Fokus nije na zagovaranju etnički zasnovane autonomije, već na promjeni etničke politike. Shodno tome, fokus je na većinskim izbornim sistemima, koji treba da budu orijentisani ka podsticanju umjerenih, kao i podsticaju za međuetničke i multietničke stranke i kandidate (Bogaards, 2019). Centripetalizam ima za cilj da zadrži različite etničke grupe na okupu i da obezbijedi političku stabilnost i demokratski razvoj (Reilly, 2012, 263).

Obično se u literaturi na konsocijacionalizam i centripetalizam gleda kao na suprotnosti, ali se zapravo ne mogu smatrati nespojivima (Bogaards, 2019). Štaviše, hibridni model zasnovan na kombinaciji u kojoj su neki elementi centripetalizma ugrađeni u konsocijacijski model bio bi interesantan za analizu, jer ova kombinacija može da obezbijedi veću stabilnost konsocijacijskog modela. Dakle, elementi oba modela mogu se kombinovati na različite načine kako bi se optimizovao institucionalni dizajn za specifične vrste etničkih sukoba na Bliskom istoku. U tom smislu, u nastavku ćemo detaljnije razraditi koncept institucionalnog dizajna za ovaj region.

Institucionalno rješenje za ovu situaciju trebalo bi da bude u formi konsocijacionalizma (Reilly, 2012, 261-262), koji stimuliše političko učešće različitih etničkih grupa i artikulaciju njihovih interesa kroz regionalno orijentisanu strukturu i model upravljanja podjelom vlasti (Basedau, 2011; Posthuma, 2011; McCulloch, 2017, 405-407). U nekim situacijama, konsocijacijski model može držati društvo podijeljenim bez intenzivnih interakcija između podijeljenih grupa, ali to nije garancija za dugoročnu stabilnost. Stoga bi bilo veoma važno ugraditi i neke elemente centripetalizma (Reilly, 2018), koji se zaista zasniva na podsticajima za zajedničko političko djelovanje, za razliku od konsocijacionalizma, koji nameće određena ograničenja za saradnju (McCulloch, 2017, 418; Bogaards, 2019). Imajući u vidu da su konsocijacionalizam i centripetalizam

suprotstavljeni, sistem treba implementirati na način da su političke institucije osmišljene na osnovama konsocijacije, dok centripetalizam treba da bude ugrađen u zajedničke naučne i kulturne institucije kroz koje će se postići jači faktor integracije za različite etničke grupe. Takva strategija može dovesti do većeg povjerenja, intenzivnije saradnje, veće međuzavisnosti, što posljedično proizvodi veću stabilnost i demokratizaciju. Izrael, na primjer, ima veliki naučni i tehnološki potencijal i sa predloženom strategijom regionalne integracije, koju posreduje EU, može preuzeti glavnu ulogu u transferu znanja i tehnologije u cijelom regionu.

Razmotrimo sada složenu situaciju u Siriji sa tri etničke grupe: alavite, sunita i Kurde. Opet, jedno od razumnih rješenja bi moglo biti primjena konsocijacionizma kao modela institucionalnog inženjeringa. U tom smislu bi se mogla formirati tri entiteta, i to autonomni kurdski region (sa većinom Kurda) u sjevernoj Siriji, alavitski region uz priobalni mediteranski region sa alavitskom većinom, a ostatak zemlje bi trebalo da bude rezervisan za većinu sunita. U prvoj fazi, to bi mogla biti unija ili federacija tri konstituenta sa pravom da sve one mogu postati nezavisne države, ali ne prije nego što se postigne određeni nivo demokratije. Dakle, visok nivo demokratizacije je preduslov za svaku strukturnu promjenu. U uspostavljenoj demokratiji, građani su odgovorniji i pragmatičniji i imaju razvijenu sposobnost da odaberu ono šta je za njih najprikladnije. Dodatni doprinos se može postići hibridnim rješenjima. Dakle, konsocijacionizam treba kombinovati sa kulturnim i naučnim centripetalizmom, koji će doprinijeti saradnji među grupama, smanjenju društvenih rascjepa i povećanju demokratizacije, posebno u okviru intenziviranja odnosa sa EU. Nakon što se demokratizacija ostvari, bilo bi jasno šta bi bila dominantna tendencija: težnja ka jačoj saradnji ili težnja ka nezavisnosti.

Po ustavu, Republika Irak je federalna, pri čemu je ovaj federalni element uglavnom bio zahtjev iračkih Kurda, koji su insistirali na kurdskom regionu zvanom Kurdistan, sa svojim političkim institucijama (predsjednik, parlament i vlada). Dakle, politički sistem karakteriše segmentalna autonomija, odnosno teritorijalna autonomija, gdje je kulturna zajednica kompaktna unutar jednog regiona (McGarry i O'Leary, 2007; O'Leary, 2013). Politički sistem se suočava sa nekoliko nedostataka važnih konsocijacijskih karakteristika, kao što su velika koalicija i pravo veta za etničke i kulturne grupe. Čini se da bi u pogledu teritorijalne autonomije mogao biti najprikladniji sličan model sličan kao

u Belgiji, odnosno Bagdad kao prijestonica i posebna multikulturalna i multietnička cjelina, Kurdistan, južni region kojim dominiraju šiiti i zapadni region u kome dominiraju suniti. Štaviše, potrebno je promijeniti ustav kako bi se omogućilo uvođenje nekih elemenata centripetalizma kako bi se povećao osećaj jedinstva, poboljšala komunikacija između regiona i grupa i smanjile mogućnosti za sukobe kroz demokratizaciju i ekonomsku, kulturnu i naučnu saradnju uz posredovanje EU.

5.5 Zaključna razmatranja vezano za rješavanje situacije na Bliskom istoku

Prethodna analiza je pokazala da je situacija u razmatranom regionu Bliskog istoka veoma složena u smislu da su etnički sukobi često dovodili do krvavih sukoba i ratova. Postojeće tenzije i animoziteti su veoma ukorijenjeni u istorijskom nasljeđu i političkom životu, što čini da svaka strana nije sklona pregovorima i samim tim je dogovor teško postići. Interesi velikih sila često dodatno komplikuju situaciju. Rješenje je predloženo u vidu intenzivnijeg geostrateškog pozicioniranja i angažovanja EU u cilju obezbjeđivanja regionalnih integracija koje bi podstakle regionalnu saradnju i ekonomsko-socio-kulturni razvoj.

Razmatrana vrsta problema obično se rješava posmatranjem svakog segmenta problema pojedinačno, odnosno pronalaženjem više individualnih rješenja. Međutim, čini se da su pojedinačni pristupi u rješavanju pomenute krize neefikasni zbog mnoštva isprepletenih unutrašnjih i međunarodnih interesa, te je stoga potrebno usvojiti sistemski pristup. Cilj ovog poglavlja bio je da se višeslojnom analizom dođe do sveobuhvatnog rješenja. Da bismo riješili ovako složen problem, pošli smo od same teorijske postavke sukoba i istorijskih uzroka. Dalje, kroz empirijsku analizu i neke parcijalne rezultate iz literature, definisan je sveobuhvatniji pristup u kojem bi EU trebao da ima posebnu ulogu. Problem zahtijeva paralelno angažovanje u sferi ekonomije, politike i međunarodnih odnosa. Naime, EU treba da igra ulogu posrednika i nosioca ekonomskog razvoja i saradnje u regionu kako bi se unaprijedila interakcija između različitih aktera kroz različite nivoe integracije. Dakle, ovaj pristup treba da bude praćen određenim stepenom integracije i političkog inženjeringa. Ekonomska i politička snaga EU i njeni geostrateški interesi u

neposrednoj blizini su garancija da se takav pristup može uspješno primijeniti. Analizom empirijskih podataka može se zaključiti da postoji značajan stepen saradnje i ekonomske razmjene između EU i Iraka i Sirije. U prilog predloženom pristupu govori i činjenica da su zemlje Zapadnog Balkana, koje su bile pogođene intenzivnim sukobima tokom 1990-ih, dostigle zavidan nivo saradnje fokusirajući se na zajedničke ciljeve u ispunjavanju specifičnih agendi, koje je postavila EU. Ono što je interesantno za oba regiona jeste da su izbjeglice iz konfliktnih područja tražile azil u EU i uglavnom su nastavile život u EU. Vjerovatno bi se ove integracije odvijale sporijim tempom nego na Balkanu, ali bi se, u svakom slučaju, približavale trajnoj stabilnosti i miru.

Konačno, EU bi ovakvim rješenjem ostvarila geostrateški uticaj, koji bi joj omogućio bolje globalno pozicioniranje, a istovremeno bi obezbijedila alternativu za snabdijevanje energijom. Dakle, u kontekstu rivaliteta sa Rusijom, treba istaći da EU odgovara miran i prosperitetan region Bliskog istoka, a Rusiji nestabilan i konfliktan, jer se na taj način pristup izvorima energije drži dalje od EU.

6. Južna Amerika

6.1 Uvod

U cilju razmatranja Južne Amerike sa aspekta energetske geopolitike, neophodno je analizirati energetske resurse, da bi na bazi kapaciteta energetske izvora mogli da stavimo manji ili veći fokus na pojedine regione. Od posebnog značaja za Južnu Ameriku je izučavanje ruskih uticaja i veza i njenog geopolitičkog interesa u ovom dijelu svijeta. Rusija je, sa jačanjem ekonomske moći, pojačavala svoj geopolitički uticaj i interes za ovaj region, a to je radila kroz obnavljanje i jačanje veza, koje je bivši SSSR imao u Južnoj Americi. Pored ruskog geopolitičkog interesa, važan je faktor podložnosti ovog regiona za uticaj trećih strana. U tom smislu, biće razmatran kompetitivni autoritarizam u pojedinim zemljama koje su bogate energetske resursima. Naime, ekonomska situacija i socijalni nemiri su značajan činilac koji ove države čine pogodnim za uticaj treće strane. Ova analiza posebno dobija na značaju ako se uzme u obzir činjenica da postoje svi preduslovi i značajan potencijal da ovaj region postane izvor intenzivnih sukoba, kao rezultat sukobljenih interesa velikih sila.

6.2 Energetski resursi u Južnoj Americi

Južna Amerika ima značajan potencijal u pogledu proizvodnje i snabdijevanja naftom. Poslije Bliskog istoka, ona je druga u svijetu po proizvodnji nafte. Venecuela zauzima prvo mjesto u svijetu po nalazištima nafte (303 milijardi barela, što čini oko 17,9% svjetskih rezervi) (Mares, 2015; OPEC, 2020). Ogromna nalazišta nafte i prirodnog gasa nalaze se u basenu Marakaiba u zapadnoj Venecueli i protežu se ka istoku. Ekvador je takođe veliki izvoznik nafte, dok su Bolivija i Čile među vodećim svjetskim proizvođačima litijuma i bakra.

Bolivija ima više od polovine svjetskih rezervi litijuma, koje se procjenjuje na 21 miliona metričkih tona, što je ključno za proizvodnju baterija za električne automobile, dok Čile ima rezerve litijuma u iznosu od 9,2 miliona metričkih tona (Statista, 2021). Većina rezervi litijuma se nalazi u Salar de Ujuni (Bolivija). Prema ustavu iz 2009. koji je usvojila vlada Bolivije, prirodni resursi zemlje pripadaju narodu Bolivije i država mora njima upravljati u njihovom kolektivnom interesu (Heredia, Martinez i Surraco Urtubey, 2020; Aguirre, 2021).

Za Južnu Ameriku je karakteristično je da države koje ostvaruju značajan dio svojih prihoda od energetske resursa imaju niži ekonomski rast i veću stopu siromaštva. Politička nestabilnost povezana sa naftom naglašena je u konceptu „prokletstva energetske resursa“. Teorija „prokletstva energetske resursa“ se bavi pretpostavkom da zastupljenost prirodnih resursa, umjesto da dovede do ekonomskog rasta, izaziva mnoštvo političkih i socijalnih problema u zemljama u razvoju. Veća stopa siromaštva, ekonomska kriza, autoritarizam i veći intenzitet sukoba su karakteristike koje su često povezane sa bogatstvom resursa (Papyrakis i Pellegrini, 2019). Sistemi sa ovakvim karakteristikama su skloni uticajima sa strane, a posebno interesantan je uticaj Rusije, koji se zasniva na odnose koje je SSSR imao na ljevičarske partije širom svijeta sa posebnom akcentom na Južnu Ameriku.

6.3 Istorijski pregled odnosa SSSR-a i država u Južnoj Americi

Rusku geopolitičku komponentu karakteriše značajan pad intenziteta nakon raspada SSSR-a, da bi potom njena geopolitička komponenta počela da raste. Sa rastom geopolitičke komponente, pojačavale su se i tendencije Rusije da obnovi i ojača veze koje je nekad SSSR imao u Južnoj Americi. Stoga, da bi bolje razumjeli trenutna kretanja, daćemo kratak pregled istorijskih veza i uticaja SSSR-a u Južnoj Americi.

Nakon Kubanske revolucije 1959. godine, Sovjetski Savez se počeo fokusirati na Južnu Ameriku kao na strateški važan region u koji treba ulagati i tada su uspostavljeni intenzivniji odnosi između Sovjetskog saveza i zemalja u Latinskoj Americi (Nolte i Wehner, 2015; Shuya, 2019). Slanjem oružja ljevičarskim snagama, kao i ekonomskoj

pomoći Kubi i Nikaragvi, Rusija je u tom trenutku započela vojne aktivnosti u nastojanju da se suprotstavi SAD-u i poremeti globalni poredak.

Sovjetski Savez je njegovao veze sa ljevičarskim partijama i revolucionarnim pokretima u Južnoj Americi. SSSR je u to vrijeme počeo da osniva institute za latinoameričke studije, djelimično motivisan optimizmom u pogledu mogućnosti za unaprijeđenje sovjetskog strateškog položaja na ovom kontinentu.

Dakle, Sovjetski Savez je takođe održavao veze sa liderima koji, iako nisu bili komunisti, su imali populističku orijentaciju što ih je učinilo manje ili više spremnim da sarađuju sa SSSR-om. Među tim liderima su bili general Hoze Tores u Boliviji, Huan Peron u Argentini i Salvador Aljende u Čileu. Kasnije, Sovjetski Savez je nastavio značajne ekonomske veze sa konzervativnijim vladama. Na primjer, kada su SAD prestale da isporučuju žitarice Sovjetskom Savezu 1980. godine, Argentina, koja je tada bila pod vojnom diktaturom, postala je značajan izvoznik žita za SSSR. Tokom Hladnog rata, sovjetske ekonomske veze sa Južnom Amerikom takođe su uključivale učešće u izgradnji hidroelektrana u Brazilu i Kolumbiji, projekti navodnjavanja u Venecueli, kao i trgovinske veze poput uvoza banana iz Ekvadora (Sanchez, 2010).

Tokom 1990-tih godina, ekonomska pomoć, kao i diplomatske aktivnosti nove ruske vlade u ovom regionu su se značajno smanjile. Prvih godina nakon Hladnog rata, paralelno sa transformacijom ruske ekonomije, njene ekonomske veze sa Južnom Amerikom su bile fokusirane na industrije poput rudarstvo, nafte i oružja, preko kojih je Rusija kasnije izgrađivala intenzivnije međunarodne odnose.

6.4 Obnavljanje ruskog prisustva u Južnoj Americi

Nakon dolaska ljevičarskih vlasti u Južnoj Americi 2000-ih godina, odnosi između Rusije i Južne Amerike značajno su počeli da se poboljšavaju. Rusija na Južnu Ameriku gleda kao na područje od sve većeg ekonomskog i geopolitičkog značaja, ali kao na plodno tle za plasiranje ideje i uspješnog podsticanja svog „multipolarnog svijeta“ (Beasley-Murray,

Cameron, i Hershberg, 2009; Ellis, 2015; Pavlova, 2017). Ne manje važno je naglasiti da je Južna Amerika važna za Rusiju i zbog njene geografske blizine SAD-u.

Kako smo napomenuli, sredinom 2000-ih, Rusija je počela ponovo da uspostavlja intenzivnije odnose sa zemljama u Južnoj Americi. Rusija je aktivna u Južnoj Americi prvenstveno kroz prodaju oružja, kao i kroz trgovinske sporazume (Blank i Kim, 2015; Shuya, 2019). Iako su ove aktivnosti uglavnom vođene ekonomskim podsticajima, Putinova motivacija da ojača položaj Rusije u ovom regionu takođe je čvrsto ukorijenjena u geopolitici. Posebno važno je istaći da je Rusija nastojala da razvije partnerstvo sa zemljama, sa kojima imaju zajednički interes i kojima ne dominiraju SAD ili EU.

Kao kontra-balans naporima SAD-a i EU da izoluju Rusiju zbog ukrajinske krize, Rusija je željela da pokaže svoj uticaj širom svijeta. U tom smislu, nakon izbijanje ukrajinske krize, Južna Amerika je ponovo bila u njenom fokusu kroz niz diplomatskih aktivnosti; Putin je posjetio Kubu, Argentinu, Brazil u julu 2014. godine, a cilj posjete je bio čitav set trgovinskih sporazuma (Ellis, 2015). Rusija koristi ekonomske odnose u industrijama u kojima ima konkurentsku prednost, kao što su prodaja oružja i prodaja nuklearnih reaktora, kako bi iskoristila političku podršku svojih saveznika u korist svojih političkih stavova, ujedno se suprotstavljajući međunarodnim aktivnostima i uticaju SAD-a (Jeifets, 2015; Shuya, 2019).

Dakle, kako bi proširila svoj uticaj u ovom regionu, Rusija se često oslanjala na prodaju oružja i trgovinske ugovore u energetsom sektoru. Ovakvi naporu Rusije da ojača veze sa Južnom Amerikom imaju jednu značajnu pogodnost. Naime, određene zemlje Južne Amerike su već upoznate sa sovjetskim oružjem i opremom jer su ih ranije kupovali, a rusko oružje ih posebno privlači i zbog niže cijene. S druge strane, Rusija želi da prodaje oružje kako bi održala i ojačala partnerstvo sa državama, poput Venecuele, Perua i Kube, u smislu bezbjednosti.

Međutim, SAD su svjesne činjenice da je pomoć ruske vlade energetskej industriji u Venecueli zapravo jedan od ključnih elemenata pokušaja poboljšanja političke situacije u toj zemlji i na taj način njenom dovođenju veće zavisnosti od Rusije. Činjenica da je Rusija kupovala i preprodavala oko 70% venecuelanske nafte, pokazuje koliko je za

Venecuelu, u uslovima sankcijama SAD-a, krucijalno da sarađuje sa ruskim naftnim kompanijama (Ellis, 2019).

Treba naglasiti da su se intenzivirale i druge aktivnosti Rusije, poput jačanje kulturnih i političkih veza i korišćenje medija na španskom jeziku. Naime, Rusija ima za cilj da poveća svoj informativni uticaj u Južnoj Americi. Kroz svoje izdanje na španskom jeziku, *RT en Espanol*, TV kanal *Russia Today* se, toko proteklih deset godina, razvio se u najmoćnije i najistaknutije rusko meko oružje. Ruski kanal služi kao platforma za ljevičarske političare u ovom regionu i blisko sarađuje sa venecuelanskim kanalom Telesur (Milosevich-Juaristi, 2020).

Iako Rusija intenzivno sarađuje sa zemljama u Južnoj Americi od 1997. godine, njene diplomatske i političke aktivnosti dostigle su svoje vrhunce 2008. i 2014. godine. Oba su se poklopila sa smanjenjem ruske saradnje sa Zapadom zbog rata u Gruziji i Ukrajini (Ellis, 2019). Ovo je još jedan pokazatelj značaja Južne Amerike za rusku geopolitiku, stoga je za očekivati značajno povećanje intenziviranje njenih aktivnosti u narednom periodu.

S obzirom da nijedna južnoamerička država nije uvela sankcije Rusiji nakon aneksije Krima, to je dovelo do političkog zbližavanja Rusije i Južne Amerike. Umjesto da podstaknu sankcije koje bi djelovale kao barijere, ova situacija je podstakla intenzivniju saradnju. Na primjer, iako je desničarska vlada u Argentini bila izabrana 2015. godine, Argentina je odlučila da bude neutralna, kada je riječ o uvođenju sankcija Rusiji. Na taj način, Argentina je pokušala da izvuče ekonomske koristi (izvoz argentinskog mesa) od sankcija koje su uvele SAD i EU, pomažući Rusiji da nadoknadi neke od gubitaka izazvanih sankcijama.

Rusija iskazuje jasnu političku podršku prema državama i u svojim odnosima daje prednost državama, čija je politika zasnovana na antiamerikanizmu i populističkim oblicima socijalizma. Ruska politika prema Južnoj Americi želi da se pokaže kao uravnotežena i pragmatična, kojom Rusija teži striktno ekonomskim i geopolitičkim ciljevima. Međutim, u Južnoj Americi se politička orijentacija Rusije često klasifikuje kao ljevičarska i zbližavanjem sa ljevičarskim režimima, Rusija je pokazala da je direktan nastavak SSSR-a, odnosno sila koja će sprovoditi istu politiku, ali u novim uslovima.

Međutim, postoji ograničenje za Rusiju da dominira u cijelom regionu zbog pojave desničarskih vlada u Južnoj Americi posljednjih godina. U tom smislu, ona je pokušala da se pokaže ne samo kao prijatelj ljevičarskih vlada, već da ima kapacitet da uspostavi dobre odnose sa desničarskim vladama. Na primjer, dok Rusija podržava vladu Nikolasa Madura u Venecueli, njena sposobnost da sarađuje sa desničarskom vladom Brazila je vrlo ograničena, jer su desničarske vlade u Južnoj Americi politički saveznici SAD-a, a i ekonomski takođe orijentisani ka SAD-u.

Svojim prisustvom u Južnoj Americi, Rusija je željela da pokaže da, iako su joj nametnute sankcije zbog sukoba u Ukrajini, to je neće spriječiti da djeluje kao globalna sila na međunarodnom polju. Takođe, glavni motiv Rusije je da uspostavi intenzivne relacije sa Južnom Amerikom, s obzirom da, nakon EU sankcija, većina uvoza voća, povrća i mesa sada dolazi iz Ekvadora, Čilea, Paragvaja i Argentine.

Zajednički cilj, koji imaju Rusija i pojedine zemlje u Južnoj Americi, koje takođe imaju napete odnose sa SAD, jeste promovisanje multilateralizma i suprotstavljanje dominantnoj poziciji SAD-a. Ono što odgovara zemljama u Južnoj Americi je ruska ideologija, odnosno Rusija ne teži promjenama političkih sistema, u smislu demokratizacije u ovom regionu, niti zahtijeva garancije ljudskih prava od tih vlada.

6.7 Kompetitivni autoritarizam i socijalna previranja

Vlade latinoameričkih država sa obilnim nalazištima prirodnog gasa i nafte i litijuma uživaju privilegovan položaj uprkos činjenici da su njihove zajednice pogođene socijalnom nepravdom i nejednakošću. Povrh svega, jaz između bogatih i siromašnih je veliki, a demokratske institucije slabe i nestabilne.

U početku, kako bi prevazišle krize, južnoameričke države su podržavale neoliberalizam. Venecuela je, 1980-ih i 1990-ih godina, bila zagovornik politike neoliberalne reforme i slobodne trgovine, koju su sponzorisale SAD. Da bi zaustavio hiperinflaciju 2000. godine, Ekvador se odrekao svoje nacionalne valute (sukre) i uveo američki dolar. Takođe, on je dozvolio SAD-u da uspostavi vojnu bazu za praćenje ilegalne imigracije i

na taj način je stvorena slika da je ugroženosti suvereniteta Ekvadora. Bolivija je prošla kroz socijalne konflikte i kršenja ljudskih prava, jer je vojska neuspješno pokušala implementirati američku politiku vojnog iskorijenjivanja proizvodnje listova koke.

Međutim, taj koncept neoliberalizma je doveo do socijalnih nejednakosti, što je dovelo do nemira u ovom regionu. Protesti protiv neoliberalizma u Venecueli, koji su se zvali Karakazo, su bili 1989. godine, a gasni rat u Boliviji je bio 2003. godine. Takođe su protestovali zbog percepcije da su političari „predali“ nacionalni suverenitet institucijama poput Međunarodnog monetarnog fonda, Svjetske banke, odnosno da neoliberalizam predstavlja prijetnju za nacionalni suverenitet. Ljevičarski populisti su se pojavili kao rezultat široko rasprostranjenog otpora neoliberalizmu (De La Torre, 2016; Zamora Zúñiga, 2018).

Populistički lideri u Venecueli, Boliviji i Ekvadoru su došli na vlast na osnovu utopijskih obećanja da će iskorijeniti korupciju, poboljšati ekonomsku situaciju i preraspodijeliti bogatstvo. Nakon što su ljevičari došli na vlast, situacija u Venecueli, Boliviji i Ekvadoru se kratkoročno poboljšala, jer su ove države imale ogromne koristi od ekonomskog buma 2000-ih godina, s obzirom da su naglo skočile cijene nafte i prirodnog gasa (Levitsky i Loxton, 2013). Kao rezultat toga, javne investicije su naglo porasle, a stope siromaštva i socio-ekonomska nejednakost su redukovane. Takođe su predložili projekat, koji kontrira neoliberalnim trgovinskim inicijativama/projektima u kojima dominiraju SAD, a koji je zasnovan na regionalnoj saradnji. Bolivarska alternativa za Ameriku (ALBA) težila je stvaranju jedinstva Latinske Amerike, koja je zasnovana na socijalnoj pravdi i solidarnosti među narodima u regionu. Takođe, njeni ciljevi su bili da stvore multipolarni međunarodni sistem i zaustave dominaciju SAD-a u ovom regionu.

Međutim, zemlje sa nižim stepenom demokratije imaju tendenciju da pređu u kompetitivni autoritarizam, koji se, kao posljedica demokratskog nazadovanja i ekonomske krize, pojavio u Venecueli, Boliviji i Ekvadoru (Levitsky i Loxton, 2013). Autoritarni režimi su vrlo mogući tamo gdje je državna kontrola ekonomije ekstenzivna. Navedimo ukratko nekoliko faktora koji su uzroci kompetitivnog autoritarizma.

Zasigurno, prvi faktor su slabe institucije. Kompetitivni autoritarizam se javlja u kontekstu slabe države i institucija, gdje su ustavna pravila sporna, pravosuđu nedostaje

nezavisnost. Drugo, kompetitivni autoritarizam će se pojaviti tamo gdje su političke partije slabe. Kolaps partijskog sistema dovodi do slabe opozicije, što autoritarnim liderima olakšava da koncentrišu vlast (Levitsky i Way, 2010; Zamora Zúñiga, 2018; Schenoni i Mainwaring, 2019).

U ovom slučaju, Venecuela, Bolivija i Ekvador su imale slabe demokratske institucije, što je dovelo do pojave kompetitivnog autoritarizma u ovim državama. Bolivija i Ekvador su imali dugu istoriju demokratske nestabilnosti i ostali su u krizi tokom 1980-ih. Iako je demokratija u Venecueli bila jača, dekonsolidovala se 1980-ih i ranih 1990-ih (Zamora Zúñiga, 2018).

Ljevičarski populistički lideri su promovisali moderni socijalizam, koji su definisali kao treću opciju između kapitalizma i socijalizma u Sovjetskom Savezu. Populistički socijalni programi su bili fokusirani na siromašne, povećavali su popularnost lidera i funkcionisali kao instrumenti za održavanje vlasti pošto su populistički lideri prikazani kao pružaoci socijalnih beneficija za siromašne, međutim takvi programi su dugoročno neodrživi. Socijalni programi su bili su politizovani, a njihovoj implementaciji je nedostajala efikasnost i transparentnost.

Takođe, ljevičarski populistički lideri drže kontrolu nad medijima, ograničavaju rad nevladinih organizacija i donose nove zakone kojim bi se protesti protiv vlada učinili nezakonitim (Levitsky i Loxton, 2013). Oni koji nisu podržavali autoritarne lidere označeni su kao neprijatelji njihovih lidera i države.

Imajući u vidu njihova socijalna previranja, situacija u ovim zemljama se pogoršala. Raslo je nezadovoljstvo zbog pada životnog standarda (rast cijena, inflacija, socio-ekonomska nejednakost).

Čim postoje socijalna previranja, onda je pojačan senzibilitet i podložnost za uticaj trećih strana. Ukoliko postoje interesi velikih sila, onda takve države postaju potencijalni izvori intenzivnih sukoba.

6.8 Diskusija sa analizom trenutne situacije

Kada posmatramo trenutnu situaciju u ovim državama, možemo reći da je ne karakteriše stabilnost, nasuprot, u njima postoje socijalna previranja koja često dovode do pogoršanja političkih situacija. Ekonomska situacija je nezadovoljavajuća, jer rast cijena, inflacija izazivaju pad životnog standarda i pojačavaju socio-ekonomsku nejednakost. Ukratko ćemo dati analizu prilika u Čileu, Boliviji i Venecueli sa posebnim osvrtom na period u zadnjih par godina.

Ono što je karakteristično za zemlje Južne Amerike, a važi i za Čile, je prilična politička distanca između ljevice i desnice, što su uslovile i vojne hunte, čije nasljedstvo i dan danas značajno obilježava politički život tih država. Kako smo i prije istakli, ljevicu u Južnoj Americi karakteriše značajan populizam, tako da bilo koji pokušaj vlada desnice za uvođenje ekonomskih mjera, koje bi ubrzale ekonomski rast, izaziva nerijetko agresivne reakcije ljevice. Ono što je karakteristično za Čile je da ekonomska situacija bila sasvim dobra u poređenju sa drugim latinoameričkim državama, a politička situacija je bila takva da je Čile bio primjer stabilnosti. Međutim, tokom drugog mandata predsjednika Pinjere, ljevičari su uspostavili kontrolu nad parlamentom i praktično blokirali usvajanje zakona. Od tada se forsira i narativ o Čileu kao socijalno nepravednoj zemlji, iako je zahvaljujući ekonomskom rastu uspio da smanji siromaštvo za oko pet i po puta. Očito je da van Čilea postoje logistički resursi, koji forsiraju problem ekonomske nejednakosti i koji se polako prihvata od strane studenata. Kao posljedica toga, od kraja 2019. godine, Čile su zahvatili snažni neredi koji su državu doveli u stanje političke nestabilnosti, izazivajući značajan ekonomski pad uz ugrožavanje elementarne bezbjednosti građana. Čile je još jedan primjer da, kada su u igri globalno suprotstavljeni koncepti, tada ni dobra ekonomska situacija ne može biti garant stabilnosti.

Za razliku od Čilea, u Boliviji je do 2019. godine bila na vlasti ljevica na čelu sa Evom Moralesom, kada je posle višenedjeljnih protesta, tenzija i sukoba, vojska preuzela vlast i na čelo Bolivije dovela potpredsjednicu Skupštine Žanin Anjez. Činilo se da će Bolivija krenuti suprotno od puta populizma, karakteristično za Moralesovu vladavinu. Da bi što energičnije krenuli tim putem, sadašnja nova vlast je Moralesu zabranila povratak u zemlju, koji je prebjegao u Argentinu. Međutim, poslije izbora koji su organizovani

nakon nekoliko mjeseci, ljevica je ponovo došla na vlast, a Moralesu je omogućen povratak u zemlju.

Sličan politički razvoj događaja desio se i u Venecueli. Naime, nakon protesta zbog loše ekonomske situacije i tenzije u zemlji, predsjednik Skupštine Huan Gvaido je pokušao da preuzme vođstvo u zemlji. On je jedno vrijeme djelovao kao predsjednik i bio priznat od značajnog broja demokratskih zemalja. Činilo se da bi to moglo da preokrene situaciju u zemlji i da se konačno preuzme vlast od Madurovih ljevičara, koji su dugo godina podržavani od Rusije. Međutim, i u ovom slučaju, nakon izbora, Nikolas Maduro je učvrstio vlast, a predsjednik Skupštine je član njegove partije.

Očigledno da u zemljama bogate energijom u Južnoj Americi postoje značajna politička i socijalna previranja sa pojačanim senzibilitetom i podložnošću za uticaj trećih strana. S obzirom da postoje interesi velikih sila za ovaj region, ove države se mogu posmatrati kao potencijalni izvori intenzivnih sukoba.

Jedno od rješenja, koje bi moglo da vodi ka većoj stabilnosti i razvoju ovog regiona, se zasniva na integracijama. Naime, kroz veću interakciju i saradnju, ove zemlje bi mogle da povećaju svoju ekonomsku moć i postanu otpornije na političke nestabilnosti izazvane uticajima spolja. U tom smislu, postoji značajan broj inicijativa, od kojih treba pomenuti sljedeće: MERCOSUR, UNASUR. Svi inicijativi vezani za integracije, poslije početnog optimizma, imale su dosta ograničene domete, čemu značajno doprinosi smanjen entuzijazam za saradnju, ukoliko u državama vladaju različite političke opcije u smislu ljevičara i konzervativaca. Ta oštra podjela između ovih političkih opcija je nešto što karakteriše ovaj region, čini ga nestabilnim i prilično podložnim za globalne igre između SAD-a i Rusije.

7. Zaključak

U zaključnim razmatranjima ćemo se prevashodno baviti odgovorima na istraživačka pitanja, koja su bila tema ove disertacije. Naime, pokazano je da postoji snažna korelacija između energetske izvora i nestabilnosti, čiji potencijal za sukobe pojačava specifično historijsko i političko nasljeđe kao i postojanje etničkih tenzija. Kada se posmatraju odnosi EU i Rusije, u protekloj deceniji, može se reći da postoji jaka liberalna komponenta sa obje strane. Dio liberalne komponente, koji se odnosi na izvoz ruskog gasa, je značajno doprinio rastu ekonomske moći Rusije, a time je proporcionalno rasla i njena geopolitička komponenta, posljedično izazivajući rast ove komponente i kod EU. Ukrajinska kriza je značajno uticala na povećanje geopolitičke komponente, koja se najprije počela prelivati na globalni nivo, da bi nakon toga njeno dalje povećanje vodilo ka eskaliranju rata u Ukrajini. Analiza statistički obrađenih podataka je doprinijela ka definisanju modela koji se može koristiti za simulaciju daljeg razvoja događaja u odnosima EU i Rusije.

Kao refleksija zategnutih političkih odnosa između EU i Rusije, Zapadni Balkan ponovo postaje interesantan sa aspekta njihovih sukobljenih geopolitičkih interesa. Od izbijanja ukrajinske krize, ruski uticaj na Zapadnom Balkanu raste, a istovremeno je EU ostavljala dovoljno prostora Rusiji da taj uticaj širi. Naime, prilično neodređeni politički stav EU u pogledu daljeg proširenja na zemlje Zapadnog Balkana značajno je smanjio efekat i percepciju investicija i političke prisutnosti, kojom EU podržava Zapadni Balkan. Takva politika EU je otvorila novu perspektivu nacionalističkim snagama u ovom regionu, koje bi opet htjele novu prekompoziciju teritorija i moći. Ovakvu situaciju koristi Rusija dajući podršku takvim tendencijama, kako bi što više udaljila Zapadni Balkan od EU.

Jedan od rezultata prelivanja geopolitičke komponente Rusije na globalni nivo je bio i njeno aktivno učešće u sukobima u Siriji. Sirija, kao interesantno područje za transport gasa iz Saudijske Arabije ka EU, je bila u fokusu interesa, primarno Rusije i SAD-a, ali takođe i EU. S obzirom da je ovo područje karakteristično po političkoj nestabilnosti i historijski naslijeđenim etničkim tenzijama, svaki sukobljeni geostrateški interes, poput razmatranog, postaje okidač za intenzivne sukobe. Interesantan u ovom regionu je Irak koji na svojoj teritoriji ima značajne količine energetske resursa. Imajući u vidu da se one

nalaze na području na kojem žive Kurdi, te da kurdska manjina igra značajnu ulogu u Siriji, pokazalo se da se kurdsko pitanje nameće kao važno za uspostavljanje regionalne stabilnosti.

EU sa svojom mekom geopolitikom, koja u slučaju rješavanja ukrajinskog pitanja, pokazuje značajne nedostatke, bi naprotiv mogla ovaj vid djelovanja učinkovito da iskoristi u regionu Bliskog Istoka. Naime, njena multinacionalna i multikulturalna struktura je preporučuje za veoma pogodnog medijatora, koji bi na bazi političkog inženjeringa mogao značajno da doprinese uspostavljanju stabilnosti i prosperiteta u razmatranom regionu. Povrh svega, EU bi kroz takvo djelovanje mogla obezbijediti pristup izvorima energije i time značajno ili totalno redukovati svoju zavisnost od Rusije. Ono što je karakteristično za EU je da u odnosima sa Rusijom, po pitanju Ukrajine, značajno zavisi od SAD-a. Analize pokazuju da potezi EU nijesu sinhronizovani sa njenim interesima, mogućnostima i determinisanim ishodima, pa je takvo djelovanje prikazuje kao nedovoljno „jaku“ za geopolitičke sukobe sa globalnim akterom, koje karakteriše tvrda geopolitika kao što je slučaj sa Rusijom.

Što se tiče Južne Amerike, tu se pokazuje jasna korelacija između velikih energetske resursa i pojačanih geopolitičkih interesa Rusije. Rusija koristi tradicionalne veze iz doba SSSR-a djelujući na njihovom daljem produbljivanju. Ekonomski problemi i socijalne napetosti čine značajan dio ovog regiona podložnim uticajima sa strane. Samo prisustvo Rusije, njeni geopolitički interesi, zajedno sa političkim sistemima sa manjkom demokratije, čine ovaj region potencijalno novim izvorom sukoba izazvanih suprotstavljenim interesima velikih sila, u ovom slučaju Rusije i SAD-a, ali ne treba zanemariti ambicije Kine. Očigledno da posjedovanje energetske resursa ili kako se u literaturi kaže „prokletstvo energetske resursa“, predstavlja osnov za geopolitičke igre i sukobe velikih sila radi ostvarivanja prevlasti nad datim regionom. Ono što je karakteristično je da se ovi sukobi ne lokalizuju samo na oblasti od interesa, već se zbog velike međunarodne isprepletanosti i interesa brzo šire i na druga područja. U tom smislu, geopolitičke igre velikih sila imaju globalni uticaj u kojim je posredno ili neposredno veliki broj država zahvaćen. Zato izučavanje energetske geopolitike može značajno pomoći u predikciji tenzija i sukoba, te na osnovu toga i boljem geopolitičkom pozicioniranju svake zemlje ponaosob.

Appendix

Multiopcioni iterativni model za upravljanje etničkim sukobima: zemlje Zapadnog Balkana kao studija slučaja

Značajan dio ove teze se odnosi na etničke sukobe i konflikte koji su, s jedne strane, posljedica suprotstavljenih interesa, a s druge strane, rezultat historijskog i političkog nasljeđa u razmatranim regionima. Naime, značajan faktor koji pogoduje etničkim tenzijama i sukobima su nedovoljno razvijeni politički sistemi. U tom smislu, naglašena je potreba za institucionalnim inženjeringom, pa je stoga u ovom apendiksu razmatran i predložen model za kontrolu i rješavanje etničkih sukoba. Dakle, predlaže se multiopcioni model za upravljanje etničkim sukobima. Ovaj model se sastoji od višestruke procedure za uspostavljanje demokratije. Naime, predloženi model je testiran na zemljama Zapadnog Balkana, jer se radi o državama koje su prošle kroz intenzivne etničke tenzije i sukobe i trenutno su u fazi tranzicije ka punoj demokratiji. U njima je postignut određeni nivo multietničke stabilnosti, uprkos nedovoljnom stepenu demokratije. Model je baziran uticajem spoljnog faktora kao važnog dijela sistema institucionalnog inženjeringa i može se primijeniti i na drugim slučajevima.

7.1 Uvod

Iako se čini intuitivnim da se etnički sukobi mogu lako objasniti, prilično je teško definisati sveobuhvatnu teoriju, koja će objasniti zašto i kada izbijaju etnički sukobi. Stoga je ova tema privukla mnoge istraživače, koji pokušavaju da definišu efikasne instrumente za upravljanje konfliktima. Problem je složen i zahtijeva proučavanje različitih vrsta sukoba i političkih sistema (Gilley, 2004; Basedau, 2011). Etnički sukobi su oduvijek bili izvor mnogih unutrašnjih i međunarodnih ratova. Naravno, etnički sukobi su dugotrajni i uporni procesi, koji se perpetuiraju i prepliću kroz generacije (Sarsale, 2015). Ovi sukobi pretpostavljaju da su u pitanju najmanje dvije etničke grupe. Razlozi za etničke sukobe čvrsto su ukorijenjeni u svijesti ljudi i to je ključna razlika između

etničkih i drugih vrsta sukoba. Etnički sukobi su skoro uvijek povezani sa prilično pozitivnom percepcijom identiteta unutar grupe i negativnom percepcijom svih kategorija van grupe. Pošto ne postoji jedinstveno rješenje za upravljanje etničkim sukobima, da bismo dobili suboptimalno, analiziraćemo različite faktore unutar političkih sistema i njihov uticaj na multietničku stabilnost (Lijphart, 2004; Basedau, 2011; Posthuma, 2011; Horowitz, 2014).

U ovom dijelu disertacije se predlaže dinamički model sa više opcija, koje mogu biti korišćene za upravljanje etničkim sukobima. Zasnovan je na institucionalnom dizajnu, koji pretpostavlja dva glavna oblika političkih sistema: centripetalizam i konsocijacionalizam. Predloženi model uključuje neku vrstu mehanizma samopodešavanja kroz iteracije/demokratski razvoj. Stoga je za ovaj institucionalni model neophodno obezbijediti faktor uticaja, koji će omogućiti da predloženi model bude funkcionalan i sadrži elemente koji podstiču demokratski razvoj. U tom smislu se u predloženom modelu proučava i koristi spoljni uticaj kao faktor usvajanja demokratskih standarda. U slučaju duboko podijeljenih društava sa većim stepenom etničkih tenzija, predloženi model sugerše konsocijacionalizam i postepeno uvođenje nekih segmenata centripetalizma (kulturnog, naučnog, itd.), sa ciljem uspostavljanja zadovoljavajućeg nivoa demokratije i saradnje. U slučaju nižih tenzija, centripetalizam je preporučljiv, ali sa određenim modalitetima koncepta podjele vlasti (na primjer, u obliku pozitivne diskriminacije). U oba slučaja, od najveće je važnosti obezbijediti izgradnju demokratije, kao preduslova za dugoročnu stabilnost. Prisustvo odgovarajućeg spoljnog faktora ima ključnu ulogu u motivisanju razvoja demokratije. Ovaj model pokazuje primjenjivost na zemlje Zapadnog Balkana (Crna Gora, Bosna i Hercegovina, Sjeverna Makedonija, Srbija, Hrvatska).

7.2 Teorijska osnova: Etniciteti i etnički konflikti

7.2.1 Etnicitet

Ponekad je teško napraviti razliku između pojmova *etnička grupa* i *nacija*, kao i između *etniciteta* i *kulture*. Naime, nacionalizam je vezan za modernu nacionalnu državu i sadrži strategiju snažne podrške državnom suverenitetu kao ključnoj tački nacionalnog

postojanja. Međutim, etnički sukobi nastaju kao odgovor na nametljivo ponašanje države prema jednoj ili više etničkih grupa. Kultura, kao i etnička pripadnost, ima neke karakteristike, koje se protežu/nastavljaju kroz različite generacije. Međutim, kultura uvijek sadrži obilježje kreativnosti ispresijecane kontinuitetom.

Etnički sukobi se javljaju u duboko podijeljenim društvima, gdje je izražena međuetnička antipatija (Horowitz, 2014). Generalno, ne postoji stroga podjela u pogledu vrste etničkog sukoba, ali možemo pomenuti nasilne i nenasilne vrste. Štaviše, može biti lokalizovan na jednu državnu regiju, ali može biti i međunarodni (rijedak je slučaj) i može se odnositi na vjerska, rasna i jezička pitanja. Pomenimo, na primjer, neke od velikih sukoba; izraelsko-palestinski sukob (Amara, 2000; Norton et al., 2010; Said, 2018), sukobi u bivšoj Jugoslaviji (Oberschall, 2000; Jovic, 2001; Sekulić, Massey i Hodson, 2006) i nedavna poslijeratna situacija u Siriji (Wimmen, 2016). Zajednička odrednica za ove sukobe je da se oni ne mogu riješiti unutar zemlje u kojoj su izbili, već najvažniji autoriteti unutar međunarodne zajednice moraju biti uključeni u pronalaženje rješenja. U tom smislu, detaljnije će se analizirati uticaj spoljašnjeg faktora s obzirom da je važan dio modela.

Zanimljivo je primijetiti da se najagresivniji sukobi dešavaju između prilično sličnih grupa, kao što je to bio slučaj u bivšoj Jugoslaviji ili Sjevernoj Irskoj (Coakley, 2009a; Sarsale, 2015). Etnički sukobi se najčešće javljaju u zemljama sa tranzicionim političkim sistemima. Tranzicija je uvijek rezultat nezadovoljstva sistemom. Takva društva su veoma sklona političkom uticaju, koji ima za cilj da mobiliše etničke strukture da iskoriste „jedinstvenu“ šansu da obezbijede novu poziciju za određenu etničku grupu. Proces raspada multietničkih zemalja (kao u bivšem Sovjetskom Savezu ili Jugoslaviji) doveo je do netolerancije prema manjinama unutar države i izazvao netrpeljivost prema etničkoj grupi u susjednim zemljama. U literaturi se razmatraju tri faktora (Sarsale, 2015) kako bi se pružila analiza etničke raznolikosti kao izvora sukoba. Prvi je etnička frakcionalizacija, koja uzima u obzir veličinu i broj etničkih grupa unutar države. Druga je etnička polarizacija (vjероватно najuticajnija), tipično u slučaju kada se sukobljavaju veće etničke grupe. Treći faktor je etnička dominacija kada postoji mogućnost marginalizacije manje etničke grupe. Osnovna prepreka u rješavanju etničkih sukoba su njihova maksimalizam i apstraktni karakter, gdje je dominantan osjećaj ugroženosti neke etničke grupe, te svaka akcija u cilju poboljšanja ekonomske situacije je nedovoljna i ne može biti od značajne

pomoći. U tom smislu, veoma je važno postaviti odgovarajući cilj, koji bi motivisao različite etničke grupe da sarađuju i grade zajednički politički sistem, koji će podsticati uspostavljanje demokratije. Dodatno, spoljni faktor ima presudnu ulogu u nametanju zahtjeva za uspostavljanje određenog nivoa demokratskih standarda, koji će akterima omogućiti da kroz pregovore postignu stabilno i optimalno rješenje. Naime, za stabilno rješenje unutar etnički podijeljenog društva, potrebno je fleksibilno razmotriti različite opcije, ali je za izgradnju kapaciteta za takvu vrstu diskusija potreban viši nivo demokratije (Lijphart, 2004).

Da bi se postigao željeni nivo demokratije, u zavisnosti od nivoa etničkih tenzija, može se primijeniti institucionalni inženjering u kombinaciji sa projektovanim uticajem spoljnih faktora. Rješenja za ove probleme proučavali su različiti autori (Sisk, 1996; McCulloch, 2014; O’Leary, 2019), a uopšteno gledano, konsocijacionalizam ili centripetalizam smatraju modelima, koji olakšavaju proces postizanja političke stabilnosti. Međutim, prilikom primjene institucionalnog inženjeringa u dizajniranju odgovarajućeg sistema, veoma je važno razmotriti i opšte uslove svakog od navedenih modela uz uticaj spoljnog faktora kao važnog oblika motivacije (Horowitz, 2014; McGarry, 2016).

7.3 Institucionalni dizajn za upravljanje etničkim sukobima – Konsocijacionalizam i Centripetalizam: Pojednostavljeni model

Zanimljivo je pomenuti dva različita pristupa institucionalnog inženjeringa o kojima se govori u literaturi (Basedau, 2011). Prvi pristup, koji propagiraju takozvani integracionisti, tvrdi da se etnička pripadnost ne smije koristiti za političku artikulaciju, jer povećava vjerovatnoću izbijanja sukoba, ponekad se zalažući za zabranu etničkih partija u političkom životu. Takav pristup je previše ekstreman i ne može da proizvede dugoročna rješenja, pa se razvija centripetalizam (McCulloch, 2014), koji ima za cilj da zadrži različite etničke grupe na okupu i da obezbijedi političku stabilnost i demokratski razvoj. S druge strane, suprotan konsocijacijski pristup podstiče etničke grupe da budu uključene u politički život pod uslovom da se interesi etničkih grupa pravilno artikulišu kroz različite tipove regionalizacije i modela upravljanja podjelom vlasti (Basedau, 2011;

Posthuma, 2011; McCulloch, 2017; Bogaards et al., 2019). Kombinacija, u kojoj bi neki elementi centripetalizma mogli da se ugrade u konsocijacijski model, bila bi prilično interesantna za analizu, jer može da obezbijedi veću stabilnost konsocijacijskog modela. Štaviše, razne kombinacije između dva granična slučaja mogu se koristiti za definisanje odgovarajućeg institucionalnog okvira za specifične vrste etničkih sukoba. Imajući u vidu da nijedna od navedenih opcija ne može biti optimalna kao dugoročno rješenje za sve slučajeve (Lijphart, 2004), predložićemo multiopcionu samoregulativni dinamički model.

7.3.1 Konsocijacionalizam i centripetalizam

Da ukratko rezimiramo, centripetalizam je model institucionalnog inženjeringa, koji ima za cilj da obezbijedi neku vrstu centripetalne političke snage u podijeljenom društvu (Horowitz, 2014; McGarry, 2016). Zasniva se na podsticajima za zajedničko političko djelovanje u poređenju sa konsocijacionalizmom, koji nameće određena ograničenja za saradnju (McCulloch, 2014; Bogaards, 2019; O’Leary, 2019). Štaviše, podsticaji su poželjni u političkom sistemu, donoseći promjene u smislu novog ponašanja, koje dalje vodi ka većoj stabilnosti. S druge strane, problem konsocijacijskog modela je u tome što on drži društvo podijeljenim i ne proizvodi intenzivne interakcije između podijeljenih grupa. Posljedično, to donosi poteškoće u obezbjeđivanju dugoročne stabilnosti (Horowitz, 1997; McCulloch, 2014).

U institucionalnom inženjeringu i izborni sistem je takođe od velikog značaja. Jedan interesantan izborni sistem za takve svrhe je većinski preferencijalni sistem glasanja. Omogućava građanima da izraze svoje preferencije glasanjem za više kandidata, postavljajući redosljed preferencija, koji odražava njihov glavni izbor i alternative (više detalja može se naći u radu (McCulloch, 2014)). Ako se ovaj sistem primijeni na jednu izbornu jedinicu (region, okrug), gdje su različite etničke grupe značajno zastupljene, onda za pobjedu na izborima političari moraju da budu visoko rangirani ne samo unutar svoje etničke grupe, već i među biračima druge etničke grupe (McGarry, 2016). To proizvodi politički centripetalizam, gdje je veća vjerovatnoća da će izabrani kandidati uspostaviti veze između rivalskih etničkih grupa, jer oni imaju odgovornost da predstavljaju svaku od njih, što je takođe veoma dobar podsticaj za umjerenost.

Kada govorimo o modalitetima povezivanja između različitih etničkih grupa, značajnu ulogu mogu imati centrističke koalicije, gdje stranke, koje predstavljaju različite etničke grupe, formiraju predizbornu koaliciju, koja im pomaže da pronađu zajednički interes među etničkim grupama. Uz prethodno navedeno, neki specifični zahtjevi u predsjedničkim sistemima se koriste za ublažavanje faktora, koji izazivaju rascjep u društvu. U takvim sistemima, neophodno je obezbijediti da predsjednik ne može da dobije samo glasove jedne etničke grupe, već da podrška unutar suparničkih etničkih grupa treba da pređe određeni nivo. Ovo je posebno važno za sisteme, gdje preovlađuje predsjednički sistem, jer predsjednik izabran uz podršku različitih etničkih grupa treba da ima veću političku moć od etnički strukturiranih partija.

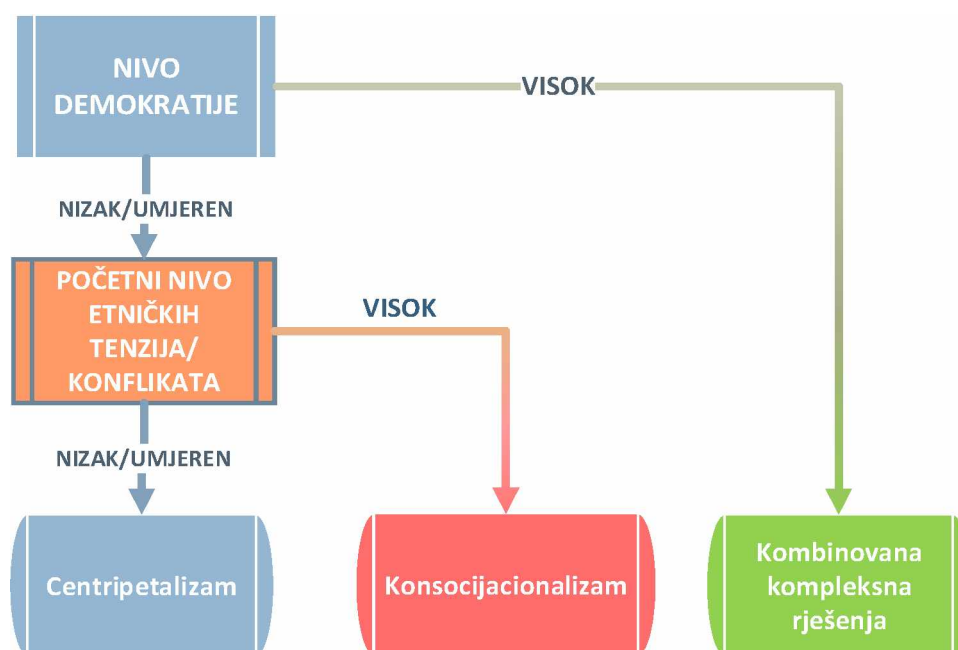
Glavni izazov za centripetalizam u podijeljenom društvu je to što se većina partija osniva da bi „zaštitila” interese određene etničke grupe. Shodno tome, u takvim sistemima, ziloti se bore za svoj etnicitet, a svaka umjerenost se smatra „prodajom“, odnosno činom izdaje interesa etničke pripadnosti, koje su zagovarali. U ovoj situaciji može biti teško uspostaviti princip centripetalizma (Kydd i Walter, 2006; McCulloch, 2014).

Očigledno, centripetalizam ima za cilj da promoviše multietničke političke partije. Međutim, ako je društvo duboko podijeljeno u pogledu vjere, kulture, ideologije ili jezika, postoji tendencija stvaranja takvih partija, koje imaju za cilj očuvanje specifičnog identiteta poddruštva. U takvim slučajevima imamo model podjele vlasti između različitih grupa. Ovo je tipična situacija za konsocijacionalizam. Pluralizam u takvom društvu se manifestuje kroz saradnju elita iz različitih poddruštava, odnosno etničkih grupa. Konsocijacionalizam se zasniva na četiri principa: velikoj koaliciji, segmentnoj autonomiji, proporcionalnosti i međusobnom vetu (Lijphart, 1979). U konsocijalizmu, politički inženjering se uglavnom zasniva na teritorijalnoj podjeli u obliku federalizma. Stranke u konsocijacionalizmu su generalno kreirane na način da ističu društvene podjele. Tipičan izborni sistem je proporcionalni sistem unutar federalnih jedinica. Takođe, ovaj politički inženjering razmatra veto na neke važne odluke u parlamentu, koje bi mogle uticati na neke od zajednica (Reilly, 2012). Ono što treba naglasiti je da većina obično nerado prihvata konsocijacijske modele (Horowitz, 2014).

Da bismo ukratko sumirali političke tendencije u konsocijacionalizmu i centripetalizmu, možemo reći da konsocijacionalizam favorizuje koalicije, koje se sastoje od partija, koje

predstavljaju glavne zajednice sa principom podjele vlasti; u centripetalizmu, koalicije su izgrađene na zajedničkoj ideji, koja je podsticaj za multietničku saradnju (Horowitz, 2014). Takve koalicije u centripetalizmu su manje stabilne, za slučaj da se pojave neka sporna pitanja.

Na osnovu prethodne analize kreiran je pojednostavljeni model upravljanja etničkim sukobima. Naime, uzimajući u obzir intenzitet etničkih sukoba i dostignuti nivo demokratije, pojednostavljeni model je predstavljen na Slici 25.

Slika 25. Pojednostavljeni model za upravljanje etničkim sukobima

U ovom modelu, institucije političkih sistema mogu biti dizajnirane prema centripetalizmu, konsocijacionalizmu ili kombinovanom kompleksnom rješenju. Opcija, koja će biti korišćena, zavisi od zahtjeva, koji se tiču političkog nasljeđa, odnosno stepena demokratije i intenziteta sukoba. U nastavku, cilj je da se predloži sveobuhvatniji model, koji se može primijeniti u različitim slučajevima. Svaka opcija u modelu biće realizovana kroz četiri segmenta.

7.3.2 Segmenti političkih sistema koji se koriste za institucionalni dizajn

U cilju daljeg razvoja opšteg modela, analiziraćemo neke važne segmente političkih sistema, koji su ključni za upravljanje etničkim sukobima. U tom smislu će se razmatrati četiri segmenta, i to; tip režima, ustav države, izborni sistem i sistem vlasti (Slika 26). Iako su ova četiri faktora veoma važna i obično se zasebno analiziraju u literaturi, u praktičnim slučajevima bi bilo još bolje primijeniti neku vrstu dinamičkog modela, koji uključuje nivo samopodešavanja (male modifikacije) ovih faktora kroz iteracije. Za svaku od tri opcije prikazane na Slici 25, potrebno je da izaberemo najprikladnije mogućnosti za segmente sa Slike 26. Analiza se vrši prema punom ciklusu ilustrovanom na Slici 26. Otvaranje novog ciklusa znači pokretanje nove iteracije u procesu povećanja nivoa demokratije. Očigledno je da ćemo u svakoj iteraciji dobiti suboptimalno rješenje kao rezultat praktikovanja demokratije. Svaka iteracija mora da obezbijedi naprednije rješenje u odnosu na prethodnu, koristeći iste ili malo izmijenjene parametre. Ovaj model se može koristiti za različite političke sisteme i može pružiti odličan mehanizam podešavanja, koji smanjuje mogućnost etničkih sukoba kroz proces iteracija. Može se primijeniti na hibridne sisteme za smanjenje i sprječavanje sukoba, kao i u slučaju demokratskog sistema, za postizanje naprednijeg ili sofisticiranijeg rješenja. Naime, predlaže se dinamički model koji sugerise specifične procedure u zavisnosti od nivoa demokratije i jačine etničkih tenzija. Ovaj model se može koristiti i za analizu različitih političkih sistema.

Slika 26. Segmenti političkih sistema koji će biti predmet institucionalnog dizajna

U nastavku ćemo posebno analizirati svaki od četiri segmenta/faktora prikazanih na Slici 26 kako bismo utvrdili koji oblici najbolje odgovaraju našem modelu.

I segment: Tip režima

Sistemi sa slobodnim ili skoro slobodnim višestranačkim izborima pružaju dobru osnovu za artikulaciju specifičnih etničkih interesa. Međutim, kada etnička pitanja postanu pokretačka snaga u političkim kampanjama, to može otvoriti Pandorinu kutiju i začarani krug sukoba u kojima jedan problem generiše drugi (Basedau, 2011).

U kontekstu upravljanja etničkim sukobima unutar zemalja u tranzicionim procesima, zanimljivo je analizirati tip autoritarnog sistema poznat kao kompetitivni autoritarizam (Lavrič i Bieber, 2021). Iskustvo iz bivše Jugoslavije pokazalo je da, ukoliko se kompetitivnom autoritarnom režimu ponudi demokratska perspektiva, takav sistem može ispoljiti određeni nivo saradnje, koji se može iskoristiti za preoblikovanje režima u tolerantniji, što je jedan od preduslova za demokratizaciju. S druge strane, u jakim autokratijama, režimski pritisak i aparat su toliko moćni da samo velike etničke grupe mogu djelovati u korist svojih interesa. Ako uzmemo u obzir niži nivo demokratije sa niskim intenzitetom etničkih tenzija, onda se može primijeniti kompetitivni autoritarni sistem kako bi se težilo centripetalizmu. Kada su etničke tenzije intenzivne (poslije građanskog sukoba i građanskog rata), potrebno je primijeniti konsocijacionizam.

II segment: Ustavno uređenje države

Kao što je ranije pomenuto, decentralizam je jedan od dva instrumenta, koji se koristi za institucionalni inženjering sa ciljem smanjenja etničkih tenzija. Međutim, postoje argumenti za i protiv decentralizma. To daje bolju priliku za artikulaciju etničkih interesa jer se postiže bolja zastupljenost regionalnih grupa. Međutim, decentralizacija može da naglasi etničke komponente sa regionalnim etnički zasnovanim partijama, što može čak povećati društvene podjele kao što se to dogodilo u Jugoslaviji i Nigeriji (Basedau, 2011). Dakle, decentralizam je potreban za upravljanje etničkim sukobima kada su etničke grupe

bile uključene u intenzivne građanske sukobe ili rat. U ovim slučajevima, regionalna podjela se može koristiti kao početna tačka za institucionalni inženjering. Opet, želimo da naglasimo da neke elemente centripetalizma treba primijeniti nakon što se postigne određeni nivo stabilnosti.

III segment: Sistem vladavine

Ovdje ćemo razmotriti koji sistem vlasti, predsjednički ili parlamentarni, je skloniji etničkim sukobima. Generalno, predsjednički sistem slijedi logiku „pobjednik uzima sve“ što bi moglo da dovede do marginalizacije etničkih grupa i posljedično može izazvati nasilnu reakciju. Međutim, u zemljama sa raznolikim etničkim sastavom to nije slučaj imajući u vidu da predsjednik mora da obezbijedi glasove različitih etničkih grupa. Posebno je zanimljivo istaći već pomenuto rješenje, gdje predsjednik mora da obezbijedi određeni procenat glasova svih etničkih grupa.

Parlamentarni sistemi su manje skloni sukobima, jer vlada obično mora da uspostavi ravnotežu između različitih grupa u parlamentu (Lijphart, 2004). Posebno, sporazum o podjeli vlasti je interesantan za multietnička društva. Naime, sve veće etničke grupe su uključene u vladu i između sebe dijele balansiranje moći, ali i podsticanje da grade saradnju. Ovaj pristup treba pažljivo koristiti, jer u nekim slučajevima (poslijeratna situacija) može dovesti do zastoja u funkcionisanju vlade (Basedau, 2011).

Varijanta sistema podjele vlasti, konsocijacijska demokratija koja uključuje dodatne elemente kao što su izborni sistem, državna struktura i vlada, djeluje kao najprikladnija za multietničke države, ali njena primjenjivost zavisi od nivoa demokratije. Na primjer, glavna karakteristika modela sličnog Švajcarskoj je stabilnost (ukoliko je postignut visok nivo demokratije), dok je model sličan u Belgiji manje stabilan, ali obezbjeđuje visok nivo interakcije između različitih etničkih grupa (Deschouwer, 2006; Bochslers i Bousbah, 2015). Kombinacija ova dva modela može biti stvar političkog inženjeringa za konkretne slučajeve. Da bi se postigao centripetalizam, kombinacija predsjedničkog i parlamentarnog sistema, koja je nametnula potrebu da se udruže glasovi svih zajednica, može biti odgovarajuća (McGarry, 2016). Predsjednik, kao jaka politička ličnost, može afirmativno da doprinese unaprijeđenju prava različitih etničkih grupa, a sa druge strane,

može da promoviše svoje interese u parlamentu. U društvu sa velikim podjelama, parlamentarni sistem je prikladniji, ali on treba da uključi neki mehanizam za zaštitu manjina etničkih grupa.

IV segment: Izborni sistem

U praksi, za etnički podijeljena društva, proporcionalni sistem je adekvatniji od većinskog, jer je pogodniji za predstavljanje različitih etničkih grupa. Većinski sistem može dovesti do nedovoljne zastupljenosti i marginalizacije etničkih grupa što može dovesti do daljih sukoba. Dakle, proporcionalni sistem je povezan sa manjom vjerovatnoćom izazivanja sukoba, dok bi većinski mogao donijeti veću etničku polarizaciju i sukobe (Macek-Macková, 2011). Pored toga, sasvim je prikladno koristiti takozvanu pozitivnu diskriminaciju, kada se za ugrožene etničke manjine garantuje određeni broj mjesta. Izborni sistem mora biti osmišljen na način da primora političare da se bore za glasove svih etničkih struktura (dobar primjer je preferencijalni sistem, koji se primjenjuje u Sjevernoj Irskoj, Estoniji, Australiji itd.). Pored toga, udruživanje biračkih jedinica je interesantno rješenje. To je slučaj kada je država podijeljena na zone prema svojoj etničkoj strukturi. Kandidati su u obavezi da dobiju određeni nivo podrške u svim zonama ukoliko žele da pobijede na izborima. Međutim, ovo se može primijeniti samo ako se postigne viši nivo demokratije.

U pojedinim radovima, autori analiziraju opciju zabrane partija koje pretjerano koriste etničku pripadnost (u smislu supremacije) kao argument u političkom životu, ali takva mjera generalno može biti štetna po demokratiju, jer može biti zloupotrijebljena, posebno u društvima sa niskim nivoom demokratije. Bolje je primijeniti neke od strategija, koje će obezbijediti sistemsko rješenje za marginalizaciju ovakvih tendencija.

Na kraju da naglasimo, da bi se obezbijedila efikasnija forma modela prikazanog na Slici 25 u smislu ostvarivanja demokratije u etnički podijeljenim društvima i ostvarivanja opcija za samoregulaciju i promjenu sistema, neophodno je uključiti faktor koji omogućava razvoj sistema. U tom smislu, posebnu ulogu ima spoljni faktor koji treba da podstiče razvoj demokratije, odnosno postizanje nivoa demokratije, koji omogućava

fleksibilna i stabilna rješenja. Stoga, u narednoj sekciji ćemo dati kratak pregled uticaja spoljnih faktora kao i modaliteta, koji su od interesa za ovaj model.

7.4 Spoljni uticaj kao faktor podsticaja usvajanja demokratskih standarda

Spoljni faktor je veoma važan ne samo za rješavanje etničkih konflikata (Amara, 2000; Bercovitch i DeRouen, 2004; Sekulić, Massey i Hodson, 2006; Coakley, 2009b) već i za postkonfliktni proces uspostavljanja demokratije. Međutim, da bi se postigao efikasan i održiv pozitivan uticaj, spoljnim akterima je potrebna domaća elita, koja je dovoljno otvorena, voljna i motivisana da sarađuje u izgradnji demokratskih institucija. U ranom postkonfliktnom periodu, spoljni akteri su igrali važnu ulogu u uspostavljanju osnovnog oblika demokratskih institucija, kao što su slobodni izbori. Nakon toga, njihov uticaj je veoma važan faktor, u postpuku usvajanja modela institucionalnog dizajna, koji će se koristiti za upravljanje etničkim sukobima (Horowitz, 2014; McGarry, 2016).

Pri izboru spoljnog faktora, treba imati u vidu istraživanja, koja pokazuju da vremenski okvir za demokratizaciju društva zavisi od geografskog položaja, odnosno udaljenosti između određene države i zapadnih demokratskih aktera (Grimm i Weiffen, 2018). Naime, kako je Tolstrup (2013) prikazao u radu, ako je region dalje, na primjer, od Beča ili Berlina, strukturni pritisak za prihvatanje demokratskih normi je slabiji, što rezultira sporijim procesom demokratizacije.

S druge strane, modalitet i nivo povezanosti između određene zemlje i zapadnih aktera su od suštinskog značaja. Dakle, ako postoje mogućnosti za integraciju kao u slučaju EU integracija, onda je motivacija za saradnju između spoljnih faktora i određene zemlje jača. Kada postoji geografska udaljenost, takva vrsta motivacije praktično ne postoji, pa bi zapadni spoljni akteri trebalo da definišu atraktivnu politiku povezivanja, koju će određenoj zemlji ponuditi. U takvoj situaciji, NATO bi mogao imati veći uticaj u odnosu na EU. Zahtjevi NATO-a su manje restriktivni, jer NATO prvenstveno insistira na političkoj stabilnosti, za razliku od EU koja pritiska potencijalnu članicu da izvrši sveobuhvatne i strukturne reforme u pravcu postizanja pune demokratije.

U slučaju zemalja Zapadnog Balkana, EU se posmatra kao spoljni faktor, koji treba da dovede do demokratije kroz ispunjavanje zahtjeva nametnutih tokom procesa pristupanja. Moramo istaći činjenicu da je efikasnost uticaja EU znatno manja u slučaju zemalja sa izraženom deficitarnom demokratijom, što se posebno manifestuje u slučajevima Bosne i Hercegovine i Kosova (Dimitrova i Pridham, 2004). Dodatno, ako EU pravi kompromise sa autoritarnim režimom u cilju rješavanja nekih problema, koji indirektno utiču na samu EU, onda uticaj EU kao spoljnog faktora može biti čak i djelimično negativan. To se dešava sa Srbijom od koje EU očekuje konačno rješenje bilateralnih odnosa Srbije i Kosova.

Konačno, da bi se obezbijedila efikasnost uticaja spoljnih faktora, potrebno je stvoriti jasnu poruku da će svako prekoračenje praga tolerancije biti preskupo, dok svaki korak naprijed u ispunjavanju zahtjeva donosi vidljive benefite.

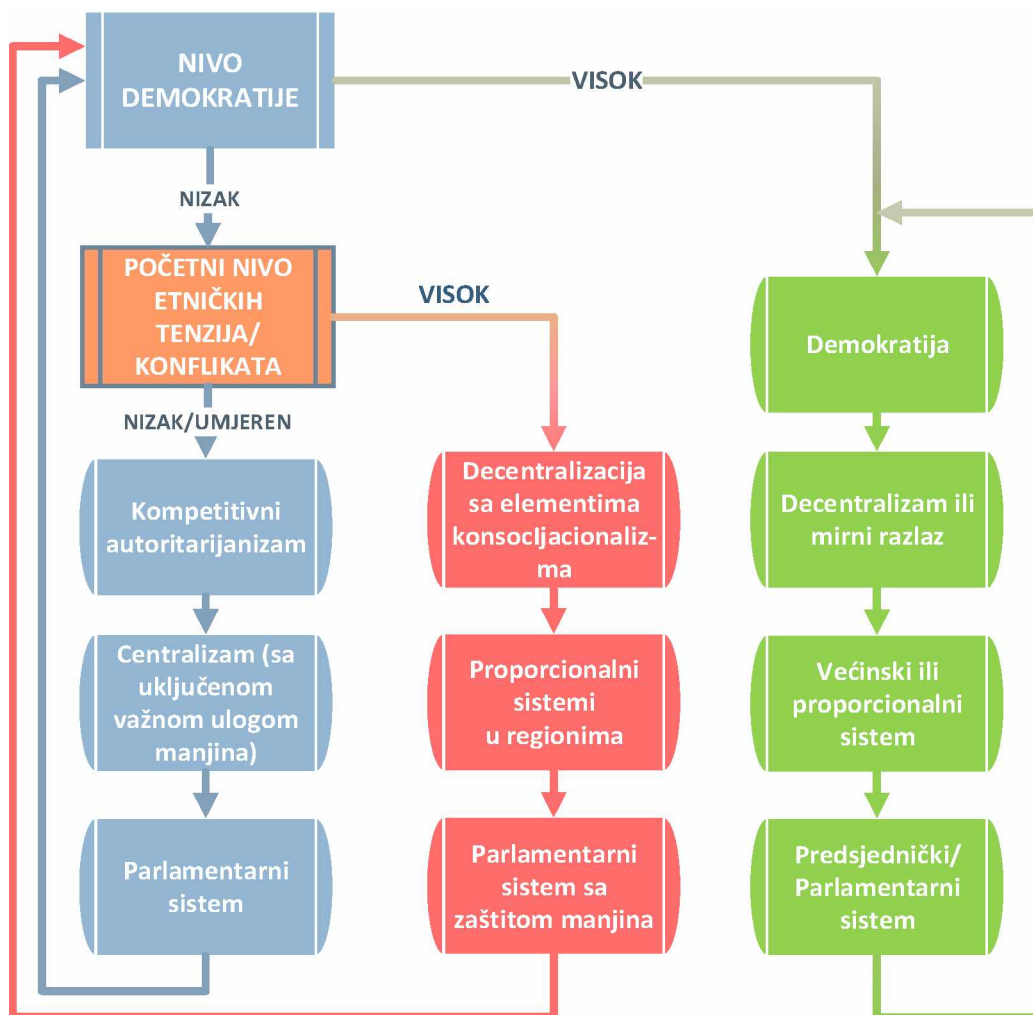
7.5 Dinamički model za upravljanje etničkim sukobima

Dinamički model, razvijen kao postupak sa više opcija i više iteracija, prikazan je na Slici 27. Testiran je i na slučajeve zemalja Zapadnog Balkana, koje su bile pogođene građanskim ratovima i sukobima.

Ovaj model se sastoji od tri segmenta prikazano na Slici 25. Prva dva segmenta (plavi i crveni) odnose se na slučajeve, koje karakteriše nizak nivo demokratije, odnosno za zemlje, koje su u procesu tranzicije ka manjkavoj ili punoj demokratiji. Treći dio (zeleni) predstavlja blok dijagram, koji se može primijeniti nakon što se postigne duboko ukorijenjena demokratija. Dakle, prva dva segmenta karakterišu komponente, kod kojih pojačane emocije utiču na političko ponašanje građana, dok je treći segment praćen njihovim pragmatičnim ponašanjem. Kriterijum odabira je vezan za početni nivo etničkih tenzija/konflikata. Ako su etničke tenzije niskog ili umjerenog nivoa, model centripetalizma se može koristiti za njihovo upravljanje.

U tom smislu, čak i u slučajevima dominantno-partijskog sistema može se postići smanjenje tenzija, ali je važno obezbijediti neku vrstu političkog inženjeringa, koji će uključivati manjine. Manjine moraju biti zastupljene kroz dominantnu partiju kao i kroz

partije manjina. Dakle, neophodno je da u sistemu postoje neke institucije, koje će igrati važnu ulogu i njima mora vladati ili upravljati predstavnik manjina, bilo iz dominantne partije ili partija manjina. Za ovaj slučaj može biti pogodan proporcionalni parlamentarni sistem sa mehanizmom pozitivne diskriminacije manjina.

Slika 27. Dinamički model za upravljanje etničkim sukobima

Takođe, predsjedništvo, koje ima određene kapacitete za promociju i zaštitu manjina, je korisno u svrhu centripetalizma. Iteracije, prikazane na Slici 27, znače unapređenje političkog sistema kroz uticaj spoljnih faktora, koji vodi ka većem stepenu demokratije. U takvim sistemima, jaki lideri su uobičajeni i oni kao predsjednici mogu doprinijeti demokratskoj stabilizaciji. Kroz iteracije treba ojačati multietničnost; jača multietničnost proizvodi veće usvajanje standarda na principu otvorenosti i demokratije. Iako na

početku, proces može da ojača poziciju lidera, u svakoj daljoj iteraciji, lideri će se više pridržavati principa, koji su suprotni autokratiji. Rezultat takvog procesa je veća emancipacija građana, što postepeno izaziva urušavanje autokratije i uspostavljanje demokratije. Nakon određenog broja iteracija, kada je nivo demokratije dovoljno visok, moguće je preći na treći dio blok dijagrama. Naime, sistem je spreman za dalje modifikacije kako bi što bolje odgovarao potrebama svih etničkih grupa.

Drugi dio dijagrama odnosi se na slučaj nižeg nivoa demokratije i visokog stepena etničkih tenzija/sukoba. U takvim slučajevima je veoma teško riješiti problem sa aspekta centralizacije, pa je neophodno primijeniti decentralizaciju sa elementima konsocijacionizma (Andeweg, 2000). Decentralizacija se može realizovati u obliku regionalizacije, gdje se regioni formiraju da mapiraju etničku strukturu zemlje. U tom slučaju može se primijeniti proporcionalni sistem unutar regiona. Pored toga, potrebno je implementirati parlamentarni sistem sa mehanizmom zaštite manjina. Parlamentarni sistem treba usvojiti na regionalnom i federalnom nivou. Da bi se prevazišla društvena podjela, koja će čak biti podstaknuta i konsocijacionizmom, neophodno je uvesti neke elemente centripetalizma. U tom smislu, kulturni i naučni centripetalizam mogao bi da igra veoma važnu ulogu u za uspostavljanje saradnje različitih etničkih grupa. Osnivanje multinacionalnih, istaknutih kulturnih i naučnih institucija mogao bi biti veoma dobar primjer saradnje. Nema sumnje da će prestižne institucije u kulturi i nauci privući umjetnike i naučnike da sarađuju i da služe kao model drugim djelovima društva. Nakon praktikovanja demokratije u takvim političkim sistemima, može se postići određeni nivo centripetalizma. To će pomoći da se uspostavi demokratija, što može voditi ka trećem dijelu blok dijagrama. Nakon postizanja demokratije, zemlja će ići ka boljoj saradnji između različitih djelova ili ka mirnom razlazu.

Treći dio blok dijagrama je fleksibilniji od prva dva i odnosi se na prilagođavanje institucionalnog političkog sistema, zahtjevima koje nameće demokratski razvoj. Naime, ako imamo punu demokratiju, to znači da su građani odgovorniji i pragmatičniji, pa možemo primijeniti ili regionalnu decentralizaciju ili kulturnu autonomiju. Na osnovu svojih potreba, zemlja će primijeniti većinski ili proporcionalni sistem. Konačno, to može biti predsjednički ili parlamentarni sistem, jer se pretpostavlja da takav nivo demokratije znači veću odgovornost građana i bolje sposobnosti da odluče šta je za njih najprikladnije.

Opet, važno je naglasiti da funkcionalnost ovog algoritma podrazumijeva da država, na koju se primjenjuje, predstavlja objekat političkog inženjeringa, što znači da spoljni demokratski faktori imaju mehanizme, koji bi mogli da se koriste za podsticanje procesa tranzicije ka demokratiji.

7.6. Zemlje Zapadnog Balkana kao studija slučaja

Prethodni model ćemo testirati analizirajući zemlje Zapadnog Balkana. One su pogodne za analizu, zato što su nakon promjene komunističkog sistema posredno ili neposredno učestvovala u etničkim sukobima koji su eskalirali u višegodišnje ratove u Bosni i Hercegovini i u Hrvatskoj. Svakako, to je njihov tranzicioni proces napravilo kompleksnim u odnosu na ostale bivše komunističke zemlje. Kratka analiza koja pokazuje djelotvornost ovog modela je data za Crnu Goru, Bosnu i Hercegovinu, Sjevernu Makedoniju, Hrvatsku i Srbiju.

7.6.1 Crna Gora

Tokom 1990-ih, Crna Gora nije bila direktno pogođena sukobom i ostala je u istoj državi sa Srbijom do 2006. godine. Što se tiče etničkih tenzija, situacija u Crnoj Gori je bila pod kontrolom, čak iako su se sukobi u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj odvijali između Hrvata, Srba i Bošnjaka. Naime, u Crnoj Gori, pored Crnogoraca (44,98%) i Srba (28,73%), stanovništvo zemlje čine Bošnjaci (8,65%), Albanci (4,9%), Muslimani (3,31%) i Hrvati (0,97%) (MONSTAT, 2011). Glavna karakteristika političkog sistema zadnjih par decenija je jedna dominantna partija sa jakim liderom. Treba naglasiti da je dominantna partija uspostavila dobre odnose sa partijama manjina i uključila je u svoj sastav manjinske predstavnike. Stoga, u periodu prije referenduma, značajan dio manjina (Bošnjaci, Albanci i Hrvati) je ovu partiju smatrao važnim faktorom, koji može garantovati multietničku suživot. Kao rezultat toga, sve ove manjine, zajedno sa Crnogorcima, glasale su za nezavisnost Crne Gore (Morrison, 2018). Uprkos nekim ozbiljnim nedostacima u procesu uspostavljanja demokratije, ova situacija je dovela do široke podrške međunarodne zajednice multietničkom društvu od strane međunarodne zajednice.

U Crnoj Gori postoji kombinacija parlamentarnog i predsjedničkog sistema, gdje preovlađuje parlamentarni sistem. Sistem je omogućio manjinama da značajno doprinesu vlasti, povećavajući svoj uticaj u čitavom društvu. Takođe, proporcionalni sistem sa pozitivnom diskriminacijom pomogao je pojedinim manjinama da imaju zagarantovan broj poslanika u parlamentu, bez obzira na njihov procenat stanovništva u Crnoj Gori. Dakle, centripetalizam je model primijenjen u Crnoj Gori. Očigledno je da je, uopšteno gledano, politički sistem struktuiran da solidno štiti interese ranjivijih etničkih grupa. Zanimljivo je istaći da je ovo primjer da različite etničke grupe, koje praktikuju pravoslavnu, rimokatoličku vjeru i islam, mogu uspostaviti veoma dobre odnose čak i na prostoru Balkana, gdje su različite religije vjekovima bile izvor sukoba. Sve navedeno je razlog što Crna Gora ostaje unitarna i administrativno nepodijeljena na osnovu etničke strukture, uprkos tome što ima sasvim jasno odvojene djelove u kojima dominiraju određene etničke grupe.

Punom integracijom i poštovanjem prava manjina, kao i ustavnom formulacijom da je Crna Gora multikulturna i multietnička građanska država (Preambula, čl. 1, 3), svim etničkim grupama su omogućena sva prava u skladu sa savremenim demokratskim tekovinama bez potrebe regionalizacije i decentralizacije. To se pokazalo i u svakodnevnom životu. Na ovaj način se kroz ustav i strukturu države, koji podrazumijeva samo administrativnu podjelu na opštine, obezbjeđuje centripetalizam uz visok stepen multietničke saradnje. Drugim riječima, iako u nekim opštinama postoji dominacija neke od etničkih grupa, nije bilo ozbiljnije inicijative ili težnje da se opštine povežu u regione iste nacionalnosti. Dakle, država se Ustavom postavila kao garant zaštite svih etničkih grupa u cilju ostvarivanja multietničkog funkcionisanja. Centripetalizam je dodatno ojačan činjenicom da postoji nekoliko građanskih političkih partija, čija struktura glasača korespondira sa multietničkim sastavom Crne Gore.

Treba istaći da je ovaj model multietničnosti u određenom periodu uslovio jačanje autokratije u određenom smislu. Međutim, takva multietničnost, kroz iteracije, vodi ka demokratiji i neminovno izaziva slabljenje autoritarnog sistema, što je dovelo do smjene vlasti 2020. godine. Učešće manjina u državnoj vlasti je veoma važno, jer je to dugoročni politički lijek za etničke sukobe, kako je preporučio Lijphart (2004). Dakle, možemo

zaključiti da se Crna Gora uklapa u prvi dio blok dijagrama, a danas, nakon pet izbornih ciklusa od osamostaljenja, postoji mogućnost bržeg unapređenja političkog sistema.

7.6.2 *Bosna i Hercegovina*

Situacija u Bosni i Hercegovini je složenija zbog građanskog rata koji se vodio u zemlji. Poslije sukoba, bilo je veoma teško uspostaviti unitarnu državu, odnosno primijeniti centripetalni model. Naime, radi okončanja rata u Bosni i Hercegovini su uspostavljena dva entiteta (Republika Srpska i Federacija Bosne i Hercegovine). Nadalje, Federacija je decentralizovana na kantone hrvatske i bošnjačke manjine (Gromes, 2010; Ivie i Waters, 2010; Kivimäki, Kramer i Pasch, 2012; Fontana, 2013). Tako je u Bosni i Hercegovini primijenjen konsocijacionizam sa nekim elementima, koji postoje u Švajcarskoj. Kao što smo rekli, takav model je dobar za sprječavanje sukoba, ali ako nivo demokratije nije dovoljno visok može biti neefikasan sa karakteristikama slabe države (eng. *low stateness*) i može blokirati proces demokratizacije što se dešava u značajnoj mjeri u Bosni i Hercegovini, čak i nakon osam izbornih ciklusa od 1996. godine. Shodno tome, takvi sistemi su manje efikasni, jer je politički život u potpunosti koncentrisan u entitetima. Institucije na nivou države su prilično slabe, a saradnja između entiteta je minimalna (McGarry, 2019; Piacentini, 2019b). Nekoliko predloga zapadnih faktora, koji su imali za cilj institucionalno redizajniranje, nisu uspjeli (izborni sistem udruživanja glasova) u Bosni i Hercegovini, pokazujući ograničene sposobnosti vanjskih faktora da budu podsticaj za pozitivne promjene (Horowitz, 2014).

Stoga je ovom slučaju potrebno više iteracija, koje će postepeno uvoditi neke elemente centripetalizma. Podsjetimo, prije građanskog rata, Bosna i Hercegovina je bila primjer multietničke saradnje. Za ovu zemlju bilo bi veoma važno da uspostavi neke značajnije kulturne i naučne institucije, koje bi mogle privući ljude, ne samo iz Bosne i Hercegovine, već i iz regiona. Takav kulturni i naučni centripetalizam, podržan od EU, značajno bi doprinio uspostavljanju pune demokratije i omogućio zemlji da racionalnije i pragmatičnije rješava etničke odnose.

7.6.3 Sjeverna Makedonija

Tokom 1990-ih, nakon što je Sjeverna Makedonija stekla nezavisnost, politički subjekti nisu djelovali u smislu stvaranja političkog sistema, koji će obezbijediti suživot između velike makedonske etničke grupe (64%) i albanske etničke grupe (25%) (Daskalovski, 2013). Nepovjerenje i nerazumijevanje među njima doveli su do kratkog međuetničkog sukoba 2001. godine (Piacentini, 2019a; Gjuzelov i Ivanovska Hadžievska, 2020). Ovaj kratki sukob okončan je Ohridskim sporazumom, koji je albanskoj manjini obezbijedio petnaest osnovnih prava. Kao posljedica toga, etničke tenzije su značajno smanjene. Nakon toga, Sjeverna Makedonija je opstala kao unitarna država sa dvije partije, koje su korespondirale dvijema glavnim etničkim skupinama. Pored mnogih izazova, Sjeverna Makedonija je uspjela da zadrži centripetalizam kao model demokratizacije institucija. Politički sistem je imao karakteristike kompetitivnog autoritarnog režima, odnosno hibridnog režima (Gjuzelov i Ivanovska Hadžievska, 2020). U periodu od Ohridskog sporazuma do 2016. godine, slučaj Sjeverne Makedonije se može posmatrati kroz prvi dio blok dijagrama. U 2016. godini, proces demokratizacije rezultirao je velikim prekomponovanjem na političkoj sceni, što je bio korak ka višem nivou demokratije. Rješenje za pitanje imena omogućilo je deblokiranje procesa integracija Sjeverne Makedonije ka EU i NATO. Sjeverna Makedonija je postala članica NATO 2019. godine. Konačno, demokratska orijentacija Sjeverne Makedonije potvrđena je na izborima 2020. godine. Nakon iteracija, odnosno sedam izbornih ciklusa od Ohridskog sporazuma, čini se da je Sjeverna Makedonija blizu toga da može da primijeni treći dio dijagrama, pošto pitanje etničkih tenzija postaje manje osjetljivo.

7.6.4 Hrvatska

Nakon građanskog rata, struktura političkog sistema u Hrvatskoj bila je slična onoj u Crnoj Gori. Postojala je dominantna partija sa autoritarnim liderom. Razvojem političkog sistema uspjela je bolje da integriše manjine koristeći pozitivnu diskriminaciju, što je smanjilo etničke tenzije. To je svakako dovelo do višeg nivoa demokratije. Hrvatska je trenutno zemlja sa konsolidovanom demokratijom i članica je EU od 2013. godine. U

trenutnoj situaciji, sprječavanje etničkih sukoba postaje lakši zadatak i manje osjetljivo pitanje.

Prethodno opisane slučajeve karakteriše vidljiv napredak i postepeno napuštanje ideologije, koja je izvor nestabilnosti. Do njega se dolazilo iteracijama, primjenom nekih oblika centripetalizma, uz pomoć spoljnih faktora. Ako se ne odustane od koncepta, koji je izvor sukoba, onda spoljni pritisci trebaju da pomognu da se riješi određeni problem. Međutim, proces rješavanja jednog problema nekad može da izazove nastanak drugog, zatvarajući začarani krug, koji ne vodi ka demokratiji. Slučaj, koji slijedi u sljedećem potpoglavlju, može se koristiti za ilustraciju ove tvrdnje.

7.6.5 Srbija

Devedesetih je nacionalizam u Srbiji bio veoma jak. Takav nacionalizam je iznjedrio autoritarne lidere i politiku, koja je aktivno bila uključena u sukobima i ratovima. Kosovo, koje je nekad bilo autonomna pokrajina većinski naseljena albanskim stanovništvom, proglasilo je nezavisnost 2008. godine (Cocozzelli, 2009). Kosovo su priznale mnoge zemlje, ali još uvijek nije članica Ujedinjenih nacija.

Poslije decenije politike koja je iscrpljivala građane Srbije, režim je smijenjen 2000. godine i nakon toga se politički sistem snažno okrenuo demokratiji. Međutim, sve je značajno usporeno nakon ubistva premijera 2003. godine. Nakon toga, politički akteri su pokušali da demokratizuju zemlju, zadržavajući u određenoj mjeri nacionalizam u suptilnijoj formi. Umjesto bržeg napredovanja ka demokratiji, vremenom je takav pristup iznjedrio još jednog snažnog lidera i sistem sa jakim autokratskim tendencijama (Draško, Fiket i Vasiljević, 2020).

U očekivanju da Srbija sklopi sporazum sa Kosovom, EU ostavlja Srbiji dosta prostora za djelovanje koje nije usaglašeno sa politikom EU. Srbija razvija jake kulturne veze sa Rusijom i ekonomske veze sa Kinom. EU je prilično blagonaklona prema Srbiji, očekujući da će riješiti, odnosno da će naći rješenje za odnose Srbije i Kosova. Cijela situacija djeluje kao neka vrsta začaranog kruga. Očigledno je da je spoljna politika EU takva da je pogodna Srbiji u pogledu konsolidacije pomenutog političkog pristupa.

Može se reći da se Srbija uklapa u prvi segment blok dijagrama, ali treba istaći da je djelovanje spoljnog faktora (EU) takvo da ne vodi bržoj demokratizaciji. Naprotiv, politički napredak stagnira i kao što smo ranije istakli, konstatuje se i nazadovanje u demokratiji (u parlamentu praktično nema ozbiljne opozicije). Na ovom primjeru se vidi važnost konzistentnog i svrsishodnog djelovanja spoljnog faktora, da bi proces demokratizacije kroz iteracije tekao u pravom smjeru.

7.7 Diskusija

Predložen je multiopcioni višeiteracijski dinamički model za upravljanje etničkim sukobima. Testiran je na primjerima zemalja Zapadnog Balkana. Model daje sveobuhvatan pristup, koji se može koristiti za slučajeve sa različitim nivoima demokratije i etničkih tenzija. Ovaj pristup omogućava proces samopodešavanja kroz iteracije. Drugim riječima, praktikovanjem demokratije sistem se poboljšava. Međutim, pretpostavlja se da će izabrani spoljni faktori usmjeravati na cio proces. Nakon zadovoljenja preduslova u pogledu nivoa demokratije, sistem može preći na manje osjetljiv dio koji omogućava značajnije modifikacija. Ovaj model se može dalje razvijati kako bi se uključilo još više opcija, što bi doprinijelo da se dobije opštiji pristup. U tom smislu, u budućim istraživanjima, opcije iz blok dijagrama mogu uključiti više izbora u pogledu nivoa demokratije i etničkih sukoba.

Treba naglasiti da svaka veća strukturna promjena, uključujući i promjenu državnih granica, zahtijeva dostizanje određenog nivoa demokratskih standarda, koji će omogućiti miran proces promjena, omogućavajući održiva rješenja. U suprotnom, takve promjene mogu biti izvor novih problema, koji će dodatno podijeliti društva povećavajući tenzije i izazivajući nove sukobe.

Bibliografija

Aguirre, F. B. (2021). The lithium triangle – the importance of Bolivia. *Journal of Energy & Natural Resources Law*.

Alexandrova-Arbatova, N. (2015). Security relations in the Black Sea region: Russia and the West after the Ukrainian crisis. *Southeast European and Black Sea Studies* 15 (2): 129–139.

Amara, M. (2000). Israeli Palestinians and the Palestinian Authority. *Middle East Review of International Affairs* 4(1).

Andeweg, R. B. (2000). Consociational Democracy. *Annual Review of Political Science* 3(1): 509–536.

Bajrović R., Kraemer R., and Šuljagić E. (2018). *Bosnia on the Russian Chopping Block: The Potential for Violence and Steps to Prevent It*. Foreign Policy Research Institute.

Barysch, K. (2008). *Pipelines, politics and power the future of EU-Russia energy relations*. London: Centre for European Reform.

Basedau, Matthias. (2011). Managing Ethnic Conflict: The Menu of Institutional Engineering. *SSRN Electronic Journal*.

Baumann, R. (2008). Integration in Latin America – Trends and Challenges. *Economic Commission for Latin America and the Caribbean*.

Bayramov, A. (2017). Review: Dubious nexus between natural resources and conflict. *Journal of Eurasian Studies*.

Beasley-Murray, J., Cameron, M. A. and E. Hershberg (2009). Latin America's Left Turns: an introduction. *Third World Quarterly* 30 (2): 319-330.

Bengio, O. (2018). Contextualizing the Kurdish national project: the failed Iraqi nation-state thesis. *British Journal of Middle Eastern Studies*.

Bercovitch J. and K. DeRouen (2004). Mediation in Internationalized Ethnic Conflicts: Assessing the Determinants of a Successful Process. *Armed Forces & Society* 30 (2): 147-170.

Bercovitch, J. and O. Elgstrom (2001). Culture and international mediation: exploring theoretical and empirical linkages. *International negotiation* 6 (1): 3–23.

Berryman, J. (2012). Geopolitics and Russian foreign policy. *International Politics* 49(4): 530–544.

Blank, S. and Y. Kim (2015). Russia and Latin America: The New Frontier for Geopolitics, Arms Sales and Energy. *Problems of Post-Communism* 62 (3): 159-173.

Block, R. and D. A. Siegel (2011): Identity, bargaining, and third-party mediation. *International Theory* 3: 416-449.

Bochsler, D., and K. S. Bousbah (2015). Competitive Consensus. What comes after Consociationalism in Switzerland?. *Swiss Political Science Review*.

Bogaards, M. (2019). Consociationalism and Centripetalism: Friends or Foes?. *Swiss Political Science Review*.

Bogaards, M., Ludger Helms, and A. Lijphart. (2019). The Importance of Consociationalism for Twenty-First Century Politics and Political Science. *Swiss Political Science Review*.

Boyd-Barrett, O. (2017). *Western Mainstream Media and the Ukraine Crisis: A study in conflict propaganda*. London and New York, Routledge Taylor and Francis Group.

Cadier, D. (2018). The Geopoliticisation of the EU's Eastern Partnership. *Geopolitics* 24 (1): 1-29.

Cagaptay S. (ed.) (2008). *The Future of the Iraqi Kurds*. Washington Institute for Near East Policy.

Caldara, D. and M. Iacoviello. (2021). Measuring Geopolitical Risk. https://www.google.com/url?q=https%3A%2F%2Fwww.matteoiacoviello.com%2Fgpr_files%2Fgpr_web_latest.xlsx&sa=D&sntz=1&usg=AFQjCNFFOvEeqfE8A3qsHQ1S4X6od5xV9A

Caldara, D., and M. Iacoviello. (2019). Measuring Geopolitical Risk. Working Paper, Board of Governors of the Federal Reserve System.

Cameron, D. R. and M. A. Orenstein (2012). Post-Soviet Authoritarianism: The Influence of Russia in Its "Near Abroad". *Post-Soviet Affairs* 28 (1): 1-44.

Casier, T. (2016). Great Game or Great Confusion: The Geopolitical Understanding of EU-Russia Energy Relations. *Geopolitics* 21 (4): 763–778.

Casier, T. (2020). Not on speaking terms, but business as usual: the ambiguous coexistence of conflict and cooperation in EU–Russia relations. *East European Politics* 36 (4): 529-543.

Coakley, J. (2009a). Comparing Ethnic Conflicts: Common Patterns, Shared Challenges. *Nationalism and Ethnic Politics* 15 (3-4): 261–279.

Coakley, J. (2009b). Ethnic Conflict Resolution: Routes Towards Settlement. *Nationalism and Ethnic Politics* 15 (3-4): 462–483.

Cocozzelli, F. (2009). Critical junctures and local agency: how Kosovo became independent. *Southeast European and Black Sea Studies* 9: 191–208.

Cumming, G. D. (2015). The European Union in Sudan: a missed opportunity?. *The Commonwealth Journal of International Affairs* 104 (4): 473–488.

Daskalovski, Z. (2013). Census taking and inter-ethnic relations in Macedonia. *Southeast European and Black Sea Studies* 13 (3): 365–379.

De La Torre, C. (2016). Left-wing Populism: Inclusion and Authoritarianism in Venezuela, Bolivia, and Ecuador. *Brown Journal of World Affairs* 23 (1).

Dembińska, M. and D. Smith (2021). Navigating in-between the EU and Russia. *Eurasian Geography and Economics* 62 (3): 247–263.

Deschouwer, K. (2006). And the peace goes on? Consociational democracy and Belgian politics in the twenty first century. *West European Politics* 29 (5): 895-911.

DG Energy (2020). *EU Energy in Figures: Statistical Pocketbook 2018*. Luxembourg: Publications Office of the EU. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/87b16988-f740-11ea-991b-01aa75ed71a1>

Dimitrova, A. and G. Pridham (2004). International actors and democracy promotion in central and eastern Europe: the integration model and its limits. *Democratization* 11 (5): 91-112.

Donnelly, J. (2008). The Ethics of Realism. In C. Reus-Smit, and D. Snidal (eds.), *Oxford Handbook of International Relations*, 151–163. The Oxford University Press.

Dražko, G. P., Fiket, I., and J. Vasiljević (2020). Big dreams and small steps: comparative perspectives on the social movement struggle for democracy in Serbia and North Macedonia. *Southeast European and Black Sea Studies* 20(1): 199-219.

Eisentrut, S., and S. de Leon (2018). Propaganda and Disinformation in the Western Balkans: How the EU Can Counter Russia's Information War. Konrad Adenauer Stiftung

Elgstrom, O., N. Chaban, M. Knodt, P. Muller, and S. Pardo (2018). Perceptions of the EU's role in the Ukraine-Russian and the Israeli-Palestinian conflicts: A biased mediator?. *International Negotiation* 23 (2): 299–318.

Ellis, E. R. (2015). *The new Russian engagement with Latin America: Strategic position, commerce and dreams of the past*. Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press.

Ellis, E. R. (2019). Russian Activities in Latin America. In N. Peterson (ed.), *Russian Strategic Intentions*. Strategic Studies Institute, U.S. Army War College.

Eurostat (2020): Energy production and imports. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Energy_production_and_imports#Production_of_primary_energy_decreased_between_2009_and_2019

Eurostat (2021a). EU-27 (from 2020) trade by SITC product group. https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ext_st_eu27_2020sitc&lang=en

Eurostat (2021b). EU trade since 1988 by SITC. <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=DS-018995&lang=en>

Eurostat Comext (2020). Total Goods: EU Trade flows and balance. European Commission.

Fontana, G. (2013). War by Other Means: Cultural Policy and the Politics of Corporate Consociation in Bosnia and Herzegovina. *Nationalism and Ethnic Politics* 19(4): 447–466.

Forsberg, T. and H. Haukkala (2016). *The European Union and Russia*. New York, NY, Macmillan International Higher Education.

Forsberg, T. (2019). Russia and the European security order revisited: from the congress of Vienna to the post-cold war. *European Politics and Society* 20 (2): 154-71.

Franzke, J., B. Koszel, and A. Kinyakin (eds.) (2016). *The European Union and Russia: Causes of the Crisis and Potential for Cooperation*. Postdam: Welt Trends.

Freire, M. R. (2020). EU and Russia competing projects in the neighbourhood: an ontological security approach. *Revista Brasileira de Politica Internacional* 63 (1).

Gareis, S., G. Hauser, and F. Kernic (eds.) (2013). *The European Union - A Global Actor?*. Opladen-Berlin-Toronto: Barbara Budrich Publishers.

Gafuri, A. M. Muftuler-Bac (2021). Caught between stability and democracy in the Western Balkans: a comparative analysis of paths of accession to the European Union. *East European Politics* 37 (2): 267–291.

Gaufman, E. (2017). *Security Threats and Public Perception: Digital Russia and the Ukraine crisis*. Cham: Palgrave Macmillan.

Gel'man, V. (2008). Out of the Frying Pan, into the Fire? Post-Soviet Regime Changes in Comparative Perspective. *International Political Science Review* 29(2): 157–180.

Gil-White, F. J. (1999): “How Thick is Blood? The Plot Thickens...: If Ethnic Actors Are Primordialists, What Remains of the Circumstantialist / Primordialist Controversy?”. *Ethnic and Racial Studies* 22 (5): 789–820.

Gilley, B. (2004). Against the concept of ethnic conflict. *Third World Quarterly* 25(6): 1155–1166.

Gjuzelov, B., and M. Ivanovska Hadjievska. (2020). Institutional and symbolic aspects of illiberal politics: the case of North Macedonia (2006–2017). *Southeast European and Black Sea Studies* 20(1): 41-60.

Grimm, S., and B. Weiffen. (2018). Domestic elites and external actors in post-conflict democratisation: mapping interactions and their impact. *Conflict, Security and Development* 18 (4): 257-282.

Grivach, A., A. Campos, C. P. Fernandes, F. Tomassoni, F. Arnault Moreira, J. F. Ribeiro, ... T. Ferreira Rodrigues. (2017). *Geopolitics of Energy and Energy Security*. Lisboa: Instituto Da Defesa Nacional.

Gromes, T. (2010). Federalism as a Means of Peace-Building: The Case of Postwar Bosnia and Herzegovina. *Nationalism and Ethnic Politics* 16(3-4): 354–374.

Hale, H. E. (2004): Explaining Ethnicity. *Comparative Political Studies* 37 (4): 458-485.

Hendrix, C. S. (2018). Cold War Geopolitics and the Making of the Oil Curse. *Journal of Global Security Studies* 3(1): 2–22.

Heredia, F. Martinez, A. L. and V. Surraco Urtubey (2020). The importance of lithium for achieving a low-carbon future: overview of the lithium extraction in the ‘Lithium Triangle’. *Journal of Energy & Natural Resources Law* 38 (3): 213-236.

Huntington, S. P. (1993). The Clash of Civilizations?. *Foreign Affairs* 72 (3): 22–49.

Hashemi, N. and D. Postel (2017). Introduction: The Sectarianization Thesis. In N. Hashemi, and D. Postel (eds.), *Sectarianization: Mapping the New Politics of the Middle East*, 1-22. London: Hurst & Company.

Haukkala, H. (2015). From Cooperative to Contested Europe? The Conflict in Ukraine as a Culmination of a Long-Term Crisis in EU–Russia Relations. *Journal of Contemporary European Studies* 23 (1): 25–40.

Haukkala, H., and N. Popescu (2016). Introduction: Russian Futures. In H. Haukkala, and N. Popescu (eds.), *Russian Futures: Horizon 2025*, 7–11. European Union Institute for Security Studies (EUISS).

Haukkala, H. (2018). Negative Mutual Interdependence? The Clashing Perceptions of EU-Russia Economic Relations. In Casier, T., and J. DeBardleben (eds.), *EU-Russia Relations in Crisis: Understanding Diverging Perceptions*, 53–71. London: Routledge.

Hauser, G. (2013). The Common Security and Defense Policy (CSDP) – Challenges after Lisbon. In S. Gareis, G. Hauser, and F. Kernic (eds.), *The European Union - A Global Actor?*, 32-51. Opladen-Berlin-Toronto: Barbara Budrich Publishers.

Heidelberg Institute for International Conflict Research (2016). *Conflict Barometer*. Heidelberg: Heidelberg Institute for International Conflict Research (HIIK).

Horowitz, D. (1985). *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley: University of California Press.

Horowitz, D. L. (1997). Encouraging electoral accommodation in divided societies. In Lal, B.V. and P. Larmour (eds.), *Electoral Systems in Divided Societies: The Fiji Constitution Review*, 21–37. Canberra: National Center for Development Studies.

Horowitz, D. L. (2014). Ethnic Power Sharing: Three Big Problems. *Journal of Democracy* 25(2).

IMF (International Monetary Fund) (2020). Total Goods: Trade flows and balance and Top trading partners 2020 for Iraq and Syria.

Ivie, R. L., and T. W. Waters (2010). Discursive democracy and the challenge of state building in divided societies: reckoning with symbolic capital in Bosnia and Herzegovina. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity* 38(4): 449-468.

Jeifets, V. (2015). Russia is coming back to Latin America: perspectives and obstacles. *Anuario de Integracion*.

Jovic, D. (2001). The Disintegration of Yugoslavia: A Critical Review of Explanatory Approaches. *European Journal of Social Theory* 4 (1): 101–120.

Jude, J. (2017). Contesting borders? The formation of Iraqi Kurdistan's de facto state. *International Affairs* 93 (4): 847–863.

Judge, A., Maltby, T., and Sharples, J. D. (2016). Challenging Reductionism in Analyses of EU-Russia Energy Relations. *Geopolitics* 21 (4): 751-62.

Kahraman, S. (2011). Turkey and the European Union in the Middle East: Reconciling or Competing with Each Other?, *Turkish Studies* 12 (4): 699-716.

Karolewski, P. and M. K. Davis Cross (2017). The EU's Power in the Russia–Ukraine Crisis: Enabled or Constrained?, *Journal of Common Market Studies* 55 (1):3-19.

Keil, S. and E. Alber (2020). Introduction: Federalism as a Tool of Conflict Resolution. *Ethnopolitics* 19 (4): 329-341.

Kivimäki, T., Kramer, M. and P. Pasch (2012). *The dynamics of conflict in the multi-ethnic state of Bosnia and Herzegovina*. Friedrich-Ebert-Stiftung.

Kleinschmidt, J. (2019). Offensive realism, differentiation theory, and the war in Ukraine. *International Politics* 56: 427–443.

Korteweg, R. (2018). Energy as a tool of foreign policy of authoritarian states, in particular Russia. European Parliament, Directorate-General for External Policies of the Union, Policy Department, European Parliament, & Committee on Foreign Affairs

Kustova, I. (2017). Towards a comprehensive research agenda on EU energy integration: policy making, energy security, and EU energy actorness. *Journal of European Integration* 39 (1): 95–101.

Kusznir, J. (2011). The Nabucco Gas Pipeline Project and its Impact on EU Energy Policy in the South Caucasus. *Caucasus Analytical Digest* (33): 9–13.

Kydd, A., and B. Walter (2006). The strategies of terrorism. *International Security* 31(1): 49–79.

Lavrič, M., and F. Bieber (2021). Shifts in Support for Authoritarianism and Democracy in the Western Balkans. *Problems of Post-Communism* 68 (1): 17-26.

Le Billon, P. (2004). The Geopolitical economy of resource wars. *Geopolitics* 9 (1): 1–28.

Lehmann, T. C. (ed.) (2017). *The geopolitics of global energy: The new cost of plenty*. Boulder, Colorado: Lynne Rienner Publishers.

Levitsky, S., and L. Way (2010). *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War*. New York: Cambridge University Press.

Levitsky, S. and J. Loxton (2013). Populism and competitive authoritarianism in the Andes. *Democratization* 20 (1): 107-136

Lijphart, A. (1977). *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*. New Haven: Yale University Press.

Lijphart, A. (1979). Consociation and Federation: Conceptual and Empirical Links. *Canadian Journal of Political Science* 12 (3): 499-515.

Lijphart, A. (2004). Constitutional Design for Divided Societies. *Journal of Democracy* 15 (2): 96-109.

Linebarger, C., A. J. Enterline and S. R. Liebel (2017). Shaken or stirred? Terrorism and third-party state resolve in civil war interventions. *Conflict Management and Peace Science*, 1–22.

Lynch, M. (2013). The Entrepreneurs of Cynical Sectarianism. Why the Middle East's Identity Conflicts Go Way beyond the Sunni-Shiite Divide. *Foreign Policy*.

Macek-Macková, E. (2011). Challenges in conflict management in multi-ethnic states – the dissolution of Czechoslovakia and Serbia and Montenegro. *Nationalities Papers* 39(4): 615–633.

Malek, M. (2013). The EU as a "Target" of Russia's "Energy Foreign Policy". In S. Gareis, G. Hauser, and F. Kernic (eds.), *The European Union - A Global Actor?*, 233-251. Opladen-Berlin-Toronto: Barbara Budrich Publishers.

Mares, D. R. (2015). The impact of political instability on the development of Latin American energy supplies. In J. R. Deni (ed.), *New Realities: Energy Security in the 2010s and implications for the U.S. military*,. Strategic Studies Institute and U.S. Army War College.

Milosevich-Juaristi, M. (2020). Russia in Latin America: repercussions for Spain. *Elcano Royal Institute*.

Nolte, D. and L. E. Wehner (2015). *Geopolitics in Latin America: Old and New*. Routledge Handbook of Latin American Security Routledge.

Marx, S. (2016). Conflicting Identities? The role of Identity in the Current Crisis in EU-Russia Relations. In J. Franzke, B. Koszel, and A. Kinyakin (eds.), *The European Union and Russia: Causes of the Crisis and Potential for Cooperation*,. Postdam: Welt Trends.

McCulloch, A. (2014). Consociational settlements in deeply divided societies: the liberal-corporate distinction. *Democratization* 21(3): 501-518.

McCulloch, A. (2017). Pathways from Power-sharing. *Civil Wars* 19 (4): 405-424.

McGarry, J. (2016). Centripetalism, Consociationalism and Cyprus: The "Adoptability" Question. *Political Studies* 65 (2): 512-529.

McGarry, J. (2019). Classical Consociational Theory and Recent Consociational Performance. *Swiss Political Science Review* 25(4): 538-555.

McGarry, J. and B. O'Leary (2007). Iraq's Constitution of 2005: Liberal Consociation as Political Prescription. *International Journal of Constitutional Law* 5 (4): 670-698.

- McLaughlin M. S. and C. G. Thies (2012). Resource Curse in Reverse: How Civil Wars Influence Natural Resource Production. *International Interactions: Empirical and Theoretical Research in International Relations* 38 (2): 218-242.
- McNeish, J. A. (2018). Resource Extraction and Conflict in Latin America. *Colombia Internacional* (93): 3-16.
- Meister, S. (2018). Understanding Russian Communication Strategy: Case Studies of Serbia and Estonia, Edition Culture and Foreign Policy. *Institut für Auslandsbeziehungen*.
- MONSTAT (Montenegrin Institute for Statistics) (2011). Population census 2011. <https://www.monstat.org/eng/page.php?id=57&pageid=57>.
- Morrison, K. (2018). *Nationalism, Identity and Statehood in Post-Yugoslav Montenegro*. London: Bloomsbury Academic.
- Natali, D. (2007). The spoils of peace in Iraqi Kurdistan. *Third World Quarterly* 28 (6): 1111-1129.
- Niemann, A., T. Haastrup and J. Bergmann (2018). Motives, Roles, Effectiveness and the Future of the EU as an International Mediator. *International Negotiation* 23: 319–330
- Nies, S. (2011). Oil and Gas Delivery to Europe: An Overview of Existing and Planned Infrastructure. *Gouvernance Européenne et Geopolitique de L'Energie*.
- Nitoiu, C. (2016). Towards conflict or cooperation? The Ukraine crisis and EU-Russia relations. *Southeast European and Black Sea Studies* 16 (3): 375-390.
- Nitoiu, C. and M. Sus (2019). Introduction: The Rise of Geopolitics in the EU's Approach in Its Eastern Neighbourhood. *Geopolitics* 24 (1): 1–19.
- Oberschall, A. (2000). The manipulation of ethnicity: from ethnic cooperation to violence and war in Yugoslavia. *Ethnic and Racial Studies* 23 (6): 982–1001.

O'Brennan, J. (2014). On the slow train to nowhere?' The European union, 'Enlargement Fatigue' and the Western Balkans. *European Foreign Affairs Review* 19 (2): 221-241.

O'Leary, B. (2013). Power Sharing in Deeply Divided Places: An Advocate's Introduction. In J. McEvoy and B. O'Leary (eds), *Power Sharing in Deeply Divided Places*, 1-64. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.

O'Leary, B. (2019). Consociation in the Present. *Swiss Political Science Review* 25(4): 556–574.

OPEC (2020). Venezuela facts and figures.
https://www.opec.org/opec_web/en/about_us/171.htm

Pavlova, E. (2017). A Russian Challenge to Multipolarity?, *Problems of Post-Communism* 65 (6):1-15.

Panagiotou, R. (2021). The Western Balkans between Russia and the European Union: perceptions, reality, and impact on enlargement. *Journal of Contemporary European Studies* 29 (2): 219–233.

Papyrakis, E., and L.Pellegrini (2019). *The Resource Curse of Latin America*. Oxford: Oxford University Press.

Penner Angrist. M. (2019). *Politics and Society in the Contemporary Middle East*. Lynne Rienner Publishers

Petrović, D. (2020). Russia and Serbs (Serbia) from the Eastern Question to Contemporary Relations. In B. Stojanović, and E. Georgievna Ponomareva (eds.), *Russia and Serbia in the Contemporary World: Bilateral Relations, Challenges and Opportunities*, 98–114. Belgrade: Institute of International Politics and Economics.

- Petrovic, M. and N. Tzifakis (2021). A Geopolitical Turn to EU Enlargement, or Another Postponement? An Introduction. *Journal of Contemporary European Studies* 29 (2): 157–168.
- Phillips, C. (2015). Sectarianism and conflict in Syria. *Third World Quarterly* 36 (2): 357–376.
- Piacentini, A. M. (2019a). State Ownership and “State-Sharing”: The Role of Collective Identities and the Sociopolitical Cleavage between Ethnic Macedonians and Ethnic Albanians in the Republic of North Macedonia. *Nationalities Papers*, 1–16.
- Piacentini, A. M. (2019b). “Trying to Fit In”: Multiethnic Parties, Ethno-Clientelism, and Power-Sharing in Bosnia and Herzegovina and Macedonia. *Nationalism and Ethnic Politics* 25(3): 273–291.
- Posthuma, R. A. (2011). Managing ethnic conflicts. *International Journal of Conflict Management* 22(1): 5–9.
- Rant, V., Mrak, M. and M. Marinč (2020). The Western Balkans and the EU budget: the effects of enlargement. *Southeast European and Black Sea Studies* 20 (3): 431–453.
- Reilly, B. (2012). Institutional Designs for Diverse Democracies: Consociationalism, Centripetalism and Communalism Compared. *European Political Science* 11(2): 259–270.
- Reilly, B. (2018). Centripetalism and Electoral Moderation in Established Democracies. *Nationalism and Ethnic Politics* 24 (2): 201–221.
- Rezvani, B. (2020). Russian foreign policy and geopolitics in the Post-Soviet space and the Middle East: Tajikistan, Georgia, Ukraine and Syria. *Middle Eastern Studies* 56 (6): 1–22.

Romanova, T. (2016). Is Russian Energy Policy towards the EU Only about Geopolitics? The Case of the Third Liberalisation Package. *Geopolitics* 21 (4): 857–879.

Rørbæk, L. L. (2019). Religion, Political Power, and the ‘Sectarian Surge’: Middle Eastern Identity Politics in Comparative Perspective. *Studies in Ethnicity and Nationalism* 19 (1).

Ross, M. L. (2015a). What Have We Learned about the Resource Curse?. *Annual Review of Political Science* 18: 239-59.

Ross, M. L. (2015b). Conflict and Natural Resources: Is the Latin American and Caribbean Region Different from the Rest of the World?, In J. Cruz Vierya and M. Masson (eds.), *Transparent Governance in an Age of Abundance: experiences from the extractive industries in Latin America and the Caribbean*. Inter-American Development Bank.

Roszbach, N. H. (2018). *The Geopolitics of Russian Energy - Gas, oil and the energy security of tomorrow*. FOI, FOI-R--4623—SE.

Rubin, M. and B. Katulis (eds.) (2019). What Really Causes Instability in the Middle East?. American Enterprise Institute.

Ruhe, C. (2021). Impeding fatal violence through third-party diplomacy: The effect of mediation on conflict intensity. *Journal of Peace Research* 58 (4): 687-701.

Sakstrup, C. and J. Tolstrup (2020). To Intervene or Not to Intervene? Democratic Constraints on Third-Party Support in Civil Wars. *Government and Opposition* 57 (1): 126-147.

Samokhvalov, V. (2019). Russia in the Balkans: Great Power Politics and Local Response. *Insight Turkey* 21 (2): 189–210.

- Sanchez, A. W. (2010). Russia and Latin America at the dawn of the twenty-first century. *Journal of Transatlantic Studies* 8 (4): 362-384.
- Sarsale, S. (2015). *What is ethnicity and why does it lead to conflict*. University of Kent.
- Sakwa, R. (2015). *Frontline Ukraine: Crisis in the borderland*. London: I.B. Tauris & Co. Ltd.
- Scalera, J. E. and K. E. Wiegand (2018). The motivation of European Union mediation in civil conflicts. *European Security* 27 (4): 434-452.
- Schenoni, L. L. and S. Mainwaring (2019). US hegemony and regime change in Latin America. *Democratization* 26 (2): 269-287.
- Secieru, S. (2019). Russia in the Western Balkans: Tactical wins, strategic setbacks. *Institute for Security Studies*.
- Sekulić, D., Massey, G. and R. Hodson (2006). Ethnic intolerance and ethnic conflict in the dissolution of Yugoslavia. *Ethnic and Racial Studies* 29 (5): 797–827.
- Shuya, M. (2019). Russian Influence in Latin America: a Response to NATO. *Journal of Strategic Security* 12 (2): 17-41.
- Siddi, M. (2012). The Russian ‘Other’ The Impact of National Identity Construction on EU-Russia Relations. In E. Ratka, and O. A. Spaiser (eds.), *Understanding European Neighbourhood Policies: Concepts, Actors, Perceptions*, 249-267. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Siddi, M. (2017a). EU-Russia Energy Relations: From a Liberal to a Realist Paradigm? *Russian Politics* 2 (3): 364–381.
- Siddi, M. (2017b). *National Identities and Foreign Policy in the European Union: The Russia Policy of Germany, Poland and Finland*. Colchester: ECPR Press.

Siddi, M. (2018). The Role of Power in EU–Russia Energy Relations: The Interplay between Markets and Geopolitics. *Europe-Asia Studies* 70 (10).

Siddi, M. (2020). Theorising conflict and cooperation in EU-Russia energy relations: ideas, identities and material factors in the Nord Stream 2 debate. *East European Politics* 36 (4): 1-20.

Sisk, T. D. (1996). *Power-sharing and International Mediation in Ethnic Conflicts*. Washington, DC: United States Institute of Peace Press.

Smith, N. R. (2016). *EU–Russian Relations and the Ukraine Crisis*. Edward Elgar Publishing.

Smith, N. R., Markovic-Khaze, N. and M. Kovacevic (2021). The EU’s stability-democracy dilemma in the context of the problematic accession of the Western Balkan states. *Journal of Contemporary European Studies* 29 (2): 169–183.

Smith Stegen, K. (2011). Deconstructing the “energy weapon”: Russia’s threat to Europe as a case study. *Energy Policy* 93 (10): 6505–6513.

Smith Stegen, K. and J. Kuszniir (2015). Outcomes and strategies in the ‘New Great Game’: China and the Caspian states emerge as winners. *Journal of Eurasian Studies* 6: 91-106.

Stanković, T. (2022a). EU-Russia competing interest in the Western Balkan countries with a comprehensive analysis of economic leverage. *Annales, Series Historia et Sociologia*. (in print).

Stanković, T. (2022b). Migration problem in light of EU conservatism and a multi-layer solution approach. 9th REDETE Conference, Ancona, Italy, 15-16 September, 2022.

Stanojević, N. (2020). Eurasian Economic Integration and the Possibility of Increasing Serbia’s Exports to Russia. In B. Stojanović and E. Georgievna Ponomareva (eds.),

Russia and Serbia in the Contemporary World: Bilateral Relations, Challenges and Opportunities, 39–56. Belgrade: Institute of International Politics and Economics.

Stansfield, G. (2013). The unravelling of the post-First World War state system? The Kurdistan Region of Iraq and the transformation of the Middle East. *International Affairs* 89 (2): 259–282.

Statista (2021). Lithium resources in Bolivia from 2018 to 2021. <https://www.statista.com/statistics/1094627/lithium-reserves-bolivia/#statisticContainer>

Stein, S. (2011). Competing Political Science Perspectives on the Role of Religion in Conflict. *Politorbis* 52 (2).

Stein, A. A. (2017). Ethnicity, extraterritoriality, and international conflict. *Ethnic and Racial Studies* 40 (12): 2020-2038.

Stein, A. A. and A. Harel-Shalev (2017). Ancestral and instrumental in the politics of ethnic and religious conflict. *Ethnic and Racial Studies*.

Stojarová, V. (2020). Media in the Western Balkans: who controls the past controls the future. *Southeast European and Black Sea Studies* 20: 161–181.

Stronski, P. and A. Himes (2019). Russia's Game in the Balkans. *Carnegie Endowment for International Peace*.

Szpala, M. (2014). Russia in Serbia – soft power and hard interests. *OSW Commentary* 150: 10-29.

Šterbenc, P. (2018). How to understand Syria. *Annales, Series Historica et Sociologia*, 13-28.

Tepavčević, S. (2015). The motives of Russian state-owned companies for outward foreign direct investment and its impact on state-company cooperation: observations concerning the energy sector. *Transnational Corporations* 23 (1): 29-58.

- Thomson, C. P. (2018). Instrumental and constructivist conceptualizations of ethnicity: implications for Latin American social movements research. *Estudios Internacionales* 189: 63-76.
- Tolstrup, J. (2013). When can external actors influence democratization? Leverage, linkages, and gatekeeper elites. *Democratization* 20 (4): 716-742.
- Tsakiris, T. (2015). The energy parameters of the Russian–Ukrainian–EU impasse: dependencies, sanctions and the rise of “Turkish Stream.” *Southeast European and Black Sea Studies* 15 (2): 203–219.
- Tsui, K. K. (2010). More Oil, Less democracy: Evidence from Worldwide Crude Oil Discoveries. *The Economic Journal*.
- Turčalo, S. (2020). *Energy Geopolitics in the Balkans – Geopolitics and European integration of the Western Balkans*. Friedrich-Ebert-Stiftung.
- UNHCR (2021). Syria Refugee Crisis – Globally, in Europe and in Cyprus. <https://www.unhcr.org/cy/2021/03/18/syria-refugee-crisis-globally-in-europe-and-in-cyprus-meet-some-syrian-refugees-in-cyprus/>
- Valbjørn, M. (2019). What’s so Sectarian about Sectarian Politics? Identity Politics and Authoritarianism in a New Middle East. *Studies in Ethnicity and Nationalism* 19 (1): 127–149.
- Vidakis, I. and G. Baltos (2015). Security Aspects of “Geoenergia” and the Significance of Energy Resources Management in International Politics. *Canadian Energy Research Institute*.
- Vihma, A. and M. Wigell (2016). Unclear and present danger: Russia’s geoeconomics and the Nord Stream II pipeline. *Global Affairs* 2 (4): 377-388.

Viscidi, L. (2019). Turmoil in South America and the Impact on Energy Markets. *Istituto Affari Internazionali*.

Vlček, T. and M. Jirušek (2019). *Russian Oil Enterprises in Europe: Investments and Regional Influence*. Palgrave Macmillan.

Wesslau, F. and A. Wilson (2016). Russia 2030: A Story of Great Power Dreams and Small Victorious Wars. *European Council on Foreign Relations*, 1-15.

Wigell, M., and A. Vihma (2016). Geopolitics versus geoeconomics: The case of Russia's geostrategy and its effects on the EU. *International Affairs* 92 (3): 605-627.

Wilson, J. D. (2019). A securitisation approach to international energy politics. *Energy Research & Social Science* 49: 114–125.

Wimmen, H. (2016). Syria's path from civic uprising to civil war. *Carnegie Endowment for International Peace*.

Wright, J., Frantz, E. and B. Geddes (2015). Oil and Autocratic Regime Survival. *British Journal of Political Science* 45: 287-306.

Zamora Zúñiga, C. (2018). Maskirovka in Latin America: Russia's Pivot toward the Western Hemisphere, *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence* 31 (3): 479-506.

Zisser, E. (2017). Syria – from the six day war to the Syrian civil war. *British Journal of Middle Eastern Studies* 44 (4): 545-558.

Zorić, B. (2017). Assessing Russian impact on the Western Balkan countries' EU accession: cases of Croatia and Serbia. *Journal of Liberty and International Affairs* 3 (2): 9–18.

Biografija autorke

Teodora Stanković je rođena 1996. godine u Podgorici. Osnovnu školu je završila 2010. godine, a Gimnaziju "Slobodan Škerović" 2014. godine. U osnovnoj i srednjoj školi je dobila diplomu "Luča".

Treći razred srednje škole, školske 2012/2013 godine, pohađala je u prestižnoj Conestoga High School, koja ima tradiciju ekselentnosti, a tada je bila i prvorangirana škola u Pensilvaniji (SAD). U školi je postigla odličan uspjeh.

Fakultet političkih nauka, studijski program Međunarodni odnosi, upisala je na Univerzitetu Crne Gore 2014. godine. Fakultet je završila sa prosječnom ocjenom „A“ (9,53) 2017. godine.

Kao stipendista Erasmus+ programa, treću godinu osnovnih studija (akademska 2016/2017 godina) je provela na Univerzitetu u Hajdelbergu.

Tokom osnovnih studija 2017. godine nagrađena je od strane Fakulteta za izvanredan uspjeh tokom studija (ostvarenu prosječnu ocjenu "A").

Specijalističke studije iz Međunarodnih odnosa je završila 2018. godine sa prosječnom ocjenom A (9,90). Magistarske studije (smjer Politikologija) završila je 2019. godine, takođe sa prosječnom ocjenom A (9,70).

Tokom 2018. godine, ljetnji semestar je boravila na Univerzitetu u Salzburgu.

Paralelno sa magistarskim studijama na Fakultetu političkih nauka u Podgorici, tokom akademske 2018/2019 godine položila je sve ispite i na magistarskim studijama na Fakultetu za društvene nauke u Ljubljani, na studijskom programu Međunarodni odnosi.

Na univerzitetima u Hajdelbergu, Salzburgu i Ljubljani je položila ispite u obimu od oko 90 ECTS kredita.

Doktorske studije je upisala na Fakultetu političkih nauka, na Univerzitetu Crne Gore 2019. godine. Na doktorskim studijama je položila sve ispite sa odličnom prosječnom ocjenom. Dva ispita na doktorskim studijama je položila na Univerzitetu u Buenos Airesu sa odličnim uspjehom.

2021. godine je upisala i doktorske studije na Filozofskom fakultetu na Univerzitetu Buenos Aires, Institut za Antropologiju. Prihvaćena je tema i obrazloženje teme (polazna istraživanja) za doktorsku disertaciju pod nazivom: *Socio-kulturno nasljeđe i etničke tenzije kao izvori nestabilnosti na Balkanu i u nekim latinoameričkim državama*.

Tokom studija, ispite je, osim na maternjem, slušala i polagala na engleskom, njemačkom i španskom jeziku. Posjeduje i osnovno znanje francuskog jezika.

Od februara 2022. godine, zaposlena je u Centru za društvena istraživanja, Institut za napredne studije, Univerzitet Crne Gore u zvanju istraživač-saradnik.

IZJAVA O AUTORSTVU

Potpisana: Teodora Stanković

Broj indeksa/upisa: 1/19

Izjavljujem

da je doktorska disertacija pod naslovom:

Energetski resursi kao izvori sukoba: Analiza i poređenje uticaja faktora političkog nasljeđa u tenzičnim regionima bivšeg SSSR-a, Bliskog istoka i Južne Amerike

- rezultat sopstvenog istraživanja;
- da predložena disertacija ni u cjelini ni u djelovima nije bila predložena za dobijanje bilo koje diplome prema studijskim programima drugih ustanova visokog obrazovanja;
- da su rezultati korektno navedeni, i
- da nisam povrijedila autorska i druga prava intelektualne svojine koja pripadaju trećim licima.

U Podgorici, jul 2022. godine

Potpis doktoranda

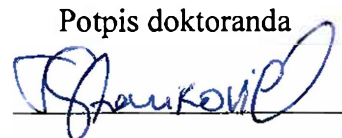
IZJAVA O ISTOVJETNOSTI ŠTAMPANE I ELEKTRONSKE VERZIJE DOKTORSKOG RADA

Ime i prezime	Teodora Stanković
Broj indeksa/upisa	1/19
Studijski program	Političke nauke
Naslov rada	Energetski resursi kao izvori sukoba: Analiza i poređenje uticaja faktora političkog nasljeđa u tenzičnim regionima bivšeg SSSR-a, Bliskog istoka i Južne Amerike
Mentor	Prof. dr Srđan Darmanović
Potpisana	Teodora Stanković

Izjavljujem da je štampana verzija mog doktorskog rada istovjetna elektronskoj verziji koju sam predala za objavljivanje u Digitalni arhiv Univerziteta Crne Gore.

Istovremeno izjavljujem da dozvoljavam objavljivanje mojih ličnih podataka u vezi sa dobijanjem akademskog naziva doktora nauka, odnosno zvanja doktora umjetnosti, kao što su ime i prezime, godina i mjesto rođenja, naziv disertacije i datum odbrane rada.

U Podgorici, jul 2022. godine

Potpis doktoranda

IZJAVA O KORIŠĆENJU

Ovlašćujem Univerzitetsku biblioteku da u Digitalni arhiv Univerziteta Crne Gore pohrani moju doktorsku disertaciju pod naslovom:

Energetski resursi kao izvori sukoba: Analiza i poređenje uticaja faktora političkog nasljeđa u tenzičnim regionima bivšeg SSSR-a, Bliskog istoka i Južne Amerike

koja je moje autorsko djelo.

Disertaciju sa svim prilogima predala sam u elektronskom formatu pogodnom za trajno arhiviranje.

Moju doktorsku disertaciju pohranjenu u Digitalni arhiv Univerziteta Crne Gore mogu da koriste svi koji poštuju odredbe sadržane u odabranom tipu licence Kreativne zajednice (Creative Commons) za koju sam se odlučila.

1. Autorstvo
2. Autorstvo - nekomercijalno
- ☒ 3. Autorstvo - nekomercijalno - bez prerade
4. Autorstvo - nekomercijalno - dijeliti pod istim uslovima
5. Autorstvo - bez prerade
6. Autorstvo - dijeliti pod istim uslovima

U Podgorici, jul 2022. godine

Potpis doktoranda
